

РОДНАЕ слова

2012/8

(296)

ЖНІВЕНЬ

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч
 доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў

доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракацова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамаякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, У. Мархель,
 З. Мельнікава, П. Міхайлаў, М. Мішчанчук,
 М. Мушыньскі, М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
 У. Рынкевіч, У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч,
 П. Сцяцко, Т. Тамашэвіч, Н. Усава, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, В. Буланда,
 І. Булаўкіна, В. Давідовіч, В. Душэўская,
 М. Жуковіч, Р. Ільіна, З. Камароўская,

В. Кажура, Л. Лазарчык, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (Да 100-годдзя *Максіма Танка*: Метадыст прапануе, 3 вопыты работы; *Методыка і вопыт*: Міністэрства адукацыі прапануе, Да Гога кнігі, Рыхтуемса да алімпіяды; *Нацыянальная і сусветная культура*: Да Дня беларускага пісьменства),

Крысціна Пучынская (Да 100-годдзя *Максіма Танка*: Класіка і сучаснасць, Лабараторыя паэта, Нацыянальны вобраз свету, Шматгалосае рэха, Класікі зблізку; *Літаратура і час*: Асобы, Рупліўцы; *Нацыянальная і сусветная культура*: Віншумем!; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурны рэдактар
 вядучы рэдактар літаратурны
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар
 загадчык прывёмнай

Ларыса Сагановіч (Да 100-годдзя *Максіма Танка*: Скарбы мовы, Мова мастацкіх твораў, Майстэрства творцы; *Мовы рысы непаўторныя*: Актуальная тэма, Малады даследчык прапануе, Крытыка і бібліяграфія, Новыя выданні),

Мікола Трус (Да 100-годдзя *Максіма Танка*: Літаратура ў люстэрку жыцця, 3 архіваў часу; *Літаратура і час*: На атрымманне Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь),

Наталля Шапран (Да 100-годдзя *Максіма Танка*: Шлях творцы, Дарогамі песняра; *Літаратура і час*: Класікі зблізку; *Нацыянальная і сусветная культура*: Вяртанне да вытокаў),

Марыя Кныш,
Аляксандр Канановіч,
Крысціна Пучынская,
Ніна Ваніцкая,
Алена Салахтідзінава,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая,
Вольга Барздова.

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Змест

ДА СТАГОДДЗЯ МАКСІМА ТАНКА

Падліпская Зоя. Незгасальнае святло беларускай паэзіі: Да 100-годдзя з дня нараджэння Максіма Танка	3
Адамовіч Галіна. "...I адчуваю полымя жывое": Максім Танк – класік беларускай літаратуры XX ст.	4
Настасіч Наталля. Падарожжа даўжынёй у жыццё... 8	
Ярац Віктар. У промнях незвычайнага святла: Верлібр Максіма Танка.	12
Ганчарова-Цынкевіч Таццяна, Курыленка Галіна. "Ля гэтых сосен нельга не спяваць...": Праблема чалавека і прыроды ў паэзіі Максіма Танка.	14
Калядка Святлана. Публіцыстыка Максіма Танка як храналогія XX ст.	18
Мікуліч Мікола. "Трэба ўчуцца, адтварыць вобраз...": Максім Танк у рускіх перакладах.	21
Запартыка Ганна. "Каб песень яго не схавалі пад камень...": Да гісторыі асабістага архіва Максіма Танка.	27
Содаль Уладзімір. Сустрэчы з Максімам Танкам	31
Жыбуль Віктар. Адысея Максіма Танка.	33
Каўрус Алесь. З моўнага побыту класікаў літаратуры. <i>Заканчэнне</i>	35
Старасценка Таццяна. Кантраст у паэтычным дыскурсе Максіма Танка.	41
Старычонок Васіль. "Усё жыццё збіраю галасы сусвету...": Кароткі слоўнік індывідуальна-аўтарскіх субстантыўных метафар Максіма Танка	45
Праскаловіч Вольга. Выкарыстанне модульнай электроннай тэхналогіі: Вывучэнне тэмы "Максім Танк" (X клас)	49
Калініна Эліна, Станішэўская Часлава, Юрчук Ірына. "Прайсці праз вернасць": Літаратурна-музычная кампазіцыя.	53

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Мішчанчук Мікола. "I зараз мне б толькі дабегчы да тых, хто пакліча мяне": Пімену Панчанку – 95	57
Шапран Сяргей. "Гэта нямала – быць сапраўдным і чэсным пісьменнікам": Успамінаючы Івана Антонавіча Брыля.	60
Кенька Міхась. Нястомны даследчык культуры Адам Мальдзіс.	64
Гальпяровіч Навум. Акунаючыся ў айчынную гісторыю: Слова пра Анатоля Бутэвіча.	67

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Міхайлаў Павел, Фацеева Святлана. Некаторыя тэарэтычныя праблемы беларускай дыялектнай лексікаграфіі: 3 нагоды публікацыі "Дыялектнага слоўніка Косаўшчыны" Алеся Зайкі. <i>Заканчэнне</i>	69
Якушава Алена. Словаспалучальны патэнцыял лексем як моўнай катэгорыі ў мастацкім тэксце: На прыкладзе мовы твораў Івана Пташнікава і Івана Шамякіна.	72

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Бут-Гусаім Святлана, Касцючык Валянціна. Ад простага сказа да складанага. <i>Працяг</i>	77
Круталевіч Тамара. "Мастацкая літаратура – акно ў свет": Рэалізацыя інавацыйна-творчага праекта	79
Рагойша Усевалад, Радзевіч Аляксандр, Савіцкая Ірына. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці этап XXVIII Рэспубліканскай алімпіяды (X, XI клас). <i>Заканчэнне</i>	84

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Канановіч Аляксандр. Культурныя глыбіні Глыбокага	90
Статкевіч-Чабаганаў Анатоль. Мастак з роду Марціновічаў.	93
Содаль Уладзімір. Праз усё жыццё з фотаапаратам – Анатоль Каляда	95

Паэтычная старонка. Танк М. Крытычныя заўвагі. "Звычайна сур'ёзныя людзі...". Завая (41). "Калі апаў першы ліст на зямлю...". Даваенны габелен. "Ты яшчэ толькі намёк на чалавека...". "Парог, вычасаны з успамінаў...". (42). "Каб лягчэй было ў дарозе...". "I радасць ніякая радасць, а горыч...". (43). "Люблю твае, Нарач, затокі і тоні...". "Мой хлеб надзённы. "О родная зямля!" (53). Рукі маці (54). "Толькі перад зярном...". Шчасце. "Дрэвы паміраюць...". "Божа мой шчодрасці...". "У хлебных магазінах я...". (55). Панчанка П. "Мала сказаць: ненавіджу...". (58).	
Крытыка і бібліяграфія. Шур В. У цэнтры ўвагі, "Упоравень з часам": Пра зборнік артыкулаў "Упоравень з часам" I. <i>Лепешава</i> (75). Азаранка В., Васілеўская А. Скарбонка мудрасці: Пра кнігу "Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў" Н. <i>Гаўрош, Н. Нямоквіч</i> (76).	
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2012 год: Кастрычнік (56, 71).	
Крыжаванка. Целеш Л. "Край наш родны!" (96).	

Рэдакцыя выказвае падзяку супрацоўнікам Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры за дапамогу ў афармленні нумара выявамі мастацкіх твораў з фондаў музея.

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на "Роднае слова" абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы для прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

«РОДНАЕ СЛОВА» / «БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЛІТАРАТУРА Ў ШКОЛЕ»

НЕЗГАСАЛЬНАЕ СВЯТЛО БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ

ДА 100-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ
МАКСІМА ТАНКА

Максім Танк – заўважная постаць у айчыннай літаратуры. Больш за тры дзясяткі зборнікаў паэзіі, пяць кніг казак – такі творчы набытак Яўгена Іванавіча Скурко амаль за 60 гадоў літаратурнай працы. Як адзначыў адзін з галоўных даследчыкаў яго творчасці доктар філалагічных навук прафесар Вячаслаў Рагойша, “Максім Танк – паэт магутнага паэтычнага таленту, глыбока нацыянальны і самабытны. Краіна ягонай паэзіі надзвычай вялікая і цікавая. А ў цэнтры гэтай краіны ляжыць паэтычная зямля Беларусі”.

17 верасня адзначаецца 100-годдзе з дня нараджэння народнага паэта Беларусі. Не абмінула гэтую падзею і наша выданне. Нумар, які вы трымаеце ў руках, прысвечаны класіку беларускай паэзіі. “Роднае слова” падышло да юбілейнай даты з важкім рэдакцыйным партфелем. 57 часопісных старонак змясцілі 15 літаратуразнаўчых, мовазнаўчых артыкулаў і метадычных распрацовак. Матэрыялы аздоблены фотаздымкамі, некаторыя з якіх эксклюзіўныя.

Што да дзён мінулых, то на працягу 25 гадоў руплівай працы “Роднае слова” надрукавала больш за 40 артыкулаў, прысвечаных Максіму Танку, амаль палова з якіх былі прыжыццёвымі. Ужо ў першым нумары за 1988 г. Мікола Арочка ў артыкуле пра Кастуся Каліноўскага прааналізаваў паэму Максіма Танка “Каліноўскі” (1938). Пазней, у 1992 г. (№ 9), краязнаўца з Мядзельшчыны Міхась Чарняўскі ў артыкуле “У Пількаўшчыне” пазнаёміў з малой радзімай паэта, яго сваякамі, прывёў успаміны землякоў. У 1994 г. (№ 7-8) тэму радзімы Максіма Танка працягнуў Іван Драўніцкі. У матэрыяле Любові Гарэлік (№ 9, 1992) прадстаўлены літаратурны партрэт творцы. Каштоўныя ўспаміны Максіма Яўгенавіча Скурко, сына класіка (№ 9, 1997). Тэкст на 18 часопісных старонках змяшчае шматлікія фотаздымкі з сямейнага архіва. Друкавалася ў “Родным слове” інтэрв’ю з Максімам Танкам (№ 9, 1999). Мікола Мікуліч гутарыў з паэтам улетку 1995 г., незадоўга да смерці Яўгена Іванавіча.

Варта адзначыць, што Максім Танк з асаблівай цеплынёй ставіўся да нашага часопіса. Як каштоўны дар мы захоўваем зборнік вершаў паэта “Мой каўчэг” з прысвячэннем: «*Дарагому “Роднаму слову” ад аднаго з малодшых яго вучняў, які ачараваны ім быў да апошніх дзён свайго жыцця. З нязменнай любоўю. Максім Танк. Мінск, 6/VI, 1995*».

Спадзяёмся, што наша выданне яшчэ не раз парадую сваіх чытачоў новымі матэрыяламі, прысвечанымі жыццю і творчасці Максіма Танка.

Зоя ПАДЛІПСКАЯ.

“...І АДЧУВАЮ ПОЛЫМЯ ЖЫВОЕ”

МАКСІМ ТАНК – КЛАСІК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ХХ ст.

Нішто ў літаратуры апошніх дзесяцігоддзяў так моцна не разбураецца, не адмаўляецца, не пераасэнсоўваецца, як класіка. І нішто так моцна не адчувае супрацьлеглага ўздзеяння – не запазычваецца, не спадкуецца, не пераймаецца, – як класіка. Класіка – тое, што ўсталывалася, выкрышталізавалася, ператварылася ў канон, узор, што складае нязменную, “вечную” каштоўнасць у мастацкім свеце, у зменлівай штодзённасці. Літаратурная класіка – паняцце адначасова старое і новае, агульнае і канкрэтнае, шырокаўжывальнае і прыватна навуковае, традыцыйнае і сучаснае.

Паняцце *класіка* дыскусійнае. Што выступае асноўным крытэрыем класічнага? Ці з’яўляецца класікай спадчына ХХ ст.? Ці суадносяцца з ёй з’явы, якія ўзнікаюць у наш час? Паняцце *класіка* інтэрактыўнае: яно выклікае дыскусію, што вядуцца ў розных культурных прасторах, навуковых і публічных дыскурсах. Да ўдзелу прыцягваюцца сродкі масавай інфармацыі і камунікацыі. Паняцце *класіка* дыялагічнае. Класіка – заўсёды дыялог паміж тым, што замацавалася, і тым, што існуе ў дынаміцы, у няспынным руху, паміж тым, што знайшло сваё месца ў часе, і тым, што гэты час выбірае; дыялог мінулага і сучаснага, які працягнуты дзеля будучага. Толькі тое, што даказала прыналежнасць да “вечнасці” чалавецтва, аднавіла “дней связующую нить” [7, с. 41], скасаваную “связь времен” [7, с. 200] (калі скарыстаць выраз Гамлета з аднайменнай трагедыі Шэкспіра), можа прэтэндаваць на захаванне і замацаванне ў будучыні.

У наш час паняцце *класіка* выкарыстоўваецца настолькі шырока, наколькі шырока мы ўяўляем сабе распаўсюджванне класічных твораў мінулага ў наступныя стагоддзі, з папраўкай на наш час. Класікамі называюць і тых, хто пайшоў з жыцця не так даўно, але аказаў значны ўплыў на фарміраванне літаратуры і на свядомасць нацыі, на духоўна-маральную атмасферу пачатку сярэдзіны, канца мінулага стагоддзя. Невыпадкова сёння вядуцца спробы вызначыць, хто з пісьменнікаў апошніх дзесяцігоддзяў можа быць залічаны ў “класікі”. Так, у кнізе “Найлепшае ў сусветнай літаратуры” (14-е выд., ЗША, 1994) названы Ф. Скарына, Ф. Багушэвіч, Я. Колас, Я. Купала, М. Багдановіч, У. Дубоўка, М. Танк, Я. Брыль, В. Быкаў (у агульным аглядзе беларускай літаратуры) і дадзены адзін асобны артыкул – “В. Быкаў” [8, с. 783 – 784]. Адметнасць

мастацкага таленту Максіма Танка не выклікае сумненняў. М. Танк як класік беларускай літаратуры ХХ ст. – выснова настолькі ж відавочная, наколькі яна гістарычная, навукова апраўданая і абгрунтаваная.

Класічная літаратура мае своеасаблівы патэнцыял, што дазваляе існаваць ёй у прасторы розных пакаленняў і цывілізацый. Найперш аўтара ці твор робіць класічным сам Час. Менавіта адлегласць у часе з’яўляецца тым вымярэннем, своеасаблівым пракруставым ломам, якому павінен адпавядаць, або выпрабаванне, якое павінен прайсці класічны твор. Класіка – тое, што прайшло вымярэнне часам, прызнана ўзорным, дасканалым, аўтарытэтным. Невыпадкова М. Танк параўнаў сучасных творцаў і тых, хто названы класікам, падвёўшы своеасаблівую іранічную выснову пад *класічнае*: “Ах, як дрэнна стаяць пад дажджом / Пачынаючаму паэту... А класік – нічога не адчувае, / Бо ён ужо бронзавы” [6, с. 60].

Максім Танк падкрэслівае, што класіка – з’ява жывая і класікам можа быць толькі той, хто быў неабыхавы да жыцця, хто адгукаўся на розныя яго праявы, чыё жыццё, можна сказаць, згарэла ў полымі самаахвярнай працы: “У музеі – маска паэта / Акамянелая. / Абыякавая да ўсяго. / Разбіце або прыміце яе! / Ці ж вы не знаеце, / Што, каб ён быў такім, / Як гэта маска, / Напэўна, яшчэ жыў бы” [6, с. 385].

Так, сапраўды, класіка, класічная літаратура мае пэўнае дадатковае вымярэнне, якое актывізуе яе ў іншым асяроддзі, дзякуючы чаму яна становіцца “жывой культурай”, “жывой літаратурай”, “жывым голасам” [4] для наступных пакаленняў. Разам з тым наяўнасць дадатковага, адухаўляльнага, жыватворнага пачатку прымушае задумацца над яго сутнасцю, змястоўным і фармальным увасабленнем у творы, над прычынамі яго ўзнікнення і спецыфікай мадыфікацыі і трансфармацыі ў розных мастацкіх з’явах (праявах, кантэкстах).

Звернемся да думкі, вобразна сфармуляванай І. В. Гётэ і ўкладзенай у вусны Мефістофеля (у трагедыі “Фаўст”), яна дапаможа праясніць сутнасць гэтага новага, адухаўляльнага пачатку: “Кто хочет знать, что есть живое, / Сначала дух живой убьет, / Все части сложит, / Связи вскроет – / Духовной лишь недостает!” [1, с. 47]. Іншыя пераклады фразы Мефістофеля ўдакладняюць сутнасць з’явы адухаўлення, адухатварэн-

ня нежывога: “Любой предмет желая изучить, / Чтоб ясное о нем познание получить, / Ученый прежде душу изымает, / Затем предмет на части расчленяет / И видит их... Да жаль, духовная их связь / Тем временем исчезла, унеслась...” [цыт. паводле: 5, с. 442], “Во всем подслушать жизнь стремясь, / Спешат явления обездушить, / Забыв, что если в них нарушить / *Одушевляющую связь*, / То больше нечего и слушать” [2, с. 69], “Бо іншы рэч жывую спазнае – / *І выганяе дух жывы з яе*” [3, с. 70] (вылучана намі. – Г. А.). Відавочна, што наяўнасць “связи духовной”, “одушевляющей связи”, “духу жывога” ўвогуле адрознівае жывое ад нежывога, сістэмнае цэлае ад механічнай сумы яго частак, гэтаксама як і класічную спадчыну ад таго, што ў наш час мы называем масавай літаратурай, белетрыстыкай, лёгкім чытаннем.

Матыў адухаўлення скразны ў сусветным мастацтве. Так, на карціне “Стварэнне свету” Мікеланджэла паказаў велічны момант стварэння. Яго Саваоф працягвае руку насустрач першаму чалавеку, і вось-вось да яе дакранаецца рука Адама. І калі гэтае судакрананне, “одушевляющая связь”, адухатварэнне адбудзецца, тады паўстане і найвялікшы з цудаў: чалавек атрымае подых жыцця – *“попымя жывое”* (як сказаў бы М. Танк). Тады чалавек набудзе жыццядайны патэнцыял, які дапаможа яму падняцца на ногі і ажыццявіць спрадвечную задуму і прызначэнне – спраўдзіць свой “вобраз і падабенства” да Бога.

У М. Танка падобны вобраз сустракаецца ў вершы “Пігмаліён”. Паэт узнаўляе адмысловую, вельмі цікавую форму гутаркі з класікам. У пэўным сэнсе пачатак жывой размовы пісьменніка з класікам быў пакладзены першапачынальна адраджэння Дантэ, які ў дзвюх частках “Боскай камедыі” суразмоўцам – і правадніком свайго героя па Пекле і па Чыстцы – абраў старарымскага паэта Вергілія. У М. Танка таксама ёсць верш пра Дантэ, дзе беларускі паэт працягвае традыцыю жывой гутаркі з класікам: *“Аднойчы ішоў я з Дантэ...”*

Лірычны герой верша “Пігмаліён” звяртаецца да грэчаскага скульптара, стваральніка мармуровай скульптуры Галатэі: *“Перад яе прывабнасцю нямею / І мне здаецца, што ўсё гэта – сон”*. І атрымлівае ў адказ: *“Не сон! / Чакай! / Яшчэ разцом прайду я, / Яшчэ распраўлю валасоў брую. / І ты пабачыш наяву жывую”*. Скульптар яшчэ раз дакранаецца цудадзейным разцом да мармуровай скульптуры... і адбываецца адзін з найвялікшых момантаў – момант ажыўлення, адухаўлення прыгажосці.

Судакрананне, праз якое перадаецца “новае жыццё”, – гэта яшчэ адзін класічны вобраз. “Новае жыццё” – так называецца твор, напісаны

Максім Танк чытае свае вершы.

фларэнтыйцам Дантэ. Італьянскі гуманіст прысвяціў твор Беатрычэ, той, што памерла. Але зваротам да яе памяці, аповедам пра каханне паэт надае ёй “новае жыццё”, ажыўляючы тое, што сышло ў нябыт, пакідаючы светлы вобраз каханай у памяці нашчадкаў, ствараючы ёй помнік, які дагэтуль ніхто ніколі не ўзводзіў сваім каханым. Такім помнікам стала “Боская камедыя”, дзе азораная святлом незямной красы Беатрычэ павяла Дантэ ў Рай, раскрываючы перад ім прыгажосць нябесных сфер і спрыяючы яго ўзыходжанню да Бога.

Максім Танк шукае і знаходзіць жыватворнае судакрананне з класікай. У вершы “Чытаючы Максіма Багдановіча” ён кажа пра тыповую сітуацыю, калі бярэш у рукі сучасную кнігу – і разгортваеш *“напялішчы песень”*, бо ў іх няма *“ніводнай іскры”* [6, с. 388]. Класіка валодае іншай якасцю – напрыклад, паэзія М. Багдановіча дазваляе паэту-спадкаемцу адчуць *“попымя жывое”*: *“Кладу свае далоні – / І адчуваю пыпымя жывое”*. Такое мастацтва перажывае час і рухаецца па-над часам і прасторай: *“над ім безліч прашумела / Лістападаў і дажджоў”*, але *“попымя жывое”* перадаецца нашчадкам, яно кідае *“водсвет”* на тых, хто дакранаецца да яго. Лірычны герой быццам прыпадае вуснамі да гэтага пыпымя як да жыватворнай крыніцы – і *“апальвае іх да болю”*. Літаратурная класіка ў М. Танка – адна з асноўных мастацкай творчасці як спецыфічнай формы мастацкага спазнання чалавека і свету.

Чытаць – значыць дакранацца да душы іншага чалавека, творцы. Чытаць і дакранацца – зна-

чыць адчуваць, як перадаецца творчае гарэнне, “*дух жывы*”, “*полымя жывое*”. Як у І. В. Гётэ – “Какой в меня поток сиянья хлынул” [2, с. 389]. Або як у Дантэ: яго герой глядзіць у вочы каханай Беатрычэ, і яны выпраменьваюць святло і энергію, дзякуючы якім зямны чалавек узнесены на неба, перад ім раскрываюцца ўзроўні-варшыні Нябеснага Раю, і ён можа ўбачыць Таго, Хто дае жыццё.

Літаратурная класіка пранізана “*духам жывым*”, “*полымя жывым*”. “Духовная их связь”, “одушевляющая связь” уласціва і сучасным тэкстам, аўтар якіх павінен, безумоўна, валодаць вялікім творчым патэнцыялам, адметным талентам, адзнакай геніяльнасці. Менавіта талент з’яўляецца своеасаблівым носьбітам “*полымя жывога*”. Таму варта назваць тое, дзякуючы чаму народны пісьменнік можа быць залічаны ў класіку беларускага прыгожага пісьменства.

Да чаго найперш дакранаецца творчым пяром Максім Танк, як яго Пігмаліён – разцом, ажыўляючы вобразы? Што адухаўляе, абагаўляе ён у творах?

Найперш – жанчыну. Каханую. Маці.

У еўрапейскіх паэтаў часта паэтызуецца, ідэалізуецца іншая, “чужая” жанчына. Так, дантэўская Беатрычэ была замужам за фларэнтыйскім дваранінам. Лаура, якой Петрарка прысвяціў два цыклы “Кнігі песень”, была жонкай двараніна дэ Ноў у Авіньёне. Максім Танк паэтызуе тую, што стала яго жонкай. Згаданы раней верш “Ах, як дрэнна стаяць пад дажджом...” напісаны падчас спектакля, які паэт глядзеў у Маскве ў маі 1965 г. “У антракце напісаў верш, які перасылаю Табе... Верш гэты навеяны дажджом, які ішоў той вечар”. У лістах М. Танк называе жонку не проста ласкава “*дарагая мая Любаша*”, а і з вялікай літары: “*Хацеў Табе пазваніць... Перасылаю Табе... Прашу Цябе!*” Творца прасочвае сувязь імя каханай з іншымі імёнамі-назвамі: «*Вазьмі хоць бы слова “Любоў”... Любоў мая, Любачка, Любка...*» [6, с. 378].

Як Дантэ і Петрарка, М. Танк таксама ідзе сцяжынамі ўспамінаў. Але ў адрозненне ад гуманістаў Адраджэння, ён бачыць каханую не на нябёсах, а на зямлі: “*Цябе даўно назвалі б / Славуць паэты / Багіняй, чараўніцай, / Афеліяй, Джульетай*” [6, с. 65]. Паэт бачыць у зямным – незямное, у звычайнай жанчыне – красу найвыдатнейшых прыгажунь свету. Вобраз жанчыны, успрыманне яе хараства ўзгадавана не толькі праніклівацю творчага таленту Максіма Танка, яго мастакоўскім гарэннем. Яго бачанне жанчыны падказана паэтамі-класікамі, выдатнымі мастакамі свету.

Класічная спадчына дапамагае чалавеку ўбачыць не толькі прыгажосць жанчыны, але і

шматфарбнасць кахання. “*Бачу пурпур твайго смеху, / Сіні колер твайго жалю, / Белы колер твайго сну*” [6, с. 57], – піша М. Танк, пераймаючы паэтыку імпрэсіяністаў. Ён здольны адчуць зменлівасць пачуцця ў кожным яго імгненні, раніцай і ўвечары. Яго каханая набывае новыя імёны, і не таму, што лірычны герой мяняе каханку. Новыя імёны – бо ў любай жанчыне паэт бачыць прыгажосць Беатрычэ і донны Анны, дзяўчыны з Коста Рыкі і іспанкі з Гранады... Ён глядзіць на яе вачыма спакусніка Дона Хуана, мастака-манаха (“*І быццам Фра Анжэліка мадонну, / Прыкленчыўшы, малюю вобраз твой*” [6, с. 50]), Пігмаліёна.

Менавіта класічная спадчына ўзбагаціла паэта-мастака ўсімі фарбамі вясёлкі, дала яму палітру, дзякуючы якой малюнак каханай зайграў новымі адценнямі, пачуццямі, колерамі. Класічная спадчына дапамагае найбольш выразна выказаць рух душы, няўлоўныя, хісткія, зменлівыя.

Другі аб’ект творчага гарэння, бацькоўскага клопату паэта – Радзіма. Яна калыска, якая за калыхвае нованароджанага, і таму найлепшыя ўспаміны калі і не захоўваюцца, усё адно ўплываюць на далейшае жыццё чалавека. Успаміны маленства адухаўляюць асобу, дакранаюцца да шматпакутнай душы чалавека і ратуюць яго праз усё жыццё.

Што абуджае душу чалавека? Што дае непаўторнасць словам-спевам? Што надае выразнасць пачуццям і выяўляе іх асаблівую глыбіню? Любоў! “*Люблю цябе я звонка, / Люблю цябе, краіна!*” – “*Люблю цябе я сумна, / Люблю цябе, краіна!*” – “*Люблю цябе бунтарна / Люблю цябе, краіна!*” [6, с. 79]. Паэт прызнаецца, што “*разгадаць не раз хацеў / Твой дзіўны вобраз*”... [6, с. 81].

Калі звычайны чалавек глядзіць на рэчку, ён бачыць проста рэчку. Калі глядзіць на лес – бачыць лес. Калі глядзіць на неба – бачыць неба. Калі глядзіць паэт – рэчка для яго зіхаціць усімі фарбамі, люструючы сінь неба, лясныя бары. Гэта не проста рэчка ці возера – “*Усё бачыш родныя дарогі, / Сінь Нарачы, Беразіну...*” [6, с. 84]. Калі паэт уваходзіць у лес, то для яго гэта асобная краіна з уласнай гісторыяй, незабыўным водарам... Калі ён чуе беларускую мову, яна адгукаецца яму песняй бабулі, калыханкай маці, гаспадарскім клопатам бацькі... Радзіма не проста край, дзе жывуць людзі. Тут гавораць на роднай мове паэта, якая паўстала “*з легендаў і казак былых пакаленняў*” [6, с. 85].

Максім Танк становіцца на абарону мастацкага слова, роднай мовы, літаратуры, спадчыны. І хоць сёння яго з намі няма, ёсць яго паэзія, яго спадчына, адкуль мы чэрпаем натхненне, прыклады, шукаем арыенціры для далейшага жыцця.

Паэт умее растрывожыць душу чалавека, абудзіць забытыя ўспаміны, “дух жывы”, энергію творчасці, натхнення, веру. Максім Танк бярэ за ўзор спадчыну розных народаў, традыцыі прамінулых стагоддзяў і з асаблівай пяшчотай, з найвялікшай увагай і піетэтам успрымае даверанае папярэднікамі. Ён пераймае традыцыі майстроў слова як Захаду, так і Усходу, перастварае традыцыйныя сюжэты, вандроўныя матывы, вечныя вобразы, надаючы ім новае дыханне і жыццё.

Варта вучыцца ў паэта яго адносінам да таго, што пакінулі вякі. З сыноўняй павагай ён захоўвае памяць пра свой род, пра дзядоў, бацькоў. З гэткай жа павагай і замілаванасцю ўспрымае тое, што засталася ад вялікага мастацтва мінулага. Сярод творцаў, да каго звяртаецца М. Танк, сустракаем як беларускія імёны, так і імёны прадстаўнікоў іншых народаў: Я. Колас, М. Багдановіч, Гамер, Дантэ, Шэкспір...

Верш “Вучань класікаў” М. Танка мае гуманістычную скіраванасць: “У Гамера ён вучыўся быць сляпым, / У Байрана – кульгаць, / У Поля Фора – донжуаніць, / У Хемінгуэя – піць віскі... / І дзівіцца: чаму яго / Не лічаць класікам” [6, с. 386]. Паэт дзівіцца з тых, хто, пераймаючы пэўныя знешнія прыкметы класікаў, чакае і спадзяецца, што гэтага дастаткова, каб самому стаць класікам. Але ж сапраўдная класіка і сапраўдны класік – нешта прынцыпова іншае... Каб стаць класікам, не трэба піць віскі, донжуаніць, кульгаць... як, усміхаючыся, піша М. Танк пра некаторых творцаў. Класікам робіць не знешняе, але глыбока ўнутранае, адметнае. І ў гэтым сэнсе М. Танк выступае вучнем і годным спадкаемцам традыцый Дантэ, Петраркі, выдатных гуманістаў, класікаў Адраджэння і іх нашчадкаў.

Легендарная крыніца, якая прыносіць натхненне паэтам, – Гіпакрэна, яе выбіў капытом Пегас. Прыгадаем верш М. Багдановіча “Звярнуў калісь Пегас на вулкі / І іскры сыпнулі з-пад ног”. Малады класік М. Багдановіч – бард вузкіх гарадскіх вулак. І не вада з Гіпакрэны, а іскры з-пад капытоў Пегаса, выбітыя з бруку Вільні, азорваюць паэта святлом, уздымаюць яго дух на вяршыні творчага гарэння... Пегас М. Танка з’еў “зубы на сінтэтычнай траве, / Аслеплены / ад неонавых электрамаланак, / Аглухлы ад шуму крыл / Журавоў рэактыўных, / Недзе згінуў...” [6, с. 390]. Спадкуючы класічнае, або два паэты адчуваюць і перадаюць рух часу, тая змены, што адбываюцца са спадчынай мінулых вякоў, іншых народаў. Часам яны агаломшаныя хуткасцю, разбуральнасцю змен, як з горыччу канстатуе М. Танк.

...А калі сусветных імёнаў – Гамер, Байран, Хемінгуэй... няма ў памяці сучаснага чалавека? Па сутнасці, гэта значыць, што іх ніколі і

не было ў гісторыі. Калі сучасны малады чалавек абыходзіцца без Шэкспіра, то не зможа вымавіць: “Быць або не быць?” Калі ён не ведае Коласа, то не скажа: “Мой родны кут, як ты мне мілы...” Калі не чытаў Багдановіча, то ніколі не ўслухаецца: “Чуеш гул? Гэта сумны маркотны лясун пачынае няголасна граць...” Калі не знаёмы з Танкам, не прызнае: “Ёсць адна песня песняў – пра Радзіму!...”

Класіка адухаўляе чалавека, робіць яго штодзённае існаванне больш насычаным, узнёслым, скіраваным у вышэйшыя сферы, у духоўнасць і адухоўленасць, што раскрывае новыя вымярэнні, адрозныя ад звычайных. Класіка дакранаецца да душы чалавека і абуджае яе да новага жыцця, творчасці, самасцвярджэння і самарэалізацыі.

Што робіць Максім Танка паэтам-класікам – творцам, які пераўзыходзіць межы свайго часу і працягвае жыць у будучыні, у вечнасці? Магутнасць таленту. Уменне ўбачыць у звычайным – незвычайнае, у побытавым – узнёслае, у паўсядзённым – нябеснае, незямное. І не толькі ўбачыць, але апаэтызаваць і перадаць сваё веданне, успрыманне, пачуцці іншым людзям – залог пераходу спадчыны чалавека да іншых пакаленняў, да чытачоў розных краін, да нашчадкаў. Бо толькі здольнасць быць стваральнікам, дэміургам і яе свабодная рэалізацыя робяць паэта Паэтам, а чалавека – Чалавекам.

Спіс літаратуры

1. **Васільева, Г. М.** Pars pro toto в “Фаусте” И. В. Гете / Г. М. Васильева // Всемирная литература в контексте культуры : XV Пуришевские чтения : сб. ст. и материалов / Моск. пед. гос. ун-т ; отв. ред. М. И. Никола. – М., 2003. – С. 47.
2. **Гете, И. В.** Собрание сочинений : пер. с нем. : в 10 т. / И. В. Гете; сост. Н. Вильмонт, Б. Сучков; под общ. ред. Н. Вильмонта, Б. Сучкова, А. Аникста. – М. : Худож. лит., 1976. – Т. 2 : Фауст : трагедия. – 509 с.
3. **Гётэ, Ё. В.** Фаўст : трагедыя : ч. 1 – 2 / Ё. В. Гётэ; пер. з ням. В. Сёмухі. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 406 с.
4. **Жураўлёў, В. П.** Жывы голас літаратурнай класікі / В. П. Жураўлёў // Актуальныя праблемы літаратурнай адукацыі на сучасным этапе рэформы школы : зб. навук. арт. / Нац. ін-т адукацыі; склад. А. І. Бельскі, М. Ф. Печанко. – Мінск, 2003. – С. 54 – 62.
5. **Системный анализ и принятие решений** : словарь-справочник : учеб. пособие / под. общ. ред. В. Н. Волковой, В. Н. Козлова. – М. : Высш. шк., 2004. – 614 с.
6. **Танк, М.** “Мне пару крыл дало юнацтва...” : выбр. лірыка / М. Танк; уклад. В. Рагойшы. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 479 с.
7. **Шекспир, У.** Гамлет в русских переводах XIX – XX веков / У. Шекспир; сост. И. О. Шайтанова. – М. : Интербук, 1994. – 671 с.
8. **Di Gianni, R.** The best in world literature / R. Di Gianni. – 14th ed. – New Providence : R. R. Bowker, 1994. – 1222 p. – (Reader’s adviser; vol. 2).

Галіна АДАМОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

ПАДАРОЖЖА ДАЎЖЫНЁЙ У ЖЫЦЦЁ...

Дарога –
Шэрая бясконцая нітка
З вузламі памяці...

Максім Танк.

У верасні наша грамадскасць будзе святкаваць 100 гадоў з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі Максіма Танка. За восемдзесят два гады, што ён пражыў, паэт пакінуў нам вялікі скарб літаратурных шэдэўраў, прыклад цвёрдай грамадзянскай пазіцыі, памяць пра шчодрасць і адкрытасць беларускай душы. Сёння застаўся толькі светлы сум, што гэтага чалавека больш няма. Засталіся кнігі паэзіі і прозы, якія ўвабралі фарбы і колеры роднай зямлі і мовы. Творчасць аўтара выйшла за гарызонты свайго часу, на абсягі новай эпохі, XXI стагоддзя. У час нанатэхналогіі традыцыі розных народаў пераплятаюцца і аб'ядноўваюцца. Кожны чалавек становіцца цікавы сваёй адметнасцю, як носьбіт культуры...

Шлях да зорнай пісьменніцкай вышыні распачаўся для юнака з Нарачанскага краю. Ён нарадзіўся 17 верасня 1912 г. у сялянскай сям'і Домны і Івана Скурко. У кожнага творцы ёсць свой куточак “зямлі абяцанай”, праз прызму якой мастак глядзіць на свет. Такім месцам для Максіма Танка стала вёска Пількаўшчына Мядзельскага раёна, дзе пабудавалі хату яго бацькі. Малая радзіма была той крыніцай натхнення, якая жывіла яго паэзію ўсё жыццё:

*Парог, вычасаны з успамінаў,
Астаўся за мной;
Дзверы на завесах цвыркуновай песні,
Асталіся за мной;
Вокны, зашклёныя вачамі блізкіх,
Асталіся за мной...*

*.....
Як жа мне не азірнуцца назад,
Нават калі б я застыў
Слупом солі? [1, с. 304].*

“Кіраваў” у сям’і дзед паэта Фёдар Маркавіч, для якога, па ўспамінах творцы, зямля была святой. У дзённікавых запісах “Лісткі календара” Максім Танк згадваў: “Ён, як чалавек з ранняга сярэднявечча, не разумее ціхага чытання і не лічыў яго ніякай работай, хоць чамусьці з пашанай адносіўся да пісання. Можна, таму, што радкі пісьма нагадвалі барозны раллі. Часамі мог доўга сядзець і глядзець, як нехта піша. Аб чым ён у гэты час думаў? Можна шкадаваў, што сам не

Максім Танк. 1940 г.

мог пакінуць на паперы перажытага, сваіх ведаў, цяжка здабытай сялянскай мудрасці. Заўсёды, калі я адрываўся ад сваёй пісаніны, ён уключаўся ў гутарку і пачынаў мне расказаць бясконцыя гісторыі са свайго жыцця” (20.XI.1937 г.).

Казкі і песні матулі Домны моцна паўплывалі на ўспрыманне Жэнем свету, на яго густы. “Кожная гісторыя, – успамінаў паэт, – пакуль стане гісторыяй, абанёртай на факты і дакументы, – пачынаецца з легенды ці казкі. Біяграфія – гісторыя чалавека. І я пачынаю яе з успамінаў казак сваёй маці” (“Лісткі календара”, 20.II.1936 г.). Нават верлібр, які так моцна палюбіў Максім Танк, меў сваімі вытокамі вусную народную творчасць. У беларускім фальклоры не заўсёды захоўваецца рыфма ў песні.

Яшчэ зусім малым хлопцам цягнуўся да кніг, меў неадольную прагу да ведаў. Спачатку ён хадзіў у Шклёнікаве і Сватках у польскую пачатковую школу, потым вучыўся ў Вілейскай рускай і Радашковіцкай беларускай гімназіях, адкуль яго выключылі ў 1928 г. за ўдзел у школьнай за-

бастоўцы, накіраванай супраць ліквідацыі беларускіх школ. Ён паехаў у “кравіцкую Мекку” для маладых талентаў – у Вільню. Сяброўства з такімі асобамі, як У. Самойла, А. Станкевіч, Р. Шырма, Е. Путрамонт, Г. Дэмбінскі, Ё. Каросас, узбагаціла паэта духоўна. Менавіта тут ён працягваў вучыцца ў беларускай, а потым Віленскай рускай гімназіі імя А. С. Пушкіна, выдаваў першыя кнігі, вёў падпольную барацьбу за вызваленне Заходняй Беларусі. Горад стаў для пісьменніка знакавым і ў асабістым лёсе: ён сустрэў сваё каханне, прыгажуню з дзівосным імем Любоў, якая стала спадарожніцай на ўсё жыццё.

У Вільні Яўген Скурко прайшоў і свой “жыццёвы ўніверсітэт”. Творчая атмасфера, дух незалежнасці віталі ў паветры, натхняючы маладых людзей да актыўнага праяўлення здольнасцей. Такое становішча не вельмі падабалася польскім уладам. За супрацоўніцтва ў легальных і нелегальных выданнях камуністычнага характару і рэвалюцыйную пазіцыю паэт не раз трапляў у Лукішскую турму. Упершыню яго затрымалі ў красавіку 1932 г. Увагу ахоўнікаў “правапарадку” прыцягнуў часопіс “Пралом”, выдадзены ў двух экзэмплярах Жэнем Скурко і мастаком Янкам Гарохам. “На вокладцы, – успамінаў Максім Танк, – Янка Гарох намалюваў разбураную турэмную сцяну. На руінах яе стаіць рабочы. У адной руцэ ў яго молат, у другой – чырвоны сцяг” [2, с. 12]. А ў 1936 г. была ўзбуджана чарговая судовая справа з-за першай кнігі маладога паэта Максіма Танка, названай вельмі сімвалічна – “На этапах”. Дарэчы, яна ўбачыла свет па ініцыятыве знакамітага Рыгора Шырмы. Ён угаварыў свайго сябра В. Труцько стаць выдаўцом зборніка. Кнігу канфіскавалі, а над выдаўцом і паэтам нависла пагроза турэмнага зняволення на некалькі месяцаў. Аднак выданне было заўважана грамадскасцю, адбылося “баявое хрышчэнне” аўтара.

17 верасня 1939 г. з Чырвонай Арміяй Савецкага Саюза на зямлю Заходняй Беларусі прыйшла з усходу доўгачаканая свабода. Гэтая падзея адбылася ў дзень нараджэння будучага народнага паэта Максіма Танка. Ён успамінаў у адным са сваіх інтэрв’ю: «Ну, Максім – гэта ад Горкага, пад уплывам якога мы ўсе тады знаходзіліся. А Танк... нават сам не магу добра растлумачыць: чаму Танк? Як многім пачынаючым паэтам, мне здавалася, што літаратурны поспех залежыць і ад гучнага псеўданіма. Свет “раслінных” псеўданімаў быў ужо, што называецца, раабраны: Колас, Чарот, Пушча, Васілёк... Мне нічога не заставалася, як пашукаць што-небудзь “жалезнае”, вось я і спыніўся на Танку. Ведаў я тады ці не ведаў, што гэтыя слова мае адносінны і да вершаў: танка – адзін з класічных жанраў

Максім Танк з маці.

японскай і карэйскай паэзіі?.. А танкі з чырвонымі зоркамі на вежах, якія прынеслі нам свабоду, былі саснёны, і, магчыма, сэрца падказала, што надыйдзе такі дзень...» [3, с. 3].

Праца ў віленскіх перыядычных выданнях 1930-х гг., газетах “Наша воля”, “Беларускае жыццё”, “Pogostu”, часопісах “Беларускі летапіс”, “Калосьсе” ў якасці журналіста, крытыка і пісьменніка-пачаткоўца прынесла плён. Былі выдадзены кнігі паэта “Журавінавы цвет” (1937) і “Пад мачтай” (1938). “Паэзія наша – цяжкая, як камень, вырваны з бруку пад час вулічных баёў, немілагучная – як стогн і крык, чырвоная – як пралітая кроў”, – пісаў Максім Танк у “Лістках календара”.

На пачатку Вялікай Айчыннай вайны паэта камандзіравалі ў Маскву ў штаб рэдакцый газеты “Раздавім фашысцкую гадзіну” і “За Савецкую Беларусь”, якую ў той час узначальваў Міхась Лынькоў, у будучыні адзін з самых блізкіх сяброў паэта. З-пад пяра неаб’якавага Максіма Танка выходзяць палымныя вершы і сатырычныя аповяданні. У 1943 г. друкуецца знакамітая паэма “Янук Сяліба”, яе чыталі і перадавалі адзін аднаму беларускія партызаны ў перапынках паміж баямі.

У трыццаць шэсць гадоў Максім Танк стаў галоўным рэдактарам самага адметнага ў БССР літаратурнага часопіса “Полымя”. У складзе савецкіх дэлегацый ён шмат вандраваў па замежжы, бываў у Заходняй Еўропе, ЗША, Чылі, Кітаі і Японіі, тройчы прадстаўляў краіну ў Арганізацыі Аб’яднаных Нацый. Максім Танк быў удзельнікам Першага сусветнага кангрэса пры-

Максім Танк і Любоў Скурко (Асаевіч).
Вільня, 1939 г.

хільнікаў міру. Гэта знайшло адлюстраванне ў паэме “Пражскі дзённік” (1949), дзе ўздзімаецца праблема лёсу чалавецтва, актуальная і сёння, у XXI стагоддзі. Потым паэт неаднаразова ўдзельнічаў у пасяджэннях па абароне міру.

Шмат вершаў ён напісаў пасля знаёмства з традыцыямі розных культур. Узніклі сапраўдныя шэдэўры, прысвечаныя яго падарожжам: “У Парыжы”, “Палёт над айсбергамі”, “Мост вечнага спакою”, “Вецер радзімы”, “Касмалогія”, “Ля падножжа Охас-дэль-Салады”, “У Хірасімскім музеі”, “Трэска з дома Шэкспіра”. Па ўспамінах сына, вандруючы, пісьменнік заўсёды імкнуўся трапіць на рынак, бо там, як нідзе, можна было адчуць менталітэт мясцовых жыхароў, убачыць краіну ў яе паўсядзённым жыцці. Ехаў Максім Танк з маленькім чамаданчыкам, а вяртаўся з некалькімі вялікімі. Напрыклад, з Амерыкі ён прывёз чамадан гальштукаў, якія раздарыў знаёмым літаратарам. Любіў Максім Танк, як усе творчыя асобы, і незвычайныя рэчы, звязаныя з наведанымі мясцінамі. Напрыклад, з Чылі ён прывёз на памяць кавалак меднай руды, а з Англіі – трэску ад дома, дзе працаваў знакаміты У. Шэкспір.

З 1966 да 1990 г. Максім Танк узначальваў Саюз пісьменнікаў Беларусі, быў актыўным членам камісіі па літаратурных сувязях у СССР. Ён шмат сіл аддаў папулярызацыі літаратур нацыянальных меншасцей у складзе савецкай дзяржавы.

Падчас сустрэч з дзеячамі культуры пісьменнік абменьваўся вопытам, завязваў сяброўскія адносіны, імкнуўся перакладаць вядомыя літаратурныя творы. Ш. Пецэфі, Н. Хікмет, Д. Байран, А. Міцкевіч, Ю. Тувім, У. Бранеўскі, Ю. Славацкі, М. Горкі, У. Маякоўскі, А. Твардоўскі, Т. Шаўчэнка, І. Франко, П. Тычына, М. Рыльскі, М. Бажан, У. Сасюра і С. Тудор, Т. Цільвіціс, А. Венцлава і Э. Межэлайціс, Я. Судрабкалн і М. Кэмпэ – аўтары, чые творы пераствараў Максім Танк. У спадчыне паэта пераклады больш як 160 паэтаў свету – “яскравае сведчанне не толькі маштабаў перакладчыцкай дзейнасці і шырыні Максіма Танка, але і інтэнсіўнасці, абсяжнасці ягоных пошукаў, імкнення да ўніверсальнасці” [4, с. 195]. Вершы самога Танка выходзілі асобнымі выданнямі на рускай, украінскай, літоўскай, латышскай, узбекскай, таджыкскай, казахскай, польскай, балгарскай, карэйскай і іншых мовах.

«Кожная мова, – пісаў творца, – гэта непаўторны скарб, якім трэба даражыць. З выкрэсліваннем яе не толькі ты становішся нікім, але і бяднее, губляе многа непаўторных якасцей міжнародная культура... Вось ёсць, скажам, з боку мовы, здавалася б, бедныя народы. Але тыя ж чукчы на адно толькі акрэсленне снегу маюць каля сотні слоў. Ні ў адной з самых развітых еўрапейскіх моў мы гэтага не знойдзем. Вось і перакладай... Здавалася б, куды ўжо багатая руская мова, а вось: “миру – мир”. Не хапіла табе аднаго слова... Я люблю сабаку і люблю чалавека. Я люблю і я кахаю – гэта ж два розныя словы. А ўжо такая багатая мова, такая багатая. І так поўна, усюды. Мова – гэта неад’емная якасць кожнага чалавека, і трэба даражыць гэтай якасцю. Справа не толькі ў тым, што гэта твая мова; калі ты даражыш мовай сваёй, то ты будзеш даражыць і мовай суседа. Таму што праз яе ты завязваеш кантакт з іншымі, узмацняеш братэрскае сувязі і самога сябе. Чым жа ты ўзмацніш – кілбасой?..» [5, с. 71].

Ужо напрыканцы жыцця, у 1991 г. была выдадзена кніга перакладаў Максіма Танка “На зорных шляхах”. Дакранаючыся да скарбніц іншых культур, пісьменнік гаварыў, што ўсюды ёсць прыгожыя мясціны, але самыя светлыя, самыя лепшыя вершы ён пісаў на роднай зямлі...

*Як вандроўны мастак,
Я заўсёды з сабою нашу
Краявіды радзімы... [6, с. 615].*

У жыцці і творчасці Максіма Танка ёсць асобная старонка – гэта яго блізкае і плённае сяброўства з польскімі і літоўскімі пісьменнікамі (А. Жукаўскас, Ё. Каросас, Е. Путрамонт, М. Жулаўскі, Я. Адамскі і інш.). З некаторымі ён пазнаёміўся яшчэ ў маладосці, калі жыў у Вільні,

захаваўшы сувязі на ўсё жыццё. Дні беларускай культуры ў гэтых краінах сталі традыцыйнымі дзякуючы намаганням паэта. На працягу многіх гадоў пісьменнік узначальваў Камітэт беларуска-польскай дружбы, спрыяў выданню кніг беларускіх аўтараў (М. Багдановіча, Я. Брыля і інш.) у Лодзінскім выдавецтве ПНР. За ўнёсак у развіццё братэрскіх адносін з суседнімі народамі Максім Танк атрымаў ордэн Дружбы народаў, быў узнагароджаны афіцэрскім крыжам Адраджэння Польшчы, ордэнам Заслуг ПНР. Па ўспамінах Івана Шамякіна, там, куды прыязджала савецкая дэлегацыя, да Танка заўсёды вельмі цёпла ставіліся, адчувалася радасць гаспадароў ад сустрэчы з ім.

Сын пісьменніка распавядаў, што напрыканцы 1980-х гг. бацька цяжка захварэў. Яму трэба было ставіць стымулятар сэрца, які цяжка было дастаць. Дазнаўшыся пра гэта, літоўскія сябры адразу ж запрасілі яго ў Вільню і там паставілі бельгійскі стымулятар. У лячэбніцы паэта наведвалі першы сакратар кампартыі ЛССР, старшыня Савета міністраў. Шырыня інтарэсаў пісьменніка, яго адкрыты характар і павага да культуры іншых краін дапамагалі Максіму Танку наладжваць добрыя адносіны з замежным творчым асяроддзем, што спрыяла ўзбагачэнню і нашай беларускай літаратуры.

Несупыннымя пошукі новых магчымасцей – спазнаваць, сябраваць, пісаць, глыбіня светапогляду дапамагалі паэту выйсці за рамкі савецкай ідэалогіі, зазірнуць у будучыню, новую эпоху.

У сутуччы з рытмам свайго сэрца паэт пісаў верлібры на самыя розныя тэмы: пра родны Нарачанскі край, пра пераломныя падзеі ў гісторыі краіны, праблемы беларускага грамадства, інтымны свет кожнага чалавека, радасць існавання, каханне, пра шляхі, якія мы выбіраем. Свой шлях ён выбраў і, прайшоўшы ўсе выпрабаванні, застаўся верным сабе, сям’і, сябрам, радзіме. Максім Танк стаў чалавекам сусветнай прасторы – вялікага зямнога свету, выбранцам беларускай зямлі... Напісанае яго рукой застаецца нам і нашым дзецям як прыклад і як завет.

Сын пісьменніка Максім Яўгенавіч у гэты юбілейны 2012 год перадаў у Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры г. Мінска шмат рэчаў, звязаных з жыццём паэта. Яны сталі каштоўнымі прадметамі музейных фондаў. Сярод іх скураны партфель, з якім пісьменнік хадзіў на працу, рарытэтныя сямейныя і сяброўскія фотаздымкі, сувенірныя фотаальбомы, аўтарскія рукапісы і сшыткі з нізкамі вершаў, кнігі з аўтаграфамі вядомых людзей, падараваныя ў свой час пісьменніку, кнігі пачатку ХХ ст., якімі карыстаўся Максім Танк падчас вучобы, мастац-

Вокладка першага зборніка паэта.

кія работы П. Сергіевіча і М. Гуціева. Выкарыстоўваючы гэтыя матэрыялы, супрацоўнікі музея рыхтуюцца прэзентаваць у верасні перасоўную выставу “Максім Танк. Гартаючы жыцця свайго старонкі...”.

Калі спытацца ў звычайнага беларуса пра самых значных паэтаў ХХ стагоддзя, то звычайна называюць імёны Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча. Няхай жа ў гэты час з новай сілай зазіхаціць на небе беларускай літаратуры і яркая зорка Максіма Танка!

Спіс літаратуры

1. **Беларуская літаратура і свет** : ад эпохі рамантызму да нашых дзён : выбраныя тэксты для чытання і аналізу / уклад. Л. Баршчэўскі. – Мінск : Радыёла-плюс, 2006. – 496 с.
2. **Бугаёў, Д. Я.** Паэзія Максіма Танка / Д. Я. Бугаёў. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 311 с.
3. **З сэрца здабываць песні** : інтэрв’ю з Максімам Танкам // Вячэрні Мінск. – 1974. – 15 кастр. – С. 3.
4. **Бечык, В. Л.** Выбранае / В. Л. Бечык. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 478 с.
5. **Мікуліч, М. У.** Максім Танк : На скразняках стагоддзя / М. У. Мікуліч. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 254 с.
6. **Танк, М.** Збор твораў / М. Танк; прадм. М. Мікуліча. – Мінск, 2010. – 1008 с.

Наталля НАСТАСІЧ,
старшы навуковы супрацоўнік
навукова-экспазіцыйнага аддзела

Дзяржаўнага музея гісторыі беларускай літаратуры.

У ПРОМНЯХ НЕЗВЫЧАЙНАГА СВЯТЛА

ВЕРЛІБР МАКСІМА ТАНКА

У шматжанравай і шматграннай творчай спадчыне Максіма Танка надзвычай важнае месца займае верлібр. Менавіта розныя формы свабоднага верша імкнуўся актыўна прывіваць роднай паэзіі яе нястомны працаўнік-майстар. І рабіў гэта пераканальна-ярка, упэўнена і непаўторна, даючы ўзоры пошукаў і знаходак і сваім равеснікам, і маладым калегам па літаратурным цэху.

Аналізуючы лірыку М. Танка канца 50 – пачатку 90-х гг. мінулага стагоддзя, прыкмячаш, што на гэтым этапе яна асабліва вылучаецца багаццем графічных формаў, метрычных памераў і рытмічнай структуры. Сведчанне – шэраг высокамастацкіх зборнікаў: “След бліскавіцы”, “Мой хлеб надзённы”, “Глыток вады”, “Перапіска з зямлёй”, “Хай будзе святло!”, “Дарога, закалыханая жытам”, “Прайсці праз вернасць”, “За маім сталом”, “Збор калоссяў” і інш.

Заканамерна, што новы час надзяляе верш новымі рысамі, узбагачае і яго рытміка-інтанацыйную прыроду, і шырокі арсенал вобразна-выяўленчых сродкаў. І хоць аснова аўтарскага верша мае ў цэлым устойлівы характар, нельга не заўважыць тых індывідуальных нюансаў, якімі паэт узбагачаў тагачасную лірыку. Для найбольш поўнага разумення ўсёй творчасці М. Танка вельмі важна ўлічваць дыялектыку развіцця паэта, паколькі на працягу шматгадовай працы ён даў яскравыя ўзоры разнастайных вершаваных формаў – ад традыцыйных сілаба-танічных да вершаў насычанай умоўна-асацыятыўнай вобразнасці танічнага гучання і нечаканых, паводле меладычных мадэлей, верлібраў. Эвалюцыя беларускага паэта характэрная не толькі для айчыннай паэзіі, але і для многіх еўрапейскіх літаратур.

Паказальна, што паэзіі народаў СССР у 1960 – 1980-я гг. уласцівы актыўны зварот да акцэнта на верша і верлібра, хоць развіваюць іх прадстаўнікі розных пакаленняў кожны па-свойму: у Расіі – Л. Мартынаў і А. Вазнясенскі, на Украіне – І. Драч і Р. Лубкіўскі, у Літве – Э. Межэлайціс і Ю. Марцінкявічус, у Латвіі – О. Вацыеціс і І. Зіедоніс, у Малдавіі – Г. Віеру і Э. Лацяну, у Арменіі – П. Севак. Беларуская паэзія і асабліва М. Танк таксама не стаялі на ўзбочыне такога шляху ўсёй савецкай паэзіі той пары.

У гэты час у творчасці М. Танка побач з вершамі традыцыйнай асновы, так званымі класічнымі, усё большае месца займаюць танічныя і

пераходныя формы, а таксама велібр. З кожнай новай кнігай паэта пашыраюцца не толькі сацыяльна-філасофскія матывы яго вершаў, але і іх формаўтваральныя прынцыпы, узбагачаецца інтанацыйна-рытмічны лад. Пераканальныя звесткі прыводзіць для пацвярджэння такой відавочнай версіфікацыйнай арыентаванасці В. Рагойша: «Разам з пашырэннем умоўна-асацыятыўнай вобразнасці ў паэзіі М. Танка апошняга часу лёгка заўважыць і другую характэрную рысу яе – нябачаную дагэтуль рытмічную разняволенасць радка, якая прывяла да ўсталявання свабоднага верша. Прычым колькасць такіх верш увесь час расце. Так, калі ў кнізе “След бліскавіцы” (1957) свабодных вершаў не было зусім, а ў зборніку “Мой хлеб надзённы” (1962) налічвалася дзесяць, то ў “Глытку вады” (1964) – іх ужо каля дваццаці, а ў “Перапісцы з зямлёй” (1967) амаль сорак» [1, с. 119].

Такія тэндэнцыі ў танкаўскай паэзіі пацвердзіліся і ў наступныя гады. Напрыклад, аналіз кнігі “Хай будзе святло!” (1972) паказвае, што структурныя сімпатыі папярэдніх гадоў тут поўнасьцю захаваны. З 278 вершаў каля двухсот адносяцца да свабоднага верша. Форма верлібра стала ў творчай практыцы аўтара асноўнай, зрабілася дамінантай ягонай паэтыкі.

У чым жа вытокі прыхільнасці М. Танка да гэтай версіфікацыйнай плыні, у чым прычыны яе панавання?

Відавочна, што ўзмацненне інтанацыйнага і філасофскага пачаткаў у творах паэта абумоўлена зрухамі, уласцівымі другой палове 1950-х гг. у нашым грамадстве. Варта помніць і пра аўтарскую эвалюцыю, той асабісты, індывідуальна-непаўторны вопыт, які шукаў новыя, няпройдзеныя шляхі. Шукаў – і знаходзіў.

Паказальны праграмны верш “Хай будзе святло!”. Ён не толькі насычаны высокім гуманістычным пафасам, але і нясе значны зарад свядомай дыскусійнасці, палемізму. Твор, які даў назву зборніку, далёкі ад пастаральна-ідылічных матываў ці стылізацый пад народны верш. Ён адрозніваецца не толькі імкненнем “да пераўтварэння з трывалай апорай на ўжо ўсталяваныя формы” (А. Елатаў), але і кардынальна новым структурным вырашэннем тэмы менавіта ў форме верлібра. Неабходна адзначыць, што верлібр яшчэ ў ранні, давераснёўскі перыяд творчасці паэта дасягнуў самабытнага гучання і высокай дасканаласці. Слушна гаворыць даслед-

чык М. Арочка: "...на самым пачатку творчага шляху М. Танк досыць вольна валодаў сакрэтамі верлібра, той паэтычнай культурай вобразна-асацыятыўнага мыслення, якой мы схільны надзяляць яго паэзію толькі на сучасным этапе" [2, с. 81].

Вядома, такая форма надае вершу адценні даверлівай гутаркі, дыялогу паміж паэтам і чытачом. Тут рэальнае, звычайнае ў сваёй будзённасці выступае ў сувязі з высокім і паэтычным; глыбокая ўнутраная цеплыня і сардэчнасць асвятляюць увесь твор; непрыглянцаваныя шчырасць усмешкі і паважлівы гумар робяць аўтара зразумелым і блізкім.

Розныя аб'ёмам і графічным вырашэннем мадэлі верлібра істотна пашырылі метрычныя і рытмічныя абсягі лірыкі М. Танка, пра што красамоўна сведчаць і статыстычныя падлікі. Напрыклад, з 899 вершаў, якія ўвайшлі ў зборнікі 1957 – 1973 гг., больш за 260 (34%) маюць выразную прыроду верлібра, што арганічна суіснуе з многімі іншымі формамі.

Адметная і рытміка паэзіі М. Танка. Інтанацыйнае багацце, рухомасць слова ў радку дазволілі паэтавай думцы трапіна перадаваць сутнасць жыццёвых з'яў і працэсаў. Не ментарскі тон, не ноткі снізму ці песімізму – характэрныя адзнакі мастакоўскай манеры Танка-лірыка, а шчырасць і праніклінасць інтанацыі ў малюнку рэальных колераў і гукаў жыцця. Цікавыя прызнанні самога паэта пра здабыванне, выкрасанне мастацкай энергіі:

*Усё шукаю і шукаю
Яшчэ не здабытых вяршынь,
Нябачных на небе зор,
Безыменных кветак, дрэў,
Неадкрытых мелодый,
Невядомых сустрэч і радасцяў
І неўжываных праўд... [3, с. 83].*

Вызначаючы спецыфічныя рытмічныя рысы лірыкі М. Танка, нельга не ўлічваць і таго, што служыла арыенцірам у настойлівых пошуках, якім чынам ішла трансфармацыя старых версіфікацыйных формаў і прыёмаў. Калі ж мы гаворым сёння пра найбольш выразныя, дамінантныя асаблівасці паэтычных дасягненняў сучаснікаў, то перш за ўсё маем на ўвазе іх плённую (у многіх адносінах) арыентацыю на жыватворныя традыцыі класікаў.

Адной з характэрных якасцей усёй беларускай лірыкі апошняга паўстагоддзя (у тым ліку – і спадчыны М. Танка) можна лічыць тое, што яна, захоўваючы вернасць папярэднім этапам з іх рэальнымі здабыткамі, не пайшла шляхам механічнага засваення і кансервацыі традыцый, а творча ўзбагаціла іх новымі элементамі, пашы-

раючы структурныя магчымасці верша. Узровень культуры творчасці многіх айчынных паэтаў сведчыць менавіта пра сінтэтычнае засваенне імі не толькі найлепшых узораў нацыянальнай паэтыкі, але і перспектыўных, жыццяздольных формаў вершаскладання іншых народаў.

Добра вядома, што важную ролю ў "перасадцы" сусветных узораў на родную глебу адыгрывае мастацкі пераклад – школа майстэрства і своеасаблівага творчага саборніцтва паэтаў, раздзеленых моўным бар'ерам. М. Танк перакладаў з польскай, рускай, украінскай, літоўскай моў. З іншых (з дапамогай так званых падрадакоўнікаў) – таксама. І ўсё ж з гэтага яшчэ нельга рабіць высновы, быццам веданне Бранеўскага, Ружэвіча, Маякоўскага, Лоркі, Незвалы, Межэлайціса, Хікмета, Неруды непасрэдна ўплывала на творчую эвалюцыю нашага паэта. Але ж глыбокае знаёмства з творами арыгінальных мастакоў значна пашырыла ўяўленні М. Танка пра шматграннасць паэтычнага самавыяўлення, разнастайнасць формаў і прынцыпаў арганізацыі матэрыялу. Паэт трансфармаваў у беларускай лірыцы тыя якасці і формы еўрапейскай версіфікацыі, якія ў свой час плённа прывіваў М. Багдановіч.

Рытмічнае наватарства М. Танка – сведчанне тых істотных зрухаў, што адбываліся не толькі ў беларускім вершаскладанні, але і ў паэзіі многіх народаў. Не дзіўна, што ў творчай практыцы паэта няўхільна прагрэсаваў свабодны верш. Хоць гэта не азначала заняўдання традыцыйнага верша з усімі ягонымі знешнімі аксэсуарамі паэтычнасці.

Танкаўскі верлібр у роднай літаратуры – з'ява натуральная і заканамерная, апраўданая дыялектыкай зместу і формы мастацкага твора. Калі многія развітыя літаратуры свету ўжо даўно арганічна засвоілі гэтую форму, то ў нашай паэзіі амаль адзіным ініцыятарам яе актыўнага распаўсюджвання з'яўляўся М. Багдановіч. М. Танк падхапіў эстафету і надаў верлібру новае дыханне, моц і красу.

Узровень танкаўскага свабоднага верша мае не толькі зайздросную вышыню, але і вялікі запас трываласці, разлічаны на строгую праверку часам. Прыгадаем выказванне Дзмітрыя Кавалёва – рускага паэта, нашага земляка, перакладчыка раманаў "Палескай хронікі" Івана Мележа: "Танк – паэт шырокага творчага дыяпазону. Ён надзвычай добра валодае многімі формамі верша, вельмі натуральны ў яго верлібр, чаго так не стае некаторым паэтам..." [4, с. 170].

Адносіны да слова станавіліся ўсё больш уважлівымі і ашчаднымі з кожным годам, з кожнай новай публікацыяй у перыядыцы і аб'ёмнай, па-танкаўску грунтоўнай кнігай:

*Словы – пух тапаліны,
Перакаці-поле.
Іх трэба зазямляць,
Прыкрываць далонямі,
Вуснамі,
Сэрцамі,
Каб яны прараслі песнямі* [3, с. 248].

Свабодны верш паэта паўнакроўна засведчыў найтанчэйшыя зрухі чалавечай душы, яе нястрымную дыялектыку і актыўнасць. Жыццёвая дыялектыка набыла ў вершы адпаведнае інтанацыйна-меладычнае выяўленне. Верлібр М. Танка ўсвядомлена імкнецца да лаканізму, ён рэльефны не толькі графічным абліччам, але і рытмічнай прыродай. Сёння відавочна, што свабодны верш народнага паэта Беларусі вылучаецца цэласна сфарміраванай ідэйнай змястоўнасцю, лексічнай шматфарбнасцю, графічным багаццем формаў адначасова з разнастайнасцю меладычнага гучання, арыгінальнасцю рытмічнага ладу.

Даўно сказана: “Час – самы суровы крытык”. Якраз ён і пацвярджае трываласць танкаўскага

мастацкага слова. Письменник признаваўся сучаснікам, што быў бы шчаслівым, каб праз сто гадоў пасля яго смерці застаўся “жывым”, па-сапраўднаму цікавым, патрэбным для людзей хоць адзін яго верш. Мы ўпэўненыя, што такіх твораў будзе праз многія дзесяцігоддзі не адна добрая чарада, асвечаная незвычайным святлом шчодрай душы Майстра, фантазіяй чалавекалюба і жыццялюба – прыгожага беларуса з Нарачанскага краю Максіма Танка.

Спіс літаратуры

1. Рагойша, В. П. Паэтыка Максіма Танка / В. П. Рагойша. – Мінск, 1968.
2. Арочка, М. Максім Танк / М. Арочка // Стыль пісьменніка. – Мінск, 1974.
3. Танк, М. Хай будзе святло! : Вершы / М. Танк. – Мінск, 1972.
4. Гардзіцкі, А. Вачыма сяброў : Гутаркі пра літаратуру / А. Гардзіцкі. – Мінск, 1974.

Віктар ЯРАЦ,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Нацыянальны вобраз свету

“ЛЯ ГЭТЫХ СОСЕН НЕЛЬГА НЕ СПЯВАЦЬ...”

ПРАБЛЕМА ЧАЛAVEКА І ПРЫРОДЫ Ў ПАЭЗІІ МАКСІМА ТАНКА

Паэзія Максіма Танка – адметная з’ява ў сучаснай беларускай літаратуры, яна ўвабрала шмат перажытага і перадуманага, асабіста асэнсаванага мастаком, многа каштоўнага, што выпрацавала чалавечая думка. Сам пісьменнік гаварыў: “Я ўсё больш пачынаю думаць, што сапраўдная паэзія пачынаецца не ад слоўнай і рытмічнай эквілібрыстыкі, але – ад думкі” [3, с. 209].

У аснове творчасці М. Танка ляжыць пэўная падзея, канкрэтная думка. Яго верш – адбітак душы паэта, яго маральнае адчуванне, успамін, перажыванне:

*Пасля бясконцых пошукаў,
Хоць са спазненнем, зразумеў:
Паэзія – гэта тое,
Міма чаго
Мы праходзім штодзень... [2, с. 579].*

Мастак ведае, што на бацькоўскай зямлі няма нічога выпадковага. Ён перакананы, што існуе раўнавага ў прыродзе і духоўным жыцці чалавека.

Геацэнтрызм – адна з найважнейшых рыс творчасці М. Танка, якая характарызуецца моцнай прывязанасцю паэта да роднай зямлі: да возера Нарач, да нарачанскіх берагоў, да нарачанскіх соснаў. Усё гэта ва ўяўленні творцы непадзельнае з паняццем Радзімы, Бацькаўшчыны, роднага краю.

Паэтычным мысленнем М. Танк быў злучаны з мастацкай свядомасцю народа і эстэтычным вопытам творцаў ХХ ст. Паэт нястомна шукаў такую форму верша, якая найбольш пэўна адпавядала б сутнасці з’яў, спалучала зрокавы вобраз з шырынёй эстэтычных уяўленняў. Таму верлібр ён асвоіў яшчэ ў маладыя гады ва ўмовах заходнебеларускай рэчаіснасці 1930-х гг. як новую канцэпцыю існавання.

Ад твора да твора паэт удасканалваецца, верш становіцца больш інтэлектуальным, філасафічным. Тым мацней М. Танка цягне да багацця штодзённага жыцця, якое багачыцца ва ўдарах навалыніцы, у шуме соснаў, сузор’ях траў, хвалях Нарачы і ззянні зор над Свіцяззю:

*Трэба, ведама, нашча устаць,
Без ніякіх там камандзіровак.
Вось азёрныя хвалі шумяць
І гудзе галасамі дуброва,*

*Вось аблокі плывуць над зямлёй.
І ўсё гэта зусім непаўторна
Ў спалучэнні з гуллівай вясной,
У сугуччы блакітнага з чорным [2, с. 226].*

Славуты нарачанскі край... Усё тут тыповае для Беларусі: клімат, прырода, ландшафт. Але ёсць і нешта большае, што вабіць асабліва. Яно зачароўвае пясчотай, уражвае глыбокай філасофіяй існавання.

Звычайная зямля... Але тут жыве працавіты народ, які адчувае сваю высакароднасць і значнасць у гістарычным працэсе. Зразумела, што ў такіх прыгожых мясцінах Беларусі не мог не нарадзіцца дасканалы мастак слова. І ў цэнтры творчасці М. Танка заўсёды народны характар з уласцівымі яму маральнасцю і дабрывай, з пачуццём міласэрнасці і замілавання да ўсяго існага.

Нельга не звярнуць увагу на такія маляўнічыя вершы, як “Зіма”, “Вырай”, “Вясной”, “Вясна-красна на ўвесь свет”, “Восень” і інш. Так, у вершы “Зіма” паэт малюе вобраз снежаньскіх дзён:

*Зіма... Ад інею вішняк
Перахіліўся за парканы,
І не мінеш яго ніяк,
Кранеш – і цветам серабраным
Асыпле з галавы да ног.
На дзеннікі лятуць вароны
З глухіх прасёлачных дарог...*
[2, с. 223].

Зіма ахапіла ўсё наваколле: “стагі лугоў”, балоты, лясы, пагнала “ілыты ільдзін” па Нёмне. Сосны залатыя агарнула “полюмя сівое”. Прырода ахопленая фантастычна-казачным настроём. Аўтар жывапісе словам. Паэзія перадаецца праз экспрэсіўнасць мовы, вобразнасць і пласцічнасць думкі.

Вельмі цікавы верш “Восень”. У творы надзвычай ярка выяўляецца высокае майстэрства паэта, вобразнасць яго мовы. М. Танк знаходзіць словы, што трапна перадаюць разнастайнасць восеньскіх фарбаў роднай зямлі, маляўнічую карціну беларускай прыроды:

*Восень веце сухое зграбла і на ўзлессі
Падпаліла пагрэцца начлежны касцёр.
Падпаліла касцёр, прылягла у тумане,
Ды кароткім быў гэты пад зорамі сон:
Крык трывожны птушыны збудзіў яе рана,
Па зямлі ад кастра разліваўся агонь*
[2, с. 238 – 239].

Густым мазком фарбы, інтанацыйнай экспрэсіі і рухомасцю радка паэт стварае дэтальнае апісанне восеньскага краявіду.

Вобразнасць паэзіі М. Танка заўсёды багатая на колеры і гукі зямлі, фарбы і пахі прастораў. Згадаем вершы “Колер Дуная”, “Колер зямлі”, “Колер снегу”:

*Кажуць: Дунай блакітны.
Кажуць: Дунай залацісты.
А ён такі колер мае,
З якімі вачамі глядзіш ты
На хвалі яго крутыя... [2, с. 461].*

Пісьменнік шчыра дзеліцца з людзьмі асабістым рамантычным падыходам да кожнай жыццёвай з’явы, якая звяртае на сябе яго ўвагу. М. Танк не адухаўляе прыроду, а малюе яе як жывую істоту, размаўляючы з ёй:

*Можа мала цябе, зямля,
Каласамі я абнаўляў,
Прыбіраў вянкамі садоў
І сузор’ямі гарадоў,
З году ў год потым шчыра мыў
Плечы зраненых тваіх ніў?... [2, с. 519].*

Зямля – прыродная і духоўная канстанта быцця чалавека. У мастацкай свядомасці паэта зямля – значная тэма творчасці, што спалучае багацце вобразаў і матываў.

Верш-споведзь “Колер зямлі” – сапраўдны летапіс жыцця, вынік напружанай думкі аўтара. Лірычны зварот паэта да зямлі адразу палоніць шчырым пачуццём сыноўняй любові, адданасці роднаму краю. Прыгожы эпітэт “сузор’ямі гарадоў” абуджае ўяўленне пра шматлікія людскія пасяленні на ўсёй планеце. Радкі “з году ў год потым шчыра мыў плечы зраненых тваіх ніў” кранаюць пачуццём замілавання да зямлі, адроджанай праз самаадданую працу людзей. У творы вобраз зямлі – гэта сімвал высокай красы і духоўнай каштоўнасці народа. Эстэтыка зямлі ўзвышае лірычнага героя, дае надзею на адраджэнне духоўнага і фізічнага пачаткаў.

У вершы “Колер снегу” М. Танк прызнаецца:

*Нічога больш рознакалёрнага,
Як узмяцелены снег,
Я не знаю.
Які ён быў сіні,
Калі замярзаў я...
Які быў ружовы,
Калі я страсаў яго з плеч
Той, што прыносіла шчасце!
Які ён быў чорны,
Калі замятаў
След расстання з радзімай!*

*Які быў чырвоны
На брустверах нашых акапаў!*

*Які быў іскрысты і светлы,
Калі яго дзеці
Прыносілі мне ў падарунак [2, с. 539].*

За лірычным роздумам гучыць ідэя твора: моцная паэтычная экспрэсія краявідаў роднай зямлі ў зрэзе пэўнага часу чалавечага быцця. Лірычны герой М. Танка – патрыёт сваёй зямлі.

Нельга не здзіўляцца невычэрпнасці мастацкай вобразнасці паэта. Цяжка знайсці творы, дзе паўтараліся б палітра фарбаў, зрокавы малянак, пульс думкі, рытміка верша.

Цікавы ў гэтым плане верш “Сон над Нёмнам”. У сне герой выпраўляецца з Хрыстафорам Калумбам на караблі “Санта Марыя” ў Індыю шукаць шчасця. Там вандроўнікі знаходзяць велізарныя каштоўнасці: “Там зліткі золата былі, / І перлы, і каралы...” [2, с. 219]. Аднак гэта не прыносіць сапраўднага шчасця лірычнаму герою. Яму даражэйшая за ўсе скарбы сасновая галінка – сімвал роднай зямлі, – занесеная сюды з далёкай Бацькаўшчыны:

*Тады я вырашаў адзін
Плысці да той хвайны,
Што працягнула да мяне
Праз акіян галіну,*

*Каб адшукаць яе ў бары,
Ці па высокай кручы,
Прытасці сэрцам да яе,
Да зелені гаючай.*

*Няхай прышчэпе да ствала
Мяне з сваёй галінай,
Абдыме ветрам і зарой
Наднёманскай краіны [2, с. 219].*

Максім Танк сцвярджае, што чужына, якая багатая яна ні была б, не можа даць чалавеку сапраўднага пачуцця радасці і шчасця. Гэтая думка развіваецца ў вершах “Крыніца”, “Рэпатрыянты”, “Два лісты”, “Граніца”.

*Таму я і слаўлю тройчы
Радзіму, крыніцы, дрэвы,
З якімі, як час настане,
Зліецца мой голас і цень,
Якія карэннем выт’юць
З грудзей маіх усе напевы
І шумам вяршынь абвесцяць
Другі нараджэння дзень [2, с. 217].*

У цытаваным вершы “Крыніца” рыфмаваныя строфы зліваюцца ў непадзельным гучанні, якое нагадвае верш у прозе, што надае твору своеасаблівую музыкальнасць і напеўнасць. Такая шырыня рытмічных інтанацый гаворыць

пра ўменне аўтара бачыць рэчаіснасць цэласна і ўсёабдымна. Свет паэта заўсёды звязаны з зямной рэальнасцю, але гэта свет мастака з рамантычнай узнёсласцю і палётам фантазіі. М. Танк умее разгледзець вялікае ў малым. Кожнае імгненне жыцця яму хочацца перадаць у слове, адлюстраваць чароўныя гукі і фарбы прыроды.

Вобраз лесу скразны ў творчасці пісьменніка. Ён паэтызуецца ва ўсіх кнігах майстра:

*Звоняць тугія сасновыя струны,
Рэха лясное кальшацца звонка,
Слухайце ж вы, маладыя сасонкі,
Больш я не буду задумным і сумным!*

*Час яшчэ твару майго не зразорыў,
Плечы негнуцца яшчэ пад гадамі,
Кожнае дрэва абвіў бы рукамі,
Ночы і дні гаварыў бы я з борам [2, с. 75].*

Мастак слова надзяляе лес якасцямі чалавека, лес умее слухаць і гаварыць, а галоўнае – разумець душэўны настрой аўтара. Прастора і паветра ствараюць асаблівую магнетычную духоўную атмасферу, у якой добра думаецца, лёгка мроіцца. Любуючыся прыгожымі краявідамі, глядзячы на векавыя дрэвы, лясныя травы, імклівыя аблогі, паэт усведамляе асноватворныя глыбіні і магутныя сілы царства прыроды. Лес – нацыянальны пейзаж і ў той жа час аснова светабудовы беларуса-працаўніка.

Калі чытаеш вершы паэта-рамантыка, дзе паэтызуецца славытыя нарачанскія прасторы, то згадваюцца словы вядомага пісьменніка В. Кармазава: “...Не дзясяткі гадоў, а стагоддзі, многія вякі лес працуе на нейкі адзін дзень, на адно дрэва, на адзін бор, адзін гай, і каб ведаць лес, трэба зразумець, здаровым зрокам і сыхам бачыць і чуць, душой адчуваць і памятаць гэты лесавы абсяг часу” [1, с. 331].

Згадваюцца вершы “Калі вецер вее”, “У лесе”, “Лясы, лясы і пералескі”, “Бор”, “Збор арэхаў”, “Ля гэтых сосен”, “Шмат хто бор лічыць толькі борам...”, “Пах баравікоў”, “У гэтым лесе з кожным годам менш...”, “Бор замёр, бліскавіцай ахоплены...” і іншыя, дзе кожная маляўнічая карціна лесу, бору непаўторная. М. Танк любіць разгалістымі кронамі соснаў і елак, густымі кустамі арэшніку, на поўныя грудзі ўдыхае пах смалы і баравікоў, па-дзіцячы здзіўляецца шумлівасці і гарэзлівасці старажытнага лесу. У лірыцы паэта вобраз сасны – векавечны сімвал роднай зямлі. У мастацкай прасторы М. Танка вобраз лесу – утваральная дамінанта. Вершы адметныя шырынёй думкі, узлётам да вышынь пачуццяў, багаццем матываў і сэнсаў. Паэт упэўнены, што няма ў прыродзе бязмоўных дрэў, нязвонкіх крыніц, няшумных дарог:

*Вось чаму люблю я
Тут бываць і сёння,
Тут блукаць па гэтых
Нетрах баравых,
Дзе глядзяць са мною
Ў казачныя тоні
Сосны векавыя,
Затаішы дых [2, с. 609].*

Аўтар надзелены выключным дарам паэтычнага ўспрымання рэчаіснасці. На мове верлібра вядзе няспешную гаворку пра неабходнасць раўнавагі паміж прадметна-прыродным і духоўна-маральным у звычайным жыцці. М. Танк хвалюецца, каб чалавек не страціў зямной асновы, зямнога прыцягнення, не забыўся на родны дом, родны кут – аснову духоўнасці.

Творчасць М. Танка – своеасаблівая хроніка Беларусі ХХ ст., зафіксаваная ў паэтычнай форме, своеасаблівы сінтэз перажытага і асэнсаванага грамадскага і духоўнага вопыту беларускага народа ў пераходны перыяд паміж рознымі гістарычнымі фармацыямі, своеасаблівая аўтарская рэфлексія над лёсам Радзімы і яе народа.

Паэзія М. Танка здзіўляе разнастайнасцю тэматыкі, вобразнасцю, метафарычнасцю. Больш за ўсё прывабліваюць тэма Радзімы, тэма традыцыйнай народнай культуры, песень, паданняў народа, тэма вайны (страшнага выпрабавання для беларусаў), тэма паэта і паэзіі. Праз усе творы нязмоўчна гучыць шчымлівы акорд любові да роднага краю (вершы “Ёсць у свеце плане-та Зямля”, “Наднарачанскія сосны”, “Радзіма”) і шчырай, вернай, адданай любові да роднай мовы (“Родная мова”, “Я гэта люблю падарожжа”, “Лемантар”). Тэма ж кахання – яркага і адначасова кранальна-сціплага – суправаджае паэта праз усё жыццё (“Апала зорка, і на міг...”, “Бурштын”, “Мне пару крыл дало юнацтва”).

Пра што ні пісаў бы М. Танк, ён ніколі не застаецца абываковым назіральнікам у адносінах да апісаных падзей ці з’яў рэчаіснасці. Наадварот, ён заўсёды падае ўсё ад сэрца і праз сэрца. А гэта надае творам паэта характар шчырай спавадальнасці. І чытач з першых радкоў пачынае давяраць аўтару, суперажываць прачытанаму, сачыць за ходам думкі пісьменніка.

Не можа не крануць адзін з апошніх вершаў паэта “Як жа сталася гэта”. Спавадальная форма перадае шкадаванне мужчыны-мужа, што жонка першай адышла ў Вечнасць, парушыўшы тым самым клятву, якую некалі яны далі адно аднаму: “...накляліся разам / Бурны Сцікс пераходзіць” [2, с. 974]. Такой самай інтымна-спавядальнай экспрэсіяй напоўнены і верш “На саракавы дзень”. Ужо першы радок твора – “разліта горкая горыч” – прымушае чытача задумацца

пра ўласныя жыццёвыя выпрабаванні, набыткі і страты, пэўную агульначалавечую сістэму каштоўнасцей.

“Горкай горыччу” афарбавана і танальнасць верша “Апошняя стрэча”. Незадоўга да ўласнай смерці пісьменнік праведаў у шпіталі сябра – Пімена Панчанку. Напачатку твор носіць апісальна-побытавы характар: ідуць успаміны з ваеннага часу, прыгадваюцца слаўтыя персаналіі нашай культуры (паэт узгадвае, як яны разам з П. Панчанкам перакладалі верш Я. Купалы, змешчаны ў “Праўдзе”). Потым М. Танк падыходзіць да асэнсавання сучасных яму праблем у грамадстве: “У занябданні яшчэ і навука, і мова...” Адчуваецца, такое падсумаванне жыцця непакоіць аўтара. Можа, упершыню ў філасофскіх разважаннях паэта гучыць разгубленасць, шкадаванне: “Што ж рабіць? / Наступае ўжо восеньскі вечар”. Ці не таму так надзвычай шчымліва ўспрымаюцца словы: “Так карціць на растанні / Скажаць: Да сустрэчы!” [2, с. 972].

Мы бачым, што позняму перыяду творчасці М. Танка асабліва ўласцівы філасафічнасць і спавадальнасць.

Звяртаючыся да філасофскай формы верлібра, паэт працягвае традыцыі, закладзеныя некалі М. Багдановічам. Так, верш-верлібр “Калісьці” – своеасаблівая медытацыя аўтара над паняццем *Праўда*. Пісьменнік разважае над тым, што ўсё жыццё пражыў у напружаных пошуках праўды, ды так яе і не адшукаў. Мусіць, у кожнага яна свая і кожны з нас укладвае свой сэнс у гэтае паняцце. У вершы “Толькі каменныя ідалы” асэнсоўваецца філасофскі канцэпт “Будучыня”. Кароценькі верш увабраў цэлую сістэму інтэлектуальнага светабачання, згодна з якой толькі “акамянелыя сэрцам”, толькі засохлыя дрэвы, толькі астылыя зоры і толькі мёртвыя не трываюць за будучыню.

Такім чынам, філасофская лірыка Максіма Танка паэтызуе як нацыянальныя, так і агульначалавечыя каштоўнасці. Кожны філасофскі верш паэта – своеасаблівая прыпавесць з глыбокім падтэкстам, павучальным зместам.

Спіс літаратуры

1. **Кармазаў, В.** Дома : Аповесці, аповяданні / В. Кармазаў. – Мінск, 1984. – 246 с.
2. **Танк, М.** Збор твораў / М. Танк. – Мінск : Мінская фабрыка каляровага друку, 2010. – 1008 с.
3. **Танк, М.** Збор твораў : у 4 т. / М. Танк. – Мінск : Беларусь, 1967. – Т. 4. – 700 с.

Таццяна ГАНЧАРОВА-ЦЫНКЕВІЧ,
Галіна КУРЫЛЕНКА.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Святлана КАЛЯДКА

ПУБЛІЦЫСТЫКА МАКСІМА ТАНКА ЯК ХРАНАЛОГІЯ XX ст.

У літаратуразнаўчых даследаваннях добра ахарактарызавана творчасць Танка-паэта, у меншай ступені ці ўвогуле не разглядаліся яго праявіны творы, дзённікі, пераклады, лісты, публіцыстыка. Выданне Збору твораў Максіма Танка ў 13 тамах скіравана на ўсебаковую ахопленасць творчай спадчыны класіка беларускай літаратуры. Так, у 13-м томе праз аўтарскія артыкулы і выступленні прадстаўлена супярэчлівае XX ст.

Постаць М. Танка раскрываецца ва ўсёй шырыні і глыбіні не толькі праз мастацкую творчасць, але і праз грамадскую дзейнасць, узаемасувязі з пісьменнікамі Польшчы, Літвы, Расіі і іншых краін. Шматлікія грамадскія, партыйныя, дэпутацкія абавязкі ўскладвалі на паэта вялікую адказнасць за лёс краіны і людзей. Варта паглядзець на пералік пасадак, якія займаў Максім Танк, каб зразумець, наколькі актыўнай была яго жыццёвая пазіцыя. Гэта паўплывала і на характар многіх артыкулаў і выступленняў, прадстаўленых у дадзеным томе. Максім Танк быў чалавекам свайго часу, а таму яго спадчына выступае пэўнай храналогіяй стагоддзя. Сёння мы можам крытычна ставіцца да яе, аднак як не змяніць час, так не змяніць чалавека гэтага часу, які свята верыў у светлую камуністычную будучыню, у непарушную сілу і праўду партыі, усімі сіламі змагаўся за мір на зямлі.

Пазіцыя пісьменніка не змянілася і ў 1980-я гг., калі пачалася агонія камуністычнай партыі, часы перабудовы. Таму іншым разам цяжка вызначыць, якія выступленні прадывіжаныя воляй партыі і займанымі пасадамі, калі неабходна было напісаць “пад заказ”. А вось тыя, што нараджаліся розумам і сэрцам чалавека, што хварэў за сваю краіну і народ, – пазнаюцца беспамылкова.

Палітызаваная сутнасць шматлікіх матэрыялаў тома раскрывае перад чытачом невядомага М. Танка, таму што многія выступленні былі актуальнымі для часу іх напісання, засталіся ў публікацыях газет і часопісаў як гарачыя рэпартажы “аднаго дня”.

Перад тэксталагічнай групай паўставала пытанне пра мэтазгоднасць прадстаўлення публіцыстычных тэкстаў у Зборы твораў, аднак сутнасць працы тэксталагаў у максімальна поўнай падчыні інфармацыі пра жыццё і дзейнасць класіка. 13-ы том стаў своеасаблівым працягам 8-га тома, у якім акцэнт зроблены на літаратуразнаўчыя працы паэта. У 13-ы том уключаны ўсе астатнія рознахарактарныя артыкулы і выступленні, сярод якіх водгукі на падзеі ў свеце, дыскусійныя

абмеркаванні бягучых праблем, словы-прывітанні і словы-віншаванні, справаздачы і г. д. Ідэйна-тэматычны і жанравы дыяпазон публіцыстыкі гаворыць пра шырыню светапогляду паэта.

Нашаму сучасніку цяжка зразумець партыйна-дозунгавыя заклікі паэта, адлюстраваныя, напрыклад, у артыкуле “Польска-савецкая дружба” (“Известия”, 1958, 25 кастр.):

И действительно, дорога нашей дружбы – это светлая дорога жизни.

Мы любим польский народ за его героизм в борьбе против наших общих врагов, за его трудолюбие и выносливость, за неповторимую красоту польской земли. Нам особенно дорога эта земля. Дорога и потому, что там, в живописном уголке Карпат стоит небольшой домик, где когда-то жил и творил мудрый вождь Ленин. Память о Ленине свято хранит в своём сердце польский народ. Нам дорога эта земля ещё и потому, что за свободу Польши сражались тысячи лучших сынов советского народа. Нам дорога земля наших польских братьев потому, что мы в одном строю, плечом к плечу создаём новое общество.

Нам дороги и близки успехи братского польского народа на великом пути строительства социализма....

Пусть же вечно светит солнце нашей дружбы, озаряя нам путь в светлое будущее!

Максім Танк вельмі часта карыстаўся прыёмам кампіляцыі сваіх артыкулаў і выступленняў, складаў новы тэкст з частак розных тэкстаў, напісаных ці ў адзін, ці ў розныя часы з нагоды пэўнай падзеі. Такім чынам узнікала шмат варыянтаў, тэкстаў на адну тэму, адрозных па будове, насычанасці канкрэтнымі фактамі, лічбамі і г. д., прымеркаваных да аднаго ці розных мерапрыемстваў.

Спецыфікай працы з артыкуламі і выступленнямі з’яўлялася таксама тое, што захавалася шмат рукапісаў, машынапісаў, прычым набраных як самім паэтам, так і супрацоўнікамі рэдакцый газет і часопісаў, куды аўтар здаваў матэрыялы. Былі і такія выпадкі, калі выяўлялася некалькі чарнавых варыянтаў тэксту, адрозных як асобнымі словамі, так і структурай, кампазіцыяй, напрыклад артыкул, прысвечаны У. Маякоўскаму. У 8-м томе ён публікаваўся пад назвай “Побач з намі”. Пасля таго як сям’я М. Танка ў 2009 – 2010 гг. прадставіла для агульнага доступу рукапісныя і машынапісныя матэрыялы паэта, намі былі выяўлены і іншыя чарнавыя варыянты артыкула, не пададзеныя ў каментары ў 8-м томе.

Першы варыянт – чарнавы рукапіс, які значна адрозніваецца ад асноўнага тэксту:

Гаварыць аб творчасці Уладзіміра Маякоўскага, гэта значыць гаварыць аб рэвалюцыі, аб будаўніцтве камунізма, аб любві да жыцця, да нашай Совецкай радзімы, аб будаўніцтве камунізма. Бо ўсё гэта знайшло найбольш поўнае сваё адбіццё ў яго творчасці.

Гаварыць аб значэнні яго творчасці ва ўсёй нашай сов. паэзіі і ва ўсёй прагрэсіўнай літаратуры ў свеце гэта гаварыць аб нараджэнні многіх выдатных сучасных пісьменнікаў і не толькі тых, на творчасць якіх асабліва ярка адчуваецца яго ўплыў. Маякоўскі быў для нас і застанецца ўзорам мужнасці і сумленнасці, узорам грамадскага служэння пісьменніка свайму народу.

З'яўленне Маякоўскага было такім неабходным і абумоўленым як і з'яўленне бліскавіцы падчас веснавой буры. Ён сямімільнымі крокамі вывеў усю нашу многанацыянальную паэзію на перадавую лінію агню.

Я помню, які велізарны ўплыў аказаў Маякоўскі на нас, пісьменнікаў, якія жылі ў Зах. Беларусі. Я ніколі не забуду таго ўражання, калі ўпершыню я прачытаў яго “Вершы”. Да гэтага часу я некалькі год пісаў, таптаўся на месцы і ўсё не мог знайсці сваёй дарогі. І раптам сустраў паэта, які сказаў не толькі як рабіць вершы, але і аб чым пісаць, паэта, які раскрываў перад маімі вачыма шырокія гарызонты.

І мне шкада было, што ад подыху яго паэзіі наблеклі многія мае ранейшыя творы і толькі засталася некалькі зярнят, з якімі трэба было зноў выходзіць на раллю, каб зноў пачынаць сяўбу.

Я рад быў гэтай навальніцы. Дзякуючы Маякоўскаму, я ўжо ведаў, за што і як трэба брацца. І таму я заўсёды ў хвіліны творчых пошукаў звяртаюся да яго творчасці, як да невычэрпнага паэтычнага арсеналу, дзе кожны з нас знаходзіць тую не ржавеючую зброю – баявое палымянае слова паэта-барацьбіта.

Максім Танк

12. IV – 55 г.

Другі варыянт больш набліжаны да першага, чарнавога, чым да асноўнага тэксту. У ім таксама ёсць закрэсліванні, аднак іх значна менш, чым у першым варыянце. І калі параўнаць тры варыянты артыкула, прысвечанага У. Маякоўскаму – артыкул з першага рукапіснага сшытка М. Танка з вершамі, чарнавы аўтограф і артыкул, апублікаваны ў 8-м томе (“Побач з намі”), – то перад намі паўстае ва ўсім аб'ёме праца паэта па ўдасканаленні тэксту і давядзенні яго да канчатковага гучання.

Святлана Уладзіміраўна Калядка – літаратуразнаўца. Кандыдат філалагічных навук (1999). Заканчыла Брэсцкі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А. С. Пушкіна (1993), аспірантуру пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі (1996). Цяпер старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. Аўтар манаграфіі “Непрыручаная птушка Палесся: Творчая індывідуальнасць Яўгеніі Янішчыц” (2007). Адзін з аўтараў калектыўных манаграфій “Сучаснае беларускае літаратуразнаўства: Сістэма каштоўнасцей і прыярытэтаў” (2006), “Літаратура пераходнага перыяду: Тэарэтычныя асновы гісторыка-літаратурнага працэсу” (2007).

Мы бачым, наколькі старанна і цярыліва аўтар шукаў словы для дакладнай перадачы думкі.

У фондах захоўваецца шмат машынапісаў, у якіх рукой паэта ўнесены праўкі і ў канцы пастаўлены подпіс. Ёсць і чыставыя машынапісы з рукапісным подпісам, а таксама чарнавыя рукапісы без дат, што ўвогуле не характэрна для пісьменніка (звычайна перад ці пад тэкстам, незалежна ад таго, вершаваны ён ці праязічны, аўтар ставіў дату, што значна аблегчыла нам задачу храналагічнага размеркавання матэрыялу па тамах). Аднак вялікая колькасць публіцыстычных тэкстаў падавалася ў томе адпаведна з публікацыяй у тым ці іншым перыядычным выданні, таму дата артыкула, выступлення прастаўлялася па даце іх публікацыі.

Тэксталагічная група падавала тэксты артыкулаў і выступленняў з праўкамі граматычных памылак, адпаведна сучаснаму правапісу, аднак многія тэксты ў 1930 – 1940-я гг. пісаліся на тарашкевіцы. Гэтыя асаблівасці правапісу было вырашана захаваць для вывучэння розных перыядаў у творчай біяграфіі М. Танка.

Група сутыкнулася таксама з праблемай выяўлення некаторых перыядычных выданняў і асобных нумароў выданняў перадваеннага і ваеннага перыяду, сярод якіх “Вілейская праўда”, “Сялянская газета”, “Раздавім фашысцкую гадзіну”, дзе публікаваліся вершы М. Танка, праязічныя і сацыяльныя творы, нарысы, артыкулы і г. д.

У перадваенны час М. Танк актыўна публікаваўся ў “Сялянскай газеце”, а ў 1940-я гг. – у газеце “Раздавім фашысцкую гадзіну”, дзе пад многімі тэкстамі часта не прастаўляліся імёны аўтараў (у час вайны ў выданні працаваў калектыў беларускіх пісьменнікаў, сярод якіх К. Крапіва, М. Лужанін, Я. Брыль, К. Чорны, А. Астрэйка і інш.), што ўскладніла задачу вызначэння аўтарства многіх вершаў і праязічных твораў, а таму можна гаварыць толькі аб прыпісанні М. Танку тых ці іншых твораў.

Чытач можа пазнаёміцца таксама з тэкстамі некаторых выступленняў на сесіях, сімпозіумах, прысвечаных урэгуляванню бягучых праблем у розных рэгіёнах свету, звязаных з войнамі, ка-

ланізатарскай палітыкай вялікіх дзяржаў, зваленчымі рэвалюцыямі і г. д. З вышыні пройдзенага часу шматлікія артыкулы і выступленні выглядаюць досыць прасталінейнымі і залішне пракамуністычнымі, аднак перыяд “халоднай вайны” кіраваў людзьмі па-свойму, і задача захавання міру ў атмасферы павышанай напружанасці паміж ЗША і СССР была першаступеннай. Таму мэтазгоднасць з’яўлення выступленняў, прысвечаных міру, абумоўлена была не толькі дэпутацкай адказнасцю М. Танка, пісьменніцкім сумленнем, але і чалавечнай неабыхавасцю да падзей у свеце.

Спасылкі на словы вядомага паэта і грамадскага дзеяча – з’ява натуральная для сродкаў масавай інфармацыі. Так, напрыклад, цытаваліся словы з выступлення на вечары, прысвечаным Дням польскай літаратуры, у часопісе “Беларусь” (1976, № 11), дзе давалася кароткая інфармацыя пра ўдзельнікаў вечара і характар іх выступленняў: «З вялікай увагай працоўныя выслухалі даклад “Дружба народаў – дружба літаратур”, з якім выступіў старшыня Беларускага аддзялення Таварыства савецка-польскай дружбы, народны паэт Беларусі, Герой Сацыялістычнай Працы М. Танк. Ён усхвалявана расказаў пра тое, як нараджалася і набывала трываласць братняй дружбы савецкага народа з польскім, як садзейнічалі развіццю іх духоўнай блізкасці літаратура і мастацтва».

Падобнага кшталту інфармаванне ў СМІ пра ўдзел М. Танка ў тым ці іншым мерапрыемстве паказвае інтэнсіўнасць жыцця паэта, калі за адзін год ён мог пабываць у ЗША, Расіі, Польшчы, не лічачы беларускія гарады і вёскі, выступіць са справаздачамі пра паездкі на старонках беларускіх газет і часопісаў.

Несумненную цікавасць для даследчыкаў будуць мець рукапісныя сшыткі, у якія аўтар заносіў чарнавыя і белавыя тэксты вершаў, паэм, успаміны, развагі ў выглядзе дзённікавых запісаў, некаторыя артыкулы і г. д. Сярод вершаў намі знойдзены артыкулы пра А. Пушкіна, У. Маякоўскага. Сустрэкаюцца і машынапісныя тэксты без назваў, напрыклад успаміны-развагі пра А. Венцлаву:

Большой вклад внёс Антанас в укрепление нашей братской дружбы, и в развитие многонациональной советской литературы, как прекрасный поэт и прозаик, публицист и переводчик. Литовский читатель по его переводам познакомился с многими произведениями других братских литератур.

Когда бываю в Вильнюсе, я люблю один побродить по его знакомым и дорогим моему сердцу улицам и переулкам с надеждой на встречу с моими дорогими друзьями.

Но, к сожалению, многих уже не стало. Не стало и моего чудесного друга Антанаса. Но остались

его замечательные произведения, которые продолжают жизнь, ибо героическая дорога его народа была дорогой и его, дорогой поэта, художника, гражданина и бойца за мир и счастье на земле, за светлое будущее всего человечества.

Жанравы падыход да размеркавання публіцыстычных матэрыялаў у Зборы твораў новы для беларускай тэксталагіі, у многім ён спрашчае працу даследчыкаў. Тэксталагічная навука павінна рухацца наперад і шукаць найбольш аптымальныя шляхі размяшчэння тэкстаў па тамах, улічваючы запатрабаванні навукоўцаў, выкладчыкаў і настаўнікаў, студэнтаў і аматараў беларускай літаратуры.

Выданне Збору твораў М. Танка не планавалася як поўнае і не прэтэндуе на вызначэнне “поўнага” па многіх прычынах, сярод якіх ёсць адна вельмі важная – да гэтага часу ў сямейным архіве паэта, на руках у яго калег, сяброў, знаёмых, чытачоў, даследчыкаў творчасці і г. д. застаецца шмат матэрыялаў, якія не былі прапанаваны ў выданне ці былі апублікаваны ўжо пасля завяршэння працы над тамамі і іх выхаду. Ужо сёння мы чакаем публікацыі з новымі лістамі пісьменніка, якія маглі быць прадстаўлены ў 12-м томе, верагодныя і іншыя адкрыцці.

Як паказвае практыка выдання Збору твораў М. Танка, творчае супрацоўніцтва паміж нашай тэксталагічнай групай і іншымі арганізацыямі, асобнымі даследчыкамі, роднымі паэта – справа больш жаданая, чым рэальная. Хочацца выказаць падзяку прафесару В. Рагойшу за прадстаўленне матэрыялы, а таксама ўсім тым, хто даслаў копіі лістоў для падрыхтоўкі 12-га тома. Гэта справа не толькі тэксталагічнай групы Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы, гэта справа ўсёй грамадскасці, нераўнадушнай да спадчыны таленавітых майстроў мастацкай славеснасці, якая павінна заставацца для нашчадкаў, перадавацца з пакалення ў пакаленне ў якасці больш поўным выглядзе. Толькі так можна даць аб’ектыўную ацэнку творцы – на падставе ўсіх твораў, а іх якасная і найбольш поўная падрыхтоўка магчыма толькі сумеснымі намаганнямі ўсіх зацікаўленых асоб.

Максім Танк пакінуў нам у спадчыну вялікую колькасць публіцыстычных матэрыялаў, якія выклікаюць неадназначную ацэнку і прымушаюць задумацца: дзе паэт быў адкрытым, а дзе павінен быў адпавядаць чаканням грамадскасці і партыі? Нягледзячы на вялікую колькасць навуковых прац, прысвечаных жыццю і творчасці паэта, даследчыкам варта было б перагледзець падыходы да вывучэння творчай біяграфіі М. Танка, пазбавіцца шаблонаў і клішэ ў ацэнках, звярнуўшыся да дзённікаў паэта, лістоў, да перакладаў і публіцыстыкі.

Мікола МІКУЛІЧ

“ТРЭБА ўЧУЦЦА, АДТВАРЫЦЬ ВОБРАЗ...”

МАКСІМ ТАНК У РУСКІХ ПЕРАКЛАДАХ

Максім Танк уваходзіць у наша жыццё яшчэ ў дзяцінстве. Упершыню пазнаёміўшыся з яго творамі ў курсе школьнай праграмы, мы назаўсёды пранікаем іх высокім духоўным святлом і гуманістычнай сілай, адмысловай заангажаванасцю ў глыбінныя пласты народнай самасвядомасці і маралі, звернутасцю да актуальных падзей і працэсаў сацыяльнага жыцця, тонкім разуменнем у душэўна-псіхалагічны свет асобы лірычнага героя.

Творчасць М. Танка, народнага паэта Беларусі, лаўрэата Ленінскай прэміі, вызначаецца арганічным спалучэннем маштабнасці гістарычнага мыслення, шырыні духоўна-сацыяльных даляглядаў і пластыкі прадметнага аналізу, прыватнай канкрэтыкі з’яў і рэчаў. У ёй філасофска-аналітычная медытацыя суседнічае з грамадзянска-патрыятычнымі характарам мастацкага дыскурсу, прамоўніцка-публіцыстычны пафас дапаўняецца тонкай іроніяй і знішчальнай сатырай. Індывідуальны стыль М. Танка сінтэзуе адзнакі выразнага сілагічнага роздуму, аўталагічнага пісьма і яркіх умоўна-асацыятыўных карцін і малюнкаў, формаў унутрана сабранага, традыцыйнага верша і дольніка, верлібра, якія абумоўлены актыўнымі пошукамі мастака ў галіне паэтычнай версіфікацыі.

Развіццю мастацкай індывідуальнасці М. Танка, росту яго вядомасці і аўтарытэту ў Беларусі і за яе межамі ў многім садзейнічалі пераклады твораў паэта на рускую мову. Справа не толькі ў тым, што рускамоўная чытацкая аўдыторыя – адна з самых масавых, а таксама патрабавальных у паваеннай еўрапейскай інтэлектуальна-творчай прасторы. Сёння дакладна вядома: на многія мовы свету вершы М. Танка перакладаліся паводле рускіх перастварэнняў. Да прыкладу, на англійскую, венгерскую, казахскую, кітайскую, латышскую, малдаўскую, эстонскую і інш.

У 1930-я гг., у Заходняй Беларусі, малады М. Танк апублікаваў чатыры паэтычныя кнігі – усе на беларускай мове. З восені 1939 г., пасля аб’яднання Беларусі, і да канца жыцця паэт быў аб’ектам пільнай увагі шматлікай арміі рускіх перакладчыкаў. Дастаткова сказаць, што з гэтага часу ледзь не ўсе яго творы практычна адразу перакладаліся на рускую мову. Ужо ў 1940 г. М. Танк выдаў не толькі “Выбраныя вершы” на беларускай мове ў Мінску, але і “Стихотворения”

на рускай – у Маскве. Прычым на першую кнігу М. Танка ў перакладзе на рускую мову ў тагачасных савецкіх перыёдыках з’явілася паўтара дзясятка рэцэнзій (газеты “Правда”, часопісы “Ленинград”, “Смена”, “Октябрь”, “Знамя”, “Литературное обозрение” і інш.).

Пасля вайны кнігі М. Танка ў перакладзе на рускую мову, галоўным чынам у Маскве і Мінску, выходзілі ледзь не кожны год, а то і па некалькі на год. Гэта былі зборнікі новых вершаў і кнігі выбранага. Так, убачылі свет “Стихотворения” і “Избранные стихи” (1948), “Чтоб ведали” і “Избранное” (1949), “На камне, железе и золоте” і “Избранные стихотворения” (1951), “Веточка и воробей” і “Стихи. Сказки. Поэмы” (1953), “След молнии” і “Стихи с дороги” (1958), “Восток зарей пылает” і “Стихотворения и поэмы” (1959), “Среди лесов наднеманских” і “Стихотворения” (1963) і г. д. На зборнік вершаў “Мой хлеб насущный” (1964) у былым савецкім друку з’явілася каля 30 рэцэнзій. У 1981 г. у М. Танка выйшла пяць кніг у перакладзе на рускую: адна ў Мінску (“Веточка и воробей”) і чатыры ў Маскве (“Пройти сквозь верность: стихотворения и поэмы”, “Прочитай и передай другому: стихи и поэмы”, “Стихи” і “Стороны света: стихи”).

У 1971 г. у Маскве ў перакладзе на рускую мову ўбачылі свет “Избранные произведения” М. Танка ў двух тамах, а ў 1985 – 1986 гг. там жа выйшла “Собрание сочинений” у трох тамах.

Перакладалі М. Танка на рускую мову дзясяткі творцаў з розных канцоў Савецкага Саюза. Дастаткова сказаць, што ў рускія трохтомнік паэта ўвайшлі пераклады 52 аўтараў, у тым ліку такіх аўтарытэтных, як А. Пракоф’еў, В. Бергольц, І. Сяльвінскі, П. Кабзарэўскі. Кожны арыентаваўся на творы, блізкія яму па духу, характары светаадчування, тэматыцы, паэтычна-стылёвых мадэлях. Напрыклад, А. Пракоф’ева найперш цікавілі вершы, звернутыя да спаконвечнай народнай маральнасці, з элементамі фальклорнай паэтыкі, казкава-рамантычнай умоўнасці, Н. Кісліка – духоўна-філасофскага, лірыка-драматызаванага зместу, В. Карчагіна – наступальныя, героіка-патрыятычныя, прамоўніцкія.

Шмат удалых перакладаў, пазначаных прафесійным майстэрствам, чуйнасцю да беларускага мастацкага слова і творчай індывідуальнасці М. Танка, знаходзім у А. Пракоф’ева

(“Она хату белила...”, “Не руби сосну...”, “Бабка”), Б. Ірыніна (“Ой, не гните, ветры...”, “Плывут струги...”, “Родное слово”), У. Раждзественскага (“Ушел старый лирник...”, “Товарищи, здравствуйте!”), некаторых іншых аўтараў. На высокім мастацкім узроўні ўзноўлены па-руску многія вершы беларускага паэта Я. Хелемскім, напрыклад “В раме дверей”, “Помню, мать всегда отходила ко сну...”, “Дорога от скамьи до порога...”, “На нашем старом погосте...”, “Про философию”. Варта адзначыць, што Я. Хелемскі пераклаў на рускую мову некалькі кніг М. Танка, у тым ліку зборнік “Нарочанские сосны” (1977), які ўганараваны Ленінскай прэміяй.

Даволі ўдалы пераклад на рускую мову верша “Ой, не гніце, ветры” (1936) М. Танка. Твор прасякнуты асаблівасцямі народнага мыслення, казкава-рамантычнай умоўнасці. Перакладчык Б. Ірынін глыбока адчуў яго духоўна-мастацкую парадыгму, добра выявіў унутранае дыханне, падтэкст. Ён дакладна ўзнавіў ідэйна-зместавае напаўненне танкаўскага верша, перадаў яго эмацыянальна-пачуццёвыя фарбы і адценні, асаблівасці вобразнага ладу:

*Ой, не гните, ветры, вербы над рекою,
Над рекою быстрой не шуми, чарот.
Думала дивчина раннею порою,
Летнею порою около ворот:*

*“На сорочке белой – между васильками –
Я подснежник vyšью милому дружку,
Жаркой позолотой, нежными шелками
Поясок узорный ярко разотку” [4, т. 1, с. 79].*

Захаваны паэтыка-стылёвая адметнасць арыгінала, характэрныя рысы яго рытміка-інтанацыйнага гучання, структурнай пабудовы. Верш вызначаецца наяўнасцю фальклорных паралелізмаў, у якіх душэўна-псіхалагічны стан асобы судносіцца з пэўнай прыроднай з’явай, устойлівых паэтычных зваротаў, паўтораў і інш.

Ёсць звесткі, што М. Танк у цэлым станоўча ацэньваў пераклады сваіх твораў на рускую мову, выкананыя Б. Ірыніным (сярод іх “Спатканне”, “Песня кулікоў”, “Паслухайце, вясна ідзе...”, “Родная мова”). Пра гэта М. Танк непасрэдна гаварыў некаторым беларускім літаратарам, у прыватнасці А. Вялюгіну. Пра гэта ж сведчыць і яго ліст ад 21 студзеня 1946 г. да самога перакладчыка:

«Неяк так склалася, што мне не ўдалося сустраціцца з Вамі ні ў Маскве, ні ў Мінску. А мне з Вамі, больш як з кім іншым, імат аб чым пагаварыць хацелася.

“Сон” у Вашым перакладзе мне дужа спадабаўся. Тыя адступленні, пра якія Вы ўспамінаеце ў пісьме, асноўнага не парушаюць, і яны, гэтыя

адступленні, для мяне ў рускім перакладзе зусім зразумелыя. Па праўдзе кажучы, я баяўся за пераклад гэтых мясцін, але сёння цешуся, што ўсе гэтыя падводныя рыфы за намі. Чытаў я ўкраінскі пераклад гэтага верша. Аб тым перакладзе цяжка нешта сказаць акрэсленае, паколькі ён амаль даслоўны, а гэта не заўсёды апраўдваецца і патрэбна. “Сон”, я думаю, недзе надрукую ў Мінску. Ці ў газетах, ці ў рускім альманаху» [3, т. 12, с. 179].

Як можна меркаваць, гаворка ў лісце ідзе пра пераклад на рускую мову вялікага верша “Сон над Нёмнам”, напісанага ў 1945 г.

Даўно даказана, што перакладчык павінен ісці ад задумы аўтара, характару яго светаадчування, агульнага настрою твора, самой яго ідэйна-эстэтычнай канцэпцыі, а не пераставаць разрознена, прыватным чынам асобных вобразы і строфы. Нам здаецца, слушна ўстаноўкі прытрымліваўся У. Раждзественскі, узнаўляючы па-руску вядомы танкаўскі верш “Лірнік” (1938). Як вядома, беларускі паэт на ўсе з’явы і працэсы рэчаіснасці глядзеў як на дзівосную жыццёвую таямніцу. Галоўны герой твора, стары беларускі лірнік, перад смерцю “струны дал звездам, / Грусть – вербам, калинам, / А радосьць – озерам, / А эхо – долинам” [4, т. 1, с. 158]. У перакладзе У. Раждзественскага добра працываецца думка арыгінала пра непераўзыхаднасць жыццядайных асноў роднай зямлі, высокую духоўна-патрыятычную і сацыяльна-маральную місію народнага мастацтва. Тут у цэлым захавана эмацыянальна-пачуццёвая танальнасць верша М. Танка, яго архітэктоніка, структура мастацкіх вобразаў, уся паэтыка-версіфікацыйная сістэма.

Рускамоўны варыянт твора выглядае арганічна і цэласна, – можа, нават больш цэласна, чым арыгінал (У. Раждзественскі апусціў цэлую строфу М. Танка, якая сапраўды здаецца неабавязковай).

З мастацкай патрабавальнасцю ўзноўлены па-руску праграмны верш “Рукі маці” (1951). Яго перакладчык А. Андрэеў паставіўся з увагай да тонкіх нюансаў зместу і формы арыгінала. Добра перададзены псіхалагічны малюнак перажывання лірычнага героя М.Танка:

*Их целовала земля
Своими устами песчаными
И колосками;
Небо жарюю, ветрами, дождями
Их целовало.*

*Пряжа немало
Взяла от них в ночи бессонные
Свежести ясной.
Сколько зажгли они зорек прекрасных,
Рассветов над нами! [4, т. 1, с. 504].*

Перакладчык знаходзіць удалыя, адэкватныя арыгіналу лексічныя і вобразныя эквіваленты, захоўвае вызначальныя элементы паэтыкі і стылю танкаўскага верша. Несумненна, пераклад набыў якасці сапраўднага мастацкага твора.

Варта заўважыць, што, пераствараючы М. Танка, рускія перакладчыкі не толькі знаёмлі шырокае рускамоўнае асяроддзе з найлепшымі набыткамі і дасягненнямі беларускай нацыянальнай паэзіі, але і пашыралі і паглыблялі свой круггляд і досвед, уяўленне пра ідэйна-эстэтычныя магчымасці таленавітага мастацкага слова, павышалі творчае майстэрства. А. Пракоф'еў падкрэсліваў: “Максім Танк – выдатны чалавек і цудоўны паэт. Яго паэзія пранізана вялікім грамадзянскім пачуццём і цудоўным лірызмам. Яна светлая. Яна верна служыць народу, адданасць якому Максім Танк даказаў і сцвярджае ўсім сваім жыццём паэта і грамадзяніна”. І далей: “Я шмат перакладаў вершаў Максіма Танка. Павінен сказаць, што вершы яго ўзбагачаюць мой духоўны свет, мне радасна брацца за такую працу. Паэзія Максіма Танка сцвярджае свет брацтва і дружбы паміж народамі” [1, с. 6].

У літаратуры М. Танка вяло тонкае адчуванне нацыянальнай стыхіі роднай мовы, яе вялікіх багаццяў і магчымасцей. Слова паэта заключае ў сабе высокую ступень мастацкай умоўнасці, выпраменьвае дзівосную эмацыянальна-пачуццёвую энергію. Яго вобразна-метафарычныя адзінкі – хрумскія, сакаўныя, пластычныя, лексіка-сіntaxічныя структуры – крамяныя, ядраныя, а ў цэлым стыль – густы, насычаны. Гэта добра адчувалі тыя перакладчыкі, якія стала жылі ў Беларусі, былі непасрэдна звязаны з глыбіннымі пластамі беларускай мовы, народнымі гаворкамі, дыялектамі. Мы маем на ўвазе І. Васілеўскага, Н. Кісліка, В. Тараса і інш. Яны не толькі валодалі асновамі і прынцыпамі функцыянавання беларускай моўнай сістэмы, але і ведалі асаблівасці беларускіх літаратурна-мастацкіх традыцый, стылёвых плыняў, умовы і фактары развіцця танкаўскага таленту. Натуральна, такія акалічнасці дабратворна ўплывалі на якасць перакладаў.

Адзін з найлепшых перакладаў танкаўскіх твораў на рускую мову – пераклад верша “Заечы дом” (1953), ажыццёўлены В. Тарасам. Ён увасобіў парадаксальнасць мастацкага мыслення М. Танка, яго асабовы модус адлюстравання

Мікалай Уладзіміравіч Мікуліч – літаратуразнаўца, літаратурны крытык. Кандыдат філалагічных навук (1990), дацэнт (1997). Загадчык аддзела ўзаемасувязей літаратур Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Аўтар кнігі і брашур: “Максім Танк і сучасная беларуская лірыка” (1994), “На злome часу” (1995), “Пошук вядзе ў глыбіню” (1998), “Максім Танк: на скразняках стагоддзя” (1999), “Паэзія рэчаіснасці” (2001), “Міхась Васілёк: паэзія давераснёўскага перыяду” (2005), “Паэзія Казіміра Сваяка” (2005), “Міхась Машара: паэзія заходнебеларускага перыяду” (2010), “Паэзія Заходняй Беларусі (1921 – 1939)” (2010) і інш.

рэчаіснасці. Здаецца, перад намі цалкам прыватны малюнак, выразны гумарыстычны эцюд, але праз яго выяўляецца духоўна-філасофская глыбіня светапогляду паэта. Верш звяртае на сябе ўвагу не звыклай для нас грамадзянска-патрыятычнай заангажаванасцю, а тонкім раскрыццём ментальнасці асобы. Знешняе, прыроднае арганічна паяднана з унутраным, душэўна-пачуццёвым:

*Под ракитовым кустом
Заяц выстроил свой дом.
Ну и мастер, ну и дом –
Ветер ходит там кругом!*

*Окна мохом заложил,
Двери шишками прикрыл,
Ну и дом, лесной дворец!
Ай да Заяц! Молодец!*

*Сверху сам накрылся дом
Рыжим папоротником.
Ну и крыша! Не плоха –
Не уснешь без козуха! [4, т. 1, с. 575].*

Мастацкая свядомасць М. Танка вызначалася вастрывёй і свежасцю эмацыянальнага асэнсавання рэчаіснасці, любоўю да ўсяго жывога і безабароннага на зямлі. Пераклад дыхае шырынёй і ёмістасцю танкаўскага мыслення, разнявольнай стыхіяй сцвярджэння першародных асноў жыцця:

*Чтобы стужу превозмочь,
Заяц прыгает всю ночь.
Ну и Заяц, ну и дом
Под ракитовым кустом! [4, т. 1, с. 575].*

Разам з тым нават самыя лепшыя перастварэнні на рускую мову не перадаюць ёмістага каларыту і адметнасці мастацкай свядомасці М. Танка. У многіх перакладах неяк “выветрываецца” глыбокая жыццёвая мудрасць лірычнага героя паэта, становіцца непазнавальнай яго насычаная духоўна-філасофская медытацыя, эпічная важкасць прадметна-рэчыўнага слова. У іх істотна зніжаецца эмацыянальна-пачуццёвая энергія танкаўскага пісьма, абяскуроўліваецца

ца яго вобразна-выяўленчая сістэма, парушаецца характэрная рытміка-інтанацыйная мернасць і гарманічнасць.

Эпічна-ўгрунтаваны, ёмісты, пластычна-выяўленчы радок М. Танка ў перакладзе праграма нага верша “Перапіска з зямлёй” (1964) Я. Хелемскага становіцца журналісцкім, інфармацыйна-публіцыстычным. Напружанасць і шматмернасць духоўна-мастацкага мыслення паэта змяняюцца зусім не ўласцівай яму ідэйна-зместавай аблегчанасцю і адналінейнасцю. Кусціста-кражысты танкаўскі стыль перадаецца ў цэлым безаблічнымі агульналітаратурнымі шматслоўнымі канструкцыямі. Адмысловы, сістэмна-вывераны вобразна-сінтаксічны лад арыгінала выглядае не проста ўнутрана размагнічаным, а і структурна парушаным:

*Есть письма, что начертаны в бою
Штыком или саперною лопатой.
Бывали и посланья, что писались
Не ручкой вечной, а звенящим кубком,
Который поднимал я на пиру,
Провозглашая здравницу живым
Или героев навших поминая.*

*Все, что пишу, земле я адресую.
А получил пока что
Один-единственный ответ на то письмо,
Которое весной начертал
Надежным плугом на страницах пашни*
[4, т. 2, с. 253].

Гэта вельмі падобна да звычайнага пераказу зместу танкаўскага верша. У перакладзе не знайшлі адлюстравання два радкі арыгінала: “Пісаў спіцамі дрогкіх калёс, / Якарамі і мачтамі караблёў...” [3, т. 4, с. 6], аднак ён атрымаўся на тры радкі большым за арыгінал. Рускамоўны варыянт твора ўтрымлівае, як уяўляецца, не ўласцівыя сістэме мастацкага мыслення беларускага паэта лексіка-сінтаксічныя адзінкі: “посланья... писались / Не ручкой вечной (?), а звенящим кубком”, пісьмо “начертал / Надежным плугом (?) на страницах пашни” і інш. У арыгінале гучыць: “Я пісаў зямлі многа лістоў...”, а ў перакладзе: “Я много писем написал земле...”, у арыгінале: пісаў “штыком і сапёрнай лапатай”, а ў перакладзе: пісьма “начертаны в бою / Штыком или саперною лопатой”. Розніца адчувальная.

Напружанасці і сілы філасофска-медытатыва нага мыслення М. Танка, характэрнага магнетызму яго вобразна-метафарычных спалучэнняў не стае і перакладу яшчэ аднаго праграма нага верша – “Мышце бабкі Уляны” (1967). Тут таксама не перададзены пластычна-эпічны каларыт мастацкай свядомасці паэта, не захавана

на энергія арыгінала. Пераклад не адлюстравваў духоўнай ёмістасці густага танкаўскага слова, не выявіў тонкай градацыі шматлікіх сэнсава-эмацыянальных адценняў, вузлавата-жылістага рэльефу прадметна-рэчыўнага малюнка. У М. Танка чытаем:

*Яе ўсе шкадавалі,
Як шкадуюць кожнага,
Хто выняньчыў дзяцей,
Іх працу, будучыню, хлеб* [3, т. 4, с. 115].

Лаканічна, насычана, ёміста. У перакладзе Я. Хелемскага:

*Все оплакивали ее,
Как оплакивают каждого,
Кто нянчил детей,
Носил из колодца воду,
Выращивал хлеб,
Работал для будущего* [4, т. 2, с. 361].

Як бачым, канцэнтраваны танкаўскі вобраз перадаецца тут аблегчанай агульналітаратурнай канструкцыяй “ад сябе” на ўзроўні “бяскрылага рамесніцтва”.

Далей у М. Танка ідзе прасты, але, аказваецца, складаны для перастварэння радок: “І, можа, ўсё спакойна абышлося б...”. У перакладзе ён трансфармуецца ў два і становіцца непазнавальным – аморфным, шматслоўным, расцягнутым: “Возможно, прощание с ней / Прошло бы, как все такие прощанья...” [4, т. 2, с. 361].

Перакладчык робіць пэўныя ўдакладненні ў вобразна-стылёвым радзе танкаўскага твора, якія ў цэлым хоць і дапасуюцца да яго агульнага сэнсава-эмацыянальнага дыскурсу, аднак прыкметна зніжаюць узровень скандэнсаванай энергетыкі:

*Но перед самой последней дорогой
Никак не могли мы отмыть ее руки
От черной земли,
От клейких колосьев и солнца,
От пеленок и от портянок,
От раскаленных чугунных горшков
С борщом, с кипящей картошкой*
[4, т. 2, с. 361].

У М. Танка гучыць: “адмыць рук не маглі” ад гаршкоў, у перакладзе фігуруюць не толькі гаршкі, але і чыгункі. У арыгінале герайня гаршкі “больш паўсотні год” “стаўляла і выцягвала з печы”, у перастварэнні назіраем нешта інфармацыйна-ўдакладняльнае: “Она полвека, а то и больше / Чугунки эти ставила в печь, / Вынимала из печки (?)” [4, т. 2, с. 361]. Пераклад верша атрымаўся на чатыры радкі даўжэйшым за арыгінал.

Як вядома, беларуская і руская мовы блізкасваяцкія. Ілюзорнае адчуванне лёгкасці перастварэння даволі часта вядзе да зніжэння ўзроўню мастацкай патрабавальнасці, а то і да звычайнага рамесніцтва. Некаторыя перакладчыкі М. Танка спакушаліся лексічнай, сэнсавапаняццевай і іншай блізкасцю нашых моў, што, зразумела, негатыўна адбівалася на якасці перастварэнняў. На жаль, гэта тычыцца і Я. Хелемскага – аднаго з найлепшых перакладчыкаў беларускай паэзіі на рускую мову. Як правіла, ён надзвычай уважліва ставіўся да арыгінала, яго зместу і формы, імкнуўся перадаць не толькі агульную вобразную канцэпцыю твора, але і мастацкія дэталі. Аднак некаторыя яго пераклады вылучаюцца суб'ектыўнасцю, несумяшчальнай з мастацкай мерай і праўдай і неабходнасцю захавання аўтарскай ідэнтычнасці.

Напачатку нам падаўся даволі ўдалым пераклад верша “Нашто цябе наведаў, поле...” (1980). Як быццам, тут добра падабраны сэнсавапаняццевыя эквіваленты, захаваны агульны эмацыянальны тон і рытміка-інтанацыйная арганізацыя арыгінала. Аднак калі прыглядаешся бліжэй – заўважаеш шмат істотных неадпаведнасцей. У М. Танка на полі, пераараным вайною, “свечкамі гараць таполі / Пад узлятаючай зарою” [3, т. 5, с. 214] – вобраз яркі, арыгінальны, шматзначны. У перакладзе Я. Хелемскага ён траціць яскравасць, становіцца інфармацыйна-адналінейным, шмат губляе ў дынаміцы і сіле эмацыянальнага ўздзеяння на чытача: “Где свечи сосен над тобою / Горят под зорькой, под луною...” [4, т. 3, с. 169]. Як бачым, тут таполі ператвараюцца ў сосны, да іх дадаюцца статычныя аксесуары – зорька і луна.

Відавочна, што Я. Хелемскі імкнуўся захаваць прадметна-рэчыўную насычанасць танкаўскага радка, але пераклад значна саступае ў пластыцы суб'ектыўнага аналізу, не перадае характару ўмоўна-асацыятыўнай вобразнасці арыгінала. Адно: “Арлуе цішыня арламі / На сотню кіламетраў з гакам” [3, т. 5, с. 214] – і зусім іншае: “Где небо полнится орлами, / Земля седа от скорбных знаков...” [4, т. 3, с. 169]. У М. Танка вобраз вытрыманы ў слыхавым сюжэтным радзе: у цішыні чуваць, як “над курганамі” “звіняць званы чырвоных макаў...”, у перакладзе ж ён пераводзіцца ў зрокавы: “А над курганамі холмами – / Колокола багряных маков”. У арыгінале праз “званы чырвоных макаў” людзі своеасабліва звяртаюцца да тых, хто не вярнуўся з вайны:

*Звіняць званы нязгасных знічаў,
Нібыта ўсё яшчэ тут людзі
Кагосьці клічуць –*

*не даклічуць,
Кагосьці будзяць –
не разбудзяць* [3, т. 5, с. 214].

У перакладзе назіраем нешта прынцыпова іншае: званы звяртаюцца і да саміх людзей, і да загінулых:

*Колокола – их тут без счета –
Звонят, чтоб услышали люди,
Все не докличутся кого-то,
Кого-то будят не разбудят...* [4, т. 3, с. 169].

Ну, і, канечне, шкада цікавай вобразнай знаходкі “звіняць званы нязгасных знічаў...”, якая страчана і нічым не кампенсавана перакладчыкам.

Максім Танк яшчэ ў 1939 г. у артыкуле “Да справы перакладаў мастацкае літаратуры”, апублікаваным у часопісе “Калосьсе”, падкрэсліваў, што “да самога перакладу трэба падыходзіць больш паважна, не забываючыся, што гэта ня простае рамясло, але адна з тых галін літаратурнай працы, якая вымагае здольнасці вычуцьця, веды, апанаваньня мовы арыгіналу й творчага падыходу” [2, с. 91]. Якраз “апанаваньня мовы арыгіналу й творчага падыходу” не стае вельмі многім перакладам вершаў М. Танка на рускую мову.

Відаць, прыкладам таго, як нельга пераствараць выдатную паэзію, з’яўляецца пераклад вядомага верша “Бярозе” (1938) М. Танка. Здаецца, ён не ўтрымлівае ніякай генетычна-каранёвай роднасці з арыгіналам, нагадваючы яго толькі далёкім сэнсава-эмацыянальным водгуллем ці рэхам.

У перакладчыцы В. Патапавай бяроза не шуміць “каля шляхоў расстайных” [3, т. 1, с. 132], як у арыгінале, а чамусьці “грустит... у прыгорка, / Росу роня на песок...” [4, т. 1, с. 137]. Лірычны герой танкаўскага верша звяртаецца да яе са словамі: “Прынёс я коняўку і лотак, / Каб сокам напіла нас”. У перакладзе тут неапраўдана стаіць множны лік, чужое і штучнае для арыгінала “ведерко”, і ў цэлым першая страфа заканчваецца недасканалай сэнсавапаняццевай канструкцыяй:

*Мы принесли сюда ведерко,
Чтоб вытить твой весенний сок (?)*
[4, т. 1, с. 137].

Вельмі выразна і красамоўна ў другой страфе твора гучыць: “Як ляжам тут ля родных меж, / Ты нас прыкрыеш лістападам, / Густым карэннем апляцеш” [3, т. 1, с. 132]. Пераклад утрымлівае зусім няпэўнае “ляжем здесь когда-нибудь” і дужа няўдалую спробу вобразнага ўзнаўлення апошняга радка: “Мы ляжем здесь когда-ни-

будь. / Ты нас прикроеш листопадом / И оплетешь корнями грудь” [4, т. 1, с. 137].

Заключная страфа перакладу ў сэнсава-памяццевым і вобразным плане зусім не адпавядае зместу танкаўскага верша і ўспрымаецца як нейкая недарэчнасць. Глядзім арыгінал:

*А покуль я твой стан высокі
Рукою пеищу, не шкадуі
І веснавым бруістым сокам
За нашу дружбу пачастуй* [3, т. 1, с. 132].

А ў перакладзе:

*И все, чего земле и людям
В неповторимые года
Отдать не сможем иль забудем, –
Тебе останется тогда* [4, т. 1, с. 137].

Такі пераклад, здаецца, можа выканаць любы студэнт філалагічнага факультэта.

Многія пераклады вершаў М. Танка на рускую мову (напрыклад, “Я не обижусь...”, “Быть художником...”, “Я счастлив землю отчую воспеть...” і інш.) вызначаюцца характэрнай сэнсава-інфармацыйнай літаральнасцю і ілюстрацыйнасцю. Аднак гэта не тое тэкставае падабенства арыгінала і перастварэння, якое з’яўляецца дасягненнем і ўдачай перакладчыка, высокім мастацтвам. Сам паэт у згаданым артыкуле слухна заўважаў, што «блізкасць да мовы арыгіналу стварае пагрозу, што перакладчык можа лёгка стаць перапішчыкам, які зусім мала што мае супольнага з мастацтвам. Перакладаючы Пушкіна “Анчар” мясцамі можна слова ў слова перапісаць на беларуску: –

*К нему и птица не летит
и зверь нейдёт, лишь вихор черный
на древо сьмерти налетит...*

перакладаем:

*Да яго птушка не ляціць
ня йдзе зьвер, толькі вецер чорны
на дрэва сьмерці наляціць...*

І паміма таго, што застаўся ў вобраз той самы й рыфмы (налетит – наляціць) чуецца ўся беднасць такога перакладу. Трэба перш учуіцца, памагчымаць адтварыць вобраз. Лепш нават “забыцца” на існуючыя рыфмы, хіба ніяк іх ня можна абмінуць, а на змест глядзець, як на матарыял, які ты мусіш апрагнуць у мастацкую вопратку:

*На ім і птушка не спачне,
зьвер сьледу блізка не пакіне,
часамі вецер ахіне –
сьмяротны веіць над пустыняй»* [2, с. 92].

У адзначаных перакладах вершаў М. Танка на рускую мову не перададзены спецыфіка нацыянальных адчуванняў і мыслення лірычнага героя беларускага паэта, яго духоўна-псі-

халагічная глыбіня і адметнасць, не ўзноўлены самабытны характар танкаўскай мастацка-вобразнай сістэмы, лексікі і фразеалогіі, складаны комплекс індывідуальна-аўтарскай паэтыкі і сінтаксісу. Прыгавяецца даўні дзённікавы запіс мастака. “*Перад сном пачаў перачытваць Клёнаўскія пераклады сваіх вершаў*, – занатаваў ён 16 верасня 1951 года. – *Пераклады вельмі няўдалыя. Не ведаю, што з імі рабіць, бо кнігу як найхутчэй трэба здаваць у выдавецтва. Відаць, добры перакладчык, як і добры паэт, з’ява – рэдкая. А пераклад часта вырашае лёс паэта. Агулам, той хто не чытае беларускай паэзіі ў арыгінале, не можа судзіць аб яе самабытнасці і арыгінальнасці. Прызнацца, я не прыхільнік даслоўнага перакладу, бо слова залежыць і ад гучання, і семантычнага значэння, і ад спалучэння яго з іншымі словамі, але не магу і мірыцца з рознай адсябяцінай”* [3, т. 9, с. 407].

Без належнай мастацкай патрабавальнасці перакладзены таксама вершы “Нарач, як мора...”, “Чорныя скібы”, “Жэтон”, “Дрэвы забылі пра буры і страты...”. Знаёмчыся з рускамоўнымі варыянтамі гэтых і некаторых іншых танкаўскіх твораў, заўважаеш, што іх аўтары схіляліся да відавочнай мастацка-вобразнай, паэтыка-стылёвай і метрычнай стандартызцыі.

Паэзія, як пісаў А. Межыраў, “родному языку верна”. Паэзія М. Танка каранямі звернута да глыбін народнага жыцця, фальклорнага вопыту асобы. Многія яе перакладчыкі на рускую мову не ў дастатковай ступені валодалі лексічна-семантычным багаццем беларускай мовы, яе вобразна-асацыятыўнымі магчымасцямі, слаба адчувалі беларускі нацыянальны моўны каларыт. Складваецца ўражанне, што даволі часта яны карысталіся проста выпадковымі словамі, нейкім журналісцка-публіцыстычным сурагатам. Да таго ж, пераствараючы Максіма Танка па-руску, многія перакладчыкі мала звярталіся да карэнных пластоў рускай мовы, народных гаворак.

Паэзія Максіма Танка – выдатная з’ява ў свеце еўрапейскай літаратуры. Без ніякіх сумненняў, да яе будуць звяртацца новыя пакаленні перакладчыкаў.

Спіс літаратуры

1. **Прокофьев, А.** Максиму Танку – 50 лет / А. Прокофьев // Литературная газета. – 1962. – 15 сентября. – С. 6.
2. **Танк, М.** Да справы перакладаў мастацкае літаратуры / М. Танк // Калосьсе. – 1939. – Кн. 2. – С. 91 – 92.
3. **Танк, М.** Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – 2012.
4. **Танк, М.** Собрание сочинений : в 3 т. / М. Танк; пер. с белорус. – М. : Худож. лит., 1985 – 1986.

“КАБ ПЕСЕНЬ ЯГО НЕ СХАВАЛІ ПАД КАМЕНЬ...”*

ДА ГІСТОРЫІ АСАБІСТАГА АРХІВА МАКСІМА ТАНКА

Архіўны фонд Максіма Танка ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва пачаў фарміравацца роўна пяцьдзясят гадоў таму*. Першага лютага 1962 г. Яўген Іванавіч напісаў у архіў першую заяву: “*Прашу прыняць на пастаяннае дзяржаўнае захоўванне частку творчых матэрыялаў з асабістага архіва*”. Праз некалькі месяцаў, 25 чэрвеня 1962 г., была напісана яшчэ адна заява аб перадачы “*творчых матэрыялаў з асабістага архіва*”. У красавіку 1963 г. была завершана навуковая апрацоўка гэтых паступленняў і складзены вопіс № 1 за 1936 – 1963 гг. Апошняя дата ўказвае на тое, што пісьменнік рабіў унёскі ў свой фонд і падчас яго апрацоўкі, не складаючы пры гэтым афіцыйных заяў.

Усяго было сфарміравана 97 адзінак захоўвання, якія ўключалі рукапісы твораў, біяграфічныя дакументы, перапіску, фотаздымкі, працы мастака П. Сергіевіча, артыкулы пра паэта. Вопіс зафіксаваў 915 дакументаў.

На працягу 1960 – 1970-х гг. дакументы М. Танка ў архіў літаратуры і мастацтва паступалі амаль штогод: 11.05.1965, 18.10.1966, 03.05.1967, 18.03.1970, 15.12.1971, 26.12.1972 і г. д. Усе паступленні праходзілі навуковую апрацоўку, на іх складаліся вопісы. Апошняя заява, напісаная паэтам у архіў-музей, была пададзена 12 ліпеня 1990 г. Але паступленні працягваліся і далей: у снежні 1991 г., у лютым 1994 г. Як помніцца, яны адбываліся праз спрыянне супрацоўнікаў апарату Саюза пісьменнікаў, уласна-ручныя заявы Яўгенам Іванавічам ужо не складаліся. Праз пятнаццаць гадоў пасля смерці паэта яго сын, Максім Яўгенавіч Скурко, перадаў у дар Беларускаму дзяржаўнаму архіў-музею літаратуры і мастацтва апошнюю і адну з самых унікальных частак яго архіва: аўтографы вершаў даваеннага і ваеннага часу, агульныя сшыткі з вершамі і перакладамі 1945 – 1995 гг., рукапісы апавяданняў, артыкулаў, выступленняў, інтэрв’ю, перакладаў з балгарскай, латышскай, літоўскай, рускай, украінскай і іншых моў, перапіску, біяграфічныя дакументы ад 1932 г. да 1995 г., фатаграфіі, а таксама беларускія выданні 1920 – 1930-х гг. Усяго ад М. Скурко архіў-музей у 2010 г. атрымаў 1405 дакументаў. Менавіта яны склалі асноўную частку вопісу № 6.

Названы вопіс фарміраваўся з некалькіх крыніц. У 1998 г. супрацоўнікі архіва-музея па парадзе і падказцы У. Мархеля, у той час кіраўніка творчай групы ўкладальнікаў Збору твораў М. Танка, наведалі ў вёсцы Вялікія Навасёлкі Дзяржынскага раёна папечніка пісьменніка па падпольнай працы ў Заходняй Беларусі Івана Васільевіча Мальца, які перадаў у фонд 18 лістоў і паштовак паэта за 1963 – 1995 гг.

Сапраўднай сенсацияй стала публікацыя ў газеце “Советская Белоруссия” ад 4 мая 2010 г. Віталія Скалабана і Людмілы Рублеўскай “Я імя тваё напісаў на граніце”, дзе гаварылася пра невядомы аўтографы М. Танка. Уладальніцу аўтографу і самі аўтографы адшукаў у Маскве В. Скалабан, якому і былі давераны рэліквіі.

9 красавіка 2010 г. Марыяна Фёдараўна Патапава-Мадорава (так завуць уладальніцу аўтографу) перадала праз яго для “народнага архіва”*** выданне “Янук Сяліба” (Масква, 1943), два аўтографы-прысвячэнні “Мар’яне”, фатаграфію і іншыя асабістыя дакументы. Калі публікацыя была падпісана ў друк, дакументы, атрыманыя газетай праз В. Скалабана, у канцы красавіка 2010 г. былі перададзены архіў-музею.

17 лістапада таго ж года выйшла яшчэ адна публікацыя пра невядомы аўтографы М. Танка ад М. Патапавай-Мадоравай пад назвай “Шепчут елі молодые”. Праз нейкі час Марыяна Фёдараўна напісала галоўнаму рэдактару “СБ” П. Якубовічу ліст, у якім дзякавала за публікацыю і паведамляла пра перадачу ў Беларусь дакументаў М. Танка. І на гэты раз у Мінск іх даставіў В. Скалабан. Па дамоўленасці з кіраўніцтвам рэдакцыі “СБ”, некаторыя дакументы даследчык адразу перадаў у архіў-музей. 23 сакавіка 2011 г. ён напісаў заяву, у якой значыліся, акрамя іншых дакументаў, запісная кніжка М. Патапавай-Мадоравай з аўтографам верша М. Танка. У хуткім часе з рэдакцыі газеты паступілі яшчэ два аўтографы: паэма “Янук Сяліба” М. Танка і прысвячэнне “Мар’яне” на зборніку “Вастрыце зброю” (Мінск, 1945).

Сёння архіўны фонд Максіма Танка мае 6 вопісаў, што ўтрымліваюць 2003 адзінкі захоўвання, якія ў сваю чаргу ўключаюць каля 18 тысяч дакументаў.

Значную частку архіўнай спадчыны складаюць творчыя матэрыялы. Самыя раннія рукапі-

* Радок з верша “Лірнік” М. Танка.

** Фонд у БДАМЛМ № 25 за 1922 – 1995 гг.

*** Акцыя, арганізаваная газетай “Советская Белоруссия”.

Ордэнская кніжка Максіма Танка.

сы адносяцца да 1930-х гг. 1930-м годам датуюцца вершы “У дзень панскай незалежнасці”, “На касагоры”, 1931-м – “Як мы пішам?..”, 1932-м – “Трукаючы ў дзеры”. Найбольшая частка даваенных твораў датуецца 1937 – 1939 гг.

Захаваліся аўтографы фрагментаў паэм “Нарач”, “Журавінавы цвет”, “Сілаш Істома”, “Касцусь Каліноўскі”, “Казка пра музыку”, а таксама вершы “На астрожнай прагулцы”, “На пахаванні”, “Адказ”, “Выраі”, “Заснулі стрэхі, купалы і ліпы”, “З паднятай галавой” і інш. Некаторыя з вершаў з’яўляюцца аўтаграфічнымі і машынапіснымі копіямі пазнейшых гадоў, але многія захаваліся ў іх першасных аўтографіках.

У шэрагу адметных дакументаў 1930-х гг. трэба назваць старонкі газет (ці выцінкі з іх) “Наша воля”, “Porostu”, “Беларускае жыццё”, у якіх былі надрукаваны творы М. Танка. Так, газета “Наша воля” (№ 9 за 16 чэрвеня 1936 г.) змясціла ажно пяць твораў пісьменніка: вершы “Палавічнік”, “Да штурму...”, “Над паласой”, “Да дня” і рэцэнзію на вершы М. Машары з цыкла “Падарожжа”, надрукаваныя ў часопісе “Калосьсе” (№ 2 за 1936 г.). Верш “Да дня” ў газеце суправаджаўся заўвагай: “чытаў аўтар на вечары 15.03.1936 г.”. Адгартнуўшы адпаведную дату ў “Лістках календара”^{*} можна даведацца, што 14 сакавіка 1936 г. М. Танк быў запрошаны на “Вечар беларускай паэзіі і песні” ў залу Снядэцкіх, дзе на наступны дзень дэкламаваў свае вершы: «Чытаў “Спатканні”, “Да дня”, “У маршы”, а на біс – “Акт першы”. Калі падхапілі мяне студэнты і пачалі падкідаць, я больш за ўсё баяўся, каб хаця на маім азадку не распаўзліся старыя, яшчэ на Лукішках пацёртыя штаны. На вечары была амаль уся віленская, беларуская калонія, шмат прадстаўнікоў польскай, яўрэй-

скай, літоўскай інтэлігенцыі і асабліва шмат моладзі – студэнтаў, гімназістаў».

Невялікай колькасцю твораў адлюстравана ў архіўнай спадчыне М. Танка перыяд Вялікай Айчыннай вайны: вершы “Вядзе нас помста”, “Адпомсцім”, названая ў самым пачатку паэма “Янук Сяліба”, выступленне на Першым антыфашысцкім мітынгі і інш.

У маі гэтага года ў БДАМЛІМ была перададзена копія аднаго цікавага і раней невядомага дакумента, які зберагаецца ў Дзяржаўным архіве Расійскай Федэрацыі^{**}. Гэта ліст А. Фадзеева ад 18 ліпеня 1941 г. на імя сакратара ЦК ВКП(б) А. Шчарбако-

ва, у якім адзначаецца, што ў выніку эвакуацыі пісьменнікаў з Літвы, Латвіі, Заходняй Беларусі і Украіны многія з іх аказаліся раскіданымі па маленькіх гарадках, калгасах і саўгасах і знаходзяцца ў цяжкім матэрыяльным становішчы. Прапаноўвалася ўсім ім аказаць першапачатковую дапамогу праз Літфонд СССР і “...в интересах использования этих литературных сил более целесообразно” выклікаць у Маскву найбольш вядомых і палітычна правяраных пісьменнікаў: Андрэя Упіта, Пятраса Цвірку, Яніса Ніедрэ, Ежы Путраманта, Уладзіміра Слабодніка, Леона Пастэрнака (апошнія трое “...были бы необходимы для польского журнала, издающегося в Москве и для выступлений по радио”), Ванду Васілеўскую, Паўло Тычыну, Аляксандра Даўжэнку. Астатніх пісьменнікаў А. Фадзееў рэкамендаваў перавесці ў найбліжэйшыя абласныя цэнтры і прасіў даць указанні адпаведным абкамам. Ёсць у гэтым лісце і радкі пра М. Танка: “Саратовскому (абкаму. – Г. З.) – о переводе в гор. Саратов Максима Танка – крупного белорусского поэта, комсомольца, из гор. Белостока, проживающего теперь в гор. Новоузенске Саратовской области”. У хуткім часе паэт быў ужо ў Саратаве, уступіў у народнае апалчэнне, а затым быў накіраваны на Бранскі фронт, у газету “За Савецкую Беларусь”, якую рэдагаваў М. Лынькоў. А пакуль М. Танк быў у Новаузенску, у мясцовай раённай газеце “За коммунизм” з’явіліся дзве публікацыі яго вершаў на рускай мове: “Их подлый прах развеет ветер” і “Родным полям”. Выразкі з газеты з гэтымі вершамі захаваліся ў архіве паэта, апошні мае адзнакі пазнейшай рэдактарскай праўкі аўтара.

Найбольш поўна ў архіве захаваліся рукапісы пасляваеннага часу: сшыткі і блакноты

* Танк, М. Лісткі календара / М. Танк. – Мінск, 1970. – С. 68.

** ДАРФ. – Ф. 8581. – Воп. 2. – Адз. зах. 5. – С. 44 – 47.

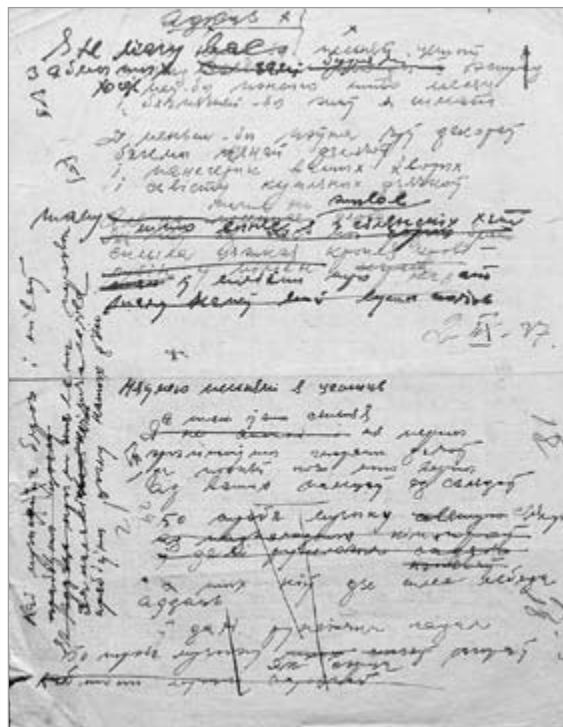
з аўтографамі вершаў ад 1945 да 1995 г., асобныя старонкі і падборкі вершаў, рукапісы паэмы “Мікалай Дворнікаў”, пераклады з многіх моў, шматлікія нарысы, артыкулы, выступленні, інтэрв’ю, успаміны і інш.

Сапраўднай скарбніцай пасляваеннай часткі архіва Максіма Танка з’яўляецца яго перапіска з дзеячамі літаратуры, мастацтва, культуры як Беларусі, так і рэспублік СССР, і многіх краін свету. Сярод яго карэспандэнтаў беларускія пісьменнікі Л. Геніюш, К. Буйло, У. Дубоўка, Г. Бураўкін, Н. Гілевіч, У. Караткевіч, У. Калеснік, А. Лойка, В. Рагойша, Я. Сіпакоў, П. Броўка, П. Мядзёлка, І. Шамякін, В. Гарбук, П. Панчанка, М. Лынькоў, А. Каўка, спявак М. Забэйда-Суміцкі і многія іншыя; рускія пісьменнікі, многія перакладчыкі яго твораў, – П. Семынін, І. Эрэнбург, Б. Пялявой, Г. Маркаў, М. Камісарава, М. Ісакоўскі, А. Аксёнаў, С. Сартакоў, А. Карчагін, В. Шчадрына, Я. Хелемскі, А. Пракоф’еў і іншыя; украінскія – М. Бажан, М. Львовіч, Р. Лубкіўскі, М. Нагнібеда, А. Малышка, У. Масенка, Ю. Назаранка і іншыя; польскія – Я. Адамскі, В. Варашыльскі, Е. Вялюнскі, М. Канановіч, А. Бергман, Е. Пуграмонт, Я. Бранеўская, Р. Бутайла, Я. Гушча і іншыя, а таксама Н. Зар’ян (Арменія), А. Жукіўска (Літва), В. Жыдліцкі (Чэхія), М. Карым (Башкірыя), М. Кемпе (Латвія), Ю. Палецкіс (Літва), Е. Стулпан (Латвія), О. Міцютэ (Літва), А. Северыні (Італія), У. Мэй (Англія), Гаа Ман (Кітай), Г. Вылчаў (Балгарыя) і многія іншыя.

Максіму Танку пісалі чытачы, аўтары-патчакі, кампазітары-аматары, выбаршчыкі, школьнікі, настаўнікі, сябры па падпольнай працы ў Заходняй Беларусі. Адрасат ніколі і нікога не абыходзіў увагай, пісаў па некалькі соцень лістоў у год. Многія чарнавікі і копіі адпраўленых ім карэспандэнцый захаваліся ў архіве. Але ці будзе калі-небудзь сабрана неверагодная колькасць Танкавых лістоў па ўсім свеце?

Вялікі пласт дакументаў архіва складаюць біяграфічныя матэрыялы. Самыя раннія з іх адносяцца да 1930-х гг. – перыяду дзейнасці ў Заходняй Беларусі. Захаваліся фотакопіі старонак следчай справы: пратакол экспертызы почырку Я. Скурко, падазраванага ў антыдзяржаўнай дзейнасці, дакументы па абвінавачванні ў прыналежнасці да КПЗБ, напісанні “грыпсаў” падчас знаходжання ў Лукішскай турме (рапартажы, рэчавыя доказы, пратакол вобыску ў вёсцы Пількаўшчына, пастанова аб арышце і інш.).

Вельмі цікавым дакументам у гэтым шэрагу з’яўляецца “Даручэнне начальніка аддзела Міністэрства ўнутраных спраў Польшчы В. Жыборскага сацыяльна-палітычным аддзелам ваяводскіх устаноў аб дасылцы справаздач з кароткімі біяграфічнымі дадзенымі і характарыстыкамі

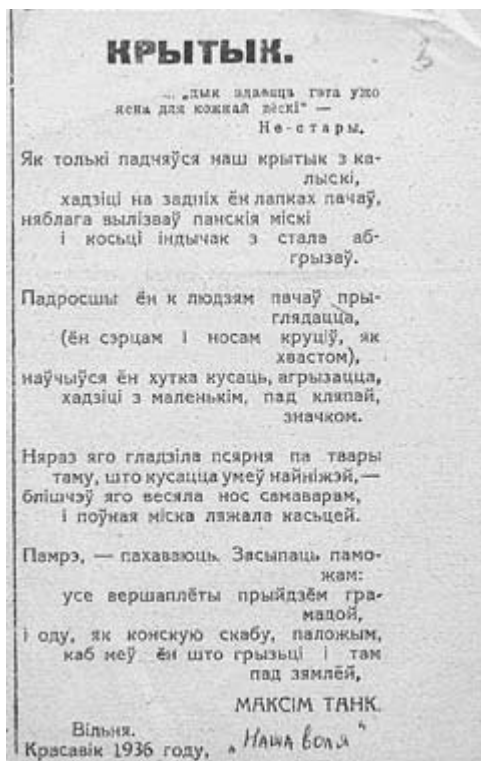
Аўтограф Максіма Танка. 1930-я гг.

асоб, якія належаць да літаратурных камуністычных арганізацый і рухаў Польшчы”*. У ім даецца кароткая характарыстыка польскай літаратурнай “лявіцы”, якая аб’ядноўвала многія нацыянальнасці. Але, як сцвярджае дакумент, беларусы, украінцы і яўрэі ўтваралі самастойныя арганізацыі. Пра беларускую сказана, што «ідэя арганізацыі паўстала ў 1928 г. і яна аб’ядноўвала 12 асоб**». Выдала брашуру “Рунь веснаходу”, якая змясціла творы маладых беларускіх пісьменнікаў. Перастала існаваць з часу ліквідацыі Беларускай сялянска-работніцкай грамады. Цяпер, у жніўні ці верасні 1935 г. па змове Сяргея Сіняка з Казлоўшчыны Слонімскага павета з былым сакратаром БСРГ Пятром Пяткуном з Азяраніц Браслаўскага павета, пастанова аднавіць тую арганізацыю. Акрамя памянёных, да названай групы належаць Асака і Максім Танк. Органам групы з’яўляецца двухтыднёвік “Наша воля” ў Вільні (№1 ад 23.12.1935), які з’яўляецца працягам такіх выданняў, як “Беларуская газета”, “Асва”. Друкуюцца ў ёй Максім Танк, Васілёк***. На вялікі жаль, і сёння недастаткова даследавана літаратурнае жыццё таго гістарычнага адрэзку. Не меў магчымасці зафіксаваць дэталі ў “Лістках календара” і Максім Танк, ды і не ўсе яго запісы захаваліся.

* БДАМЛМ. – Ф. 25. – Воп. 6. – Адз. зах. 113.

** Існавала пад назвай “Веснаход”. “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі” адзначае, што арганізацыя была створана ў маі 1927 г. Улады Польшчы не зацвердзілі статут і арганізацыя спыніла сваю дзейнасць.

*** БДАМЛМ. – Ф. 25. – Воп. 6. – Адз. зах. 113. – С. 5.

Верш Максіма Танка з газеты "Наша воля".

Ёсць у архіве паэта і некалькі ўнікальных дакументаў з ваеннай біяграфіі: прадпісанне Галоўнага палітычнага ўпраўлення Чырвонай Арміі аб накіраванні М. Танка на Бранскі фронт, ордэнская кніжка да "Ордэна Чырвонага Сцяга", якім ён быў узнагароджаны 28 верасня 1943 г. і інш.

Самую вялікую колькасць біяграфічных матэрыялаў складаюць дакументы грамадскай і арганізацыйна-творчай дзейнасці. М. Танк у пасляваенны час працаваў у часопісе "Вожык", быў галоўным рэдактарам часопіса "Полымя", з 1967 г. да 1990 г. з'яўляўся старшынёй праўлення Саюза пісьменнікаў БССР. Адначасова быў кандыдатам, а з 1966 г. — членам ЦК КПБ, дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР і СССР, у 1963 – 1971 гг. – старшынёй Вярхоўнага Савета БССР, членам Камітэта па Ленінскіх і Дзяржаўных прэміях СССР, Камісіі па Дзяржаўных прэміях БССР, старшынёй Рэспубліканскага камітэта савецка-польскай дружбы і інш. Усе названыя галіны і сферы дзейнасці маюць у архіўным фондзе дакументальнае пацверджанне.

Багата прадстаўлены творчыя і дзелавыя падарожжы: круіз па Еўропе (1956), паездкі ў Кітай (1957), Грэцыю (1958), Італію (1960), Фінляндыю (1960, 1964), на XV, XVII сесіі Генеральнай асамблеі ААН у Нью-Ёрк (1961, 1962), у Канаду (1967), ЗША (1967), Чылі (1969), ГДР (1975, 1980), Францыю (1976), шматлікія паездкі ў Польшчу і інш.

Вельмі цікавай часткай архіва з'яўляюцца дакументы яго юбілеяў, паэтычныя прысвячэнні, дарчыя надпісы, успаміны, нарысы, артыкулы пра паэта, у тым ліку на многіх мовах свету.

Захавалася вялікая колькасць фотаздымкаў: індывідуальныя з 1932 г. да 1990-х, у групах з беларускімі пісьменнікамі і дзеячамі мастацтва М. Васільком, М. Машарам, Р. Шырмам, П. Глебкам, Р. Барадуліным, К. Крапівой, А. Макаёнкам, Я. Брылём, П. Панчанкам, А. Куляшовым, І. Мележам і многімі іншымі; рускімі, украінскімі, польскімі, літоўскімі і іншымі вядомымі літаратарамі; дзяржаўнымі дзеячамі СССР і БССР, у складзе дэлегацый падчас паездак; у прэзідыумах многіх форумаў і з'ездаў; з бацькамі, сям'ёй, з блізкай і далёкай раднёй, з сябрамі і проста знаёмымі, а таксама фатаграфіі пісьменнікаў, артыстаў, касманаўтаў з дарчымі надпісамі М. Танку. У шасці вопісах архіўнага фонду захоўваецца агульнай колькасцю больш як дзве тысячы здымкаў.

Ва ўступным слове да сваіх знакамітых "Лісткаў календара" М. Танк са скрухай пісаў: *"...шыткі запоўненыя маімі першымі вершамі, апавяданнямі, нарысамі, народнымі песнямі, пагаворкамі, сабранымі ў часы бясконцых вандровак ад сяла да сяла – пераважна матэрыяламі літаратурнага характару, – ззубіліся ў розных судовых актах. Цудам, як кажуць уцалелі старонкі дзённікаў, якія адносяцца да 1935 – 1939 гадоў... Уцалелі яны дзякуючы таму, што перахоўваліся ў бібліятэцы беларускага музея імя Івана Луцкевіча і ў бацькоў у маёй роднай вёсцы Пількаўшчыне, дзе паліцаям, нягледзячы на частыя налёты і вобыскі, не ўдалося адишкаць нашы лясныя тайнікі... На жаль, у дзённіках, якія ўцалелі ў рукапісным фондзе Акадэміі навук Літоўскай ССР, нехта пагаспадарыў, выбраўшы з іх акты маіх судовых спраў, прыгаворы, а самае галоўнае – турэмныя грыпсы з вершамі В. Таўлая, П. Пестрака і іншых таварышаў. Грыпсы былі мне перададзены ў 1935 – 1937 гадах. Засталіся пустыя канверты з пералікам матэрыялаў, якія былі ў іх"*.

Разам з паэтам мы гэтаксама шкадуем аб тых страхах, бо вельмі адчувальнымі яны бачацца ў кантэксце яго багатай архіўнай спадчыны больш позняга перыяду. Таму перад намі паўстаюць як мінімум дзве задачы: шукаць страчанае і вывучаць багатыя архіўныя скарбы фонду Максіма Танка ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, дакументы іншых архіваў, музеяў і бібліятэк, дзе занатавана яго жыццё і дзейнасць.

Ганна ЗАПАРТЫКА,
дырэктар Беларускага дзяржаўнага
архіва-музея літаратуры і мастацтва.

75

Уладзімір Ільіч Содаль – літаратурны краянаўца. Закончыў Мінскі дзяржаўны педагогічны інстытут імя А. М. Горкага (1963). Доўгі час працаваў рэдактарам навукова-папулярных і навучальных праграм Беларускага тэлебачання, у тым ліку – тэлечасопіса “Роднае слова”. Аўтар шматлікіх кніг пра Францішка Багушэвіча, а таксама альбомаў “Францішак Бенядзікт Багушэвіч. Жыццё і творчасць” (1986) і “Вінцэнт Якуб Дунін-Марцінкевіч. Жыццё і творчасць” (1997). Укладальнік зборнікаў твораў Ф. Багушэвіча “Мая дудка” (1987), “Каму дудка паслушна” (1990), “Францішак Багушэвіч” (разам з Я. Янушкевічам; 1991), аўтар навучальных дыяфільмаў пра Ф. Багушэвіча, В. Дуніна-Марцінкевіча, К. Каліноўскага.

Класікі зблізку

Уладзімір СОДАЛЬ

СУСТРЭЧЫ З МАКСІМАМ ТАНКАМ

Тэлевізійныя клопаты не раз прыводзілі мяне да слыннага дзеяча беларускай культуры Максіма Танка.

1974-ы. Асаблівае хваляванне ад сустрэчы з класікам зняла спакойная папярэдняя размова па тэлефоне. І вось мы ўтраіх – я, танказнаўца Анатоля Клышка і наш фатограф Яўген Віткоўскі – кіруемся ў госці да Максіма Танка. У руках у мяне букецік хрызантэмаў і астраў, сабраны маёй жоначкай.

Некалькі дзён таму паэту прысвоілі званне Героя Сацыялістычнай Працы (у сувязі з саракавымі ўгодкамі Саюза пісьменнікаў СССР) Такім чынам, мы ідзем да чалавека, толькі што ўзведзенага ў ранг Героя. Аднак пра гэта гаворка сціплая, нават непрыкметная, паміж іншым. Можна, таму, што мы адразу паглыбіліся ў мінулае: гартаем сямейныя альбомы, адбіраем матэрыял для перадачы...

На адной з першых старонак партрэт той гадоўнай жанчыны, што дала жыццё, – маці, матуля. Суро́ва-вабны твар... Фота зроблена ў сынавай кватэры.

Далей сямейны здымак: продкі М. Танка – дзед і бабуля, браты і сёстры...

Паэт распавядае: “Дзеда звалі Хведар, бабку Вуляна. Дзед памёр дзесьці каля 1939 г. Здымак гэты зрабіў вандроўны фатограф за дзясяткаў яек. Пра іх [дзеда і бабулю] у мяне напісаны верш. Сястра ў вайну загінула”.

Фота, на якім ідуць па Вільні чацвёра... Максім Танк згадвае: «Гэта мы пасля суда за зборнік

“На этапах”: Рыгор Раманавіч Шырма, я і мой выдавец Труцька...»

У альбоме ёсць дзве малюсенькія карткі – Максім Танк на вулках Вільні. На адной ён у парывістай хадзе, апрануты ў якоесьці панскага крою паліто, на другой паэт ля Вострай Браны.

Спрэчкі выклікала фота, на якім М. Танк зусім хлапчук. Сышліся, што яму гадоў чатырнаццаць – шаснаццаць. Відаць, здымак з гімназічных дакументаў.

Доўга распавядаў паэт пра свайго дзядзьку Фадзея. Партызанскі разведчык, ён ведаў шмат моў, сярод іх і іспанскую. Не жаніўся. Быў выдатным стралком. Гадоў дзесяць жыў у Аргенціне. Вярнуўся перад вайною (1939 г.).

Фатаграфавалі М. Танк апаратам “ФЭД”. Вось бацькава сядзіба, бацькі ля хаты... Здымкі не вельмі выразныя, зробленыя перад вайной, а праяўлена стужка пасля Перамогі.

Пра хату, дзе нарадзіўся, М. Танк кажа, што першапачаткова яна выглядала крыху інакш: “Вось дасюль яна толькі была, па сенецкі, – паказвае і прыкрывае рукой, – а пасля гэта ўжо прыбудова”.

А вось паэт на пляцы – натхнёны, вясёлы. Парывісты восеньскі вецер раскідвае крысы паліто, цярэбіць чуб. Чуем каментар: “Здымаўся ў лістападзе 1939 г. З Вількі прыехаў”.

Ёсць тут і варшаўскі здымак 1935 года з Наталляй Арсенневай.

Пасля М. Танк паказаў нам шматлікія заходнебеларускія выданні, у якіх друкаваліся яго

Бацькі Максіма Танка Іван Фёдаравіч, Домна Іванаўна і дзядька Фадзей Фёдаравіч. 1960-я гг.

творы: нумары “Калосся” з канфіскаванымі цэнзурай матэрыяламі (белыя плямы, палосы...), “Беларускі каляндар” за 1925 год, польскія, літоўскія, украінскія “Вікны”, “сігнальныя” нумары, рукапісы і шмат чаго іншага...

“Як Вам удалося ўсё гэта паратаваць? – пытаюся ў М. Танка. – З сабой вазілі ці што?”

“Не, тата захаваў... Закапаў у яму з-пад бульбы. А пасля вайны я ўсё павыкопваў... Каб не закапаў, – смяецца, – партызаны ўсё скурывілі б, на цыгаркі пакруцілі”.

Развітваемся... “А ведаеце, – сказаў ужо за дзвярыма А. Клышка, – ён адзін з нямногіх, каму не закружыла галаву высокае становішча, пасады. Заўсёды, колькі яго ведаю, застаецца самім сабою: добрым, разумным, простым”. Наша стрэча засведчыла гэта. Мы бачылі, з якой рупнасцю паэт выконваў нашы просьбы: шукаў,

На вуліцах Вільні з Н. Роўдам. 1935 г.

перабіраў, прапаноўваў, адгукаўся на “капрызы” фатографа, калі выбіралі фон для фотаздымкаў.

Яшчэ адна стрэча з Максімам Танкам, таксама пакліканая тэлевізіяй, адбылася ў верасні 1978 г. Два ці тры гады шукалі магчымасці зняць паэта для адукацыйнай перадачы – і ўсё не выпадала: камандзіроўкі. І вось – “злавлі”, згодны зняцца. Тэрмінова арганізаваная кіназдымачная брыгада, вызначаны дзень і час (21 верасня 1978 г., а 10 гадзіне раніцы). Надвечар сустрэліся ў Саюзе пісьменнікаў, абгаварылі дэталі.

У час здымкаў, у перапынках, М. Танк згадаў, як з дыпламатамі і консуламі хадзіў на паляванні ў Белавежскую пушчу: “Я быў там некалі і грыбніком, і паляўнічым. І стрэльбу маю... Двухстволку... Але даўно не быў. Мусіць, мохам зарасла”. Паскардзіўся, што няма калі займацца здароўем. То абавязкі дэпутата, то камандзіроўкі... І пісаць няма калі.

Паказаў я яму фотакопію невядомай яшчэ тады паэмы Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча “З-пад Іслачы, або Лекі на сон”. Уразіў яго найперш почырк Марцінкевічаў: “Ах, які чытальны тэкст, – з некай радасцю і захапленнем казаў ён. – Цяпер ніхто так не можа. Я вывучаў у гімназіі каліграфію і ведаю, што пісалася гэта 76 нумарам пярэ”. Прачытаў некалькі радкоў і засмакаваў: “Цікавая рэч. Трэба было б яе перакласці”. І засмуціўся: “Не магу, браток... Гэтулькі клопатаў... Прапануй Сямязону, ён зараз Адама Міцкевіча перакладае. Дый і гэта можна фарсіраваць. ...А пачытаць варта. Можна, надарыцца хвіліна, ды я папрашу”.

У той жа дзень мы перагледзелі шмат фотаздымкаў. Да кожнага М. Танк рабіў кароткія каментары. Пра зробленыя ў Вільні карткі зазначыў: “Здымаў нас вулічны фатограф. Былі тады такія ў Вільні”.

...У “Полымі” быў ганарарны дзень. У рэдакцыйным бухгалтарскім закутку сабралася ладная грамада. Быў там і я, дзесьці пры канцы чаргі. Зайшоў у бухгалтэрыю і слынны наш мэтр Максім Танк. Усе ўсхваляваліся. Класік нашай літаратуры пацікавіўся, хто апошні, – і ціха стаў у канцы ганарарнага ланцужка. Памятаецца, ніхто з нас не азваўся, не прапанаваў: “Шаноўны Яўген Іванавіч! Прайдзіце без чаргі!” Я таксама змаўчаў, хоць і хацелася так сказаць. Мне прыемна было больш пабыць побач з ім, паблізу яго.

АДЫСЕЯ МАКСІМА ТАНКА

Нягледзячы на “цяжкі” псеўданім, Максім Танк часта знаходзіўся і “на плаву”, і ў палёце – за сваё жыццё ён аб’ездзіў калі не ўвесь свет, дык прынамсі яго палову. Вядома ж, статус дэпутата Вярхоўнага Савета БССР (1947 – 1971) і СССР (1969 – 1989), як і пасада старшыні Вярхоўнага Савета БССР (1963 – 1971), давалі яму шмат магчымасцей для замежных паездак, куды ён выпраўляўся ў складзе савецкіх дыпламатычных дэлегацый альбо ў, так бы мовіць, індывідуальныя камандзіроўкі. Дый у час адпачынку Яўген Іванавіч не губляў нагоды выправіцца ў далёкае падарожжа. Нават няпоўны пералік краін, якія наведаў М. Танк, уражвае: Польшча, Чэхія, Славакія, Балгарыя, Югаславія (Сербія), Румынія, Грэцыя, Італія, Швецыя, Нідэрланды, Францыя, Кітай, Кіпр, ЗША, Чылі... І гэта калі не казаць пра рэспублікі тагачаснага СССР, іх паэт аб’ездзіў бадай усе. Хіба што ў Афрыку і Антарктыду не трапіў.

Непаўторныя ўражанні, атрыманыя паэтам ад наведвання кожнай з краін, зафіксаваліся

Максім Танк (трэці злева) у Калізеі.
Італія, Рым, 1956 г.

Максім Танк у Амстэрдаме. Нідэрланды, 1956 г.

на падарожных фотаздымках, якіх захавалася ў асабістым архіве паэта (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, фонд № 25) вельмі багата. На адных з іх мы бачым Максіма Танка ў дзелавой абстаноўцы – непасрэдна падчас афіцыйных сустрэч і прыёмаў, на іншых атмосфера больш нефармальная: паэт сфагаграфаваны на вуліцах замежных гарадоў, на фоне горных ці марскіх краявідаў, а часам і наўпрост на палубе карабля. Дзякуючы замежным паездкам ён пабачыў многія гістарычныя мясціны, у тым ліку славуць шэдэўры сусветнай архітэктурнай спадчыны: афінскі Акропаль, рымскі Калізей, саборы Святога Пятра ў Ватыкане, Святога Віта ў Празе і інш. Пазнавальныя на здымках аўтамагістралі сярод скал Паўночнай Амерыкі і каналы Амстэрдама.

Напэўна, на ўсё жыццё запомніўся Максіму Танку круіз вакол Еўропы, які ён здзейсніў з групай савецкіх пісьменнікаў у 1956 г. на цеплаходзе “Победа”. Разам з ім на здымках можна ўбачыць Янку Брыля, Пімена Панчанку, Яўгена Рамановіча, украінскага паэта Міколу Бажана, расійскіх

Частым і жаданым госцем быў Максім Танк у Польшчы: шмат гадоў – з 1958 да 1991 г. – ён з’яўляўся старшынёй Рэспубліканскага камітэта савецка-польскай дружбы, а ў 1991 – 1995 гг. узначальваў таварыства “Беларусь – Польшча”. За пераклады твораў польскай літаратуры і ўмацаванне дружбы паміж народамі ён атрымаў у Польшчы прэмію аўтарскага аб’яднання “ZAIKS” (1971). Шматгадовае сяброўства звязвала Максіма Танка з польскімі паэтамі Ежы Путрамантам, Юзафам Маце-

Янка Брыль і Максім Танк на Акрополі. Грэцыя, Афіны, 1956 г.

паэтак Маргарыту Алігер і Марыю Камісараву... Багаты на падарожжы быў для Максіма Танка і 1960 год: тады паэт папеў пабываць і ў Польшчы, і ў Францыі, і ў Швецыі, але найбольш працяглым стала для яго наведванне ЗША. Праўда, мяркуючы па напісаных тады вершах, асаблівага захаплення гэтая краіна ў яго не выклікала:

*Не, доўга я тут не згадзіўся жыць бы,
Насіць на плечах небаскробаў цень,
І паўтараць замест імёнаў лічбы
Людзей і стрытаў, кожны час і дзень,
Або сядзець на тысячным паверху,
Дзе ні жывога гоману, ні смеху,
Дзе толькі бачыш хмары над зямлёй
І не відаць, што робіцца на ёй.*

(21 лістапада 1960 г.)

Максім Танк у Нью-Ёрскім порце. ЗША, 1960 г.

Максім Танк (злева) з удзельнікамі савецкай дэлегацыі ў Закапанэ ў традыцыйным мясцовым адзенні. Польшча, 1960 г.

ем Канановічам, Ежы Плеснярэвічам, Ежы Вялюнскім, Янам Гушчам, Юльянам Петраіцісам.

Многа краін аб’ездзіў Максім Танк, але надоўга там затрымлівацца не мог – хутка пачынала цягнуць дадому, і ён з настальгіяй успамінаў родныя мясціны, “і колер блакіту вясновы, шум Нарачы, шэлест дубровы”...

Віктар ЖЫБУЛЬ,

вядучы навуковы супрацоўнік
Беларускага дзяржаўнага
архіва-музея літаратуры і мастацтва.

У артыкуле выкарыстаны фотаздымкі, якія захоўваюцца ў Беларускаму дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва.

Алесь КАЎРУС

З МОЎНАГА НАБЫТКУ КЛАСІКАЎ ЛІТАРАТУРЫ

Заканчэнне. Пачатак у №№ 6, 7.

УСЛАЎЛЯЮЧЫ І БАРОНЯЧЫ РОДНАЕ СЛОВА

На пачатку творчага шляху Максіму Танку – а жыў ён у Заходняй Беларусі – давялося змагацца за правы беларускай мовы. У палемічным вершы дзевятнаццацігадовы паэт вылівае свой боль душы.

Няма ніякіх беларусаў і іх мовы.

З рэакцыйнай газеты.

Калі няма на свеце маёй мовы,
Майго народа і мяне самога, –
Дык для каго будзеце, панове,
Канцлагеры, катойні і астрогі?
Супроць каго рыхтуеце расправы
І шыбеніцы ўзносіце пад хмары,
Штодня арганізуеце аблавы
І ўсіх мабілізуеце жандараў?
Супроць каго рыхтуеце вы змовы
З прадажнымі і юдамі і з Богам, –
Калі няма на свеце маёй мовы,
Майго народа і мяне самога!
1931

Лёс роднай мовы хваляваў паэта праз усё жыццё.

У суровы час вайны Максім Танк узводзіў родную мову ў аднайменным вершы (1943) у ранг “святыні народа, бясмерця яго”. Таму, верыў малады паэт, “народ пранясе цябе, родная мова, / Святлом незгасальным у сэрцы сваім / Праз цемру і годы змаганняў суровых”.

Кожнае дзесяцігоддзе азначалася нараджэннем арыгінальных вершаў з вандровак “у родную мову, якая / Усімі вясёлкамі ззяе, / Смалістымі пахне лясамі, / Жывымі звоніць галасамі” (1956). У іх падкрэсліваецца багацце яе мовы, “адценняў і блакіту”, “каштоўнай руды, самацветаў”. Па-мастацку дакладна раскрываецца словатворчы патэнцыял беларускай мовы: «Растуць нашы словы, як дрэвы, / Вазьмі хоць бы слова “Любоў” / І прасачы ўсе напевы / Галінак яго і лістоў» (1962). Не абмінуў паэт праблемы непрадуманых, недарэч-

нага пераназывання вуліц (“Была калісьці вуліца Зарэчная...”, 1962).

І як лейтматыў твораў пра мову, “звон векавы”, – захапленне ёю, гонар за яе здольнасць адлюстравіць усю шматстайнасць жыцця прыроды і чалавека (“Званалітнікі, скажыце...”, 1973).

Слова *званалітнік* няма ў слоўніках беларускай літаратурнай мовы. Але яно зразумелае, мілагучнае. У аўтографі верша ёсць прыпіска: “Напісаўшы гэты верш, прачытаў Язэпу (Язэпу Семязону. – А. К.). Параіўся з ім наконт слова *званалітнікі*. Адобрыў. І мне здаецца, што гэта слова можа атрымаць прапіску ў нашай мове”. *Званалітнік* выяўлена ў гаворках [1].

Працяг “моўнай тэмы” знаходзім у “Дзённіках” Максіма Танка. Роздум, меркаванні, прапановы народнага паэта датычаць розных бакоў жыцця і функцыянавання беларускай мовы.

Бадай, першы трывожны запіс адносна беларускай мовы датуецца 2.ІІ.1954.

«Памыляецца нямецкі мовазнаўца Аўгуст Шлейхер, што мова, нават адарваная ад штодзённага жыцця, можа жыць. Але гэтаму пярэчаць факты. Зараз наша беларуская мова, жывыя крыніцы якой перакрыты іншамоўнай школай, прэсай, радыё, прапагандай і міграцыяй, – усё больш і больш адступае перад экспансіямі суседніх дзяржаўных моў, губляе свае пазіцыі і знікае. І гэта – у той жа час, калі вызваляюцца народы ад імперыялістычнага прыгнёту і адраджаюць сваю мову і культуру. А ў нас многіх і сёння абвіняюць у нацыяналізме, тады, калі стан

Вёска Пількаўшчына.

беларускай мовы і культуры не можа не насцярожваць. Карабель, якога ватэрлінія на вачах ідзе ўглыб, патанае. А мы – “дзеці набата” (Рэнэ Шар) – маўчым» [3, т. 9, с. 440].

Лагічна пачаць сістэматызацыю наступных дзённікавых запісаў занатоўкай за 9.IV.1981: “Відаць, найлепшай маёй школай была мая Пількаўшчына. Там я вывучаў мову, знаёміўся з жыццёвай філасофіяй яе людзей, палюбіў працу, стаў паэтам”. Змест і “ідэя” тэксту каментарыя не патрабуе. Хіба што нагадаем. У час Першай сусветнай вайны будучы паэт з бацькамі быў у бежанстве ў Маскве (вярнуўся ў Пількаўшчыну ў 1922 г.).

У полі зроку паэта – праблема захавання беларускай мовы, пашырэнне яе ўжытку. Яго засмучае абыякавае стаўленне значнай часткі народа да сваёй гісторыі, дзяржаўнасці, нацыянальнай культуры.

“Мы – людзі, якія мелі айчыну, але доўга нам забаранялі яе вымавіць імя; мелі мову, але саромеліся назваць – сваёй, мелі гісторыю, але баяліся прызнацца, што яна – наша” (29.III.1976).

“Вярнуўся з сустрэчы з кіраўнікамі нашай рэспублікі. Абмяркоўвалі розныя справы. Амаль усе гаварылі аб ненармальным становішчы з беларускай мовай у рэспубліцы. Відаць, слухна зазначыў В. Быкаў, што вельмі далёка зайшлі ў нас нігілізм і нешанаванне яе” (19.V.1987).

“Не ведаю, як будзе з нашай мовай. Трэба, каб на ёй загаварылі ўсе, а не толькі пісьменнікі. Каб яна чуваць была ў штодзённым жыцці, бо асіміляцыя, як ракавыя метастазы. Пранікла, закрунула самыя глыбінныя яе словатворчыя слаі” (1.01.1988).

“Мы часта гаворым аб трагічным становішчы беларускай мовы ў рэспубліцы. Але ніколі нас не зразумець людзям, якія самі гэтага не перажылі, людзям, якім не пагражала, як нам, поўная асіміляцыя” (21.XII.1989).

“А ў нас катастрафічнае становішча з беларускай мовай. Усе нашы галашэнні на гэту тэму нікога не цікавяць. Неабходна, каб наша мова стала дзяржаўнай, і гэта было ўзаконена на ўсіх узроўнях, у штодзённым жыцці” (30.VII.1988).

Бядотнае становішча нашай мовы павялічваецца ад таго, што людзі, якія маглі б істотна паспрыяць яе адраджэнню, узвелічэнню, самі пагарджаюць ёю.

“Вярнуўшыся з Масквы, адразу пайшоў на сустрэчу з гарадскім актывам. Пачуўшы, што я выступаю на беларускай мове, зал пачаў мяне спыняць апладысмантамі. Чаго можна чакаць ад такога партактыву? Прыкрае ўражанне засталася ў мяне ад гэтай стрэчы. Самі забылі і народ адвучылі гаварыць на сваёй мове” (5.VII.1988).

Напрыканцы XX ст. народны паэт з горыччу канстатуе: “Перачытаў газеты. Да чаго ж у нас усё неяк трагічна складваецца! Асабліва з беларусізацыяй. З часу патрыярха Зізанія (1591) топчамся на месцы” (1.V.1992).

Гэта не запісы мімалётных уражанняў, не занатоўка спантаннага выказванняў, а, можна сказаць, штодзённы глыбокі роздум грамадзяніна і творцы над родным словам, з якім ён неразлучна крочыў па жыцці.

У пасляваенныя дзесяцігоддзі Максім Танк актыўна займаўся грамадскай і дзяржаўнай дзейнасцю (дэпутат Вярхоўнага Савета БССР і СССР), быў на кіраўнічых пасадах у Саюзе пісьменнікаў. Даводзілася слухаць прамовы, даклады і самому выступаць з тэкстамі публіцыстычнага і афіцыйна-справавога стыляў.

Канцылярызмамі, штампамі “ўзбагачалася” і беларуская мова: “Бадай што ніводная мова так не засмечваецца канцылярскім жаргонам і запазычанасцямі з іншых моў” (8.IV.1985).

Пазбягаць немагчыма ўжывання збітых, зацягнутых слоў, зваротаў – адзін з клопатаў пісьменніка, бо перанасычанасць імі прыводзіць да творчых няўдач. Максім Танк, у прыватнасці, адзначае: “Мова рамана Э. С. нагадвае некаторыя шаблонныя выступленні нашых дыпламатаў, у падрыхтоўцы тэкстаў якіх аўтар набіў руку, калі працаваў у Міністэрстве замежных спраў” (10.IV.1985).

Не вызначаецца належным узроўнем мова іншага пісьменніка: “Раман досыць нудны, хоць і напісаны на тэму дня. Ды і мова кульгае на ўсе чатыры нагі. Калі браць словы паасобку, дык яны – беларускія, але ў нейкім ненатуральным спалучэнні. Бяда, што аўтар гэтага не адчувае і ў захапленні ад свайго рамана” (10.V.1956).

Пазней, амаль праз 20 гадоў, Максім Танк звярнуў увагу на “недарэчнасці” ў апавяданні гэтага прэзаіка, а менавіта на сказы: “Калі аставаўся дома, ураз большала парадку”, “І гэта само сабой уваходзіла ў натуру”, “Галя спапяляла іх зіркам”... (24.IV.1975).

Максіму Танку хочацца бачыць у творах сваіх калегаў натуральную, “сакавітую” (як у К. Чорнага, Я. Брыля, В. Зуёнка, А. Клышкі), але пазбаўленую напышлівасці і вульгарызмаў мову.

«Чамусьці ніхто з нашых крытыкаў ніколі не звярнуў увагі У. К. на яго выпендрыванне, напышлівы стыль яго прозы: “Я здатны быў біць нагамі, як жарабок пасля зімовай стайні...”» (11.II.1983).

У паэме вядомага паэта «страчаюцца безгустоўныя вульгарызмы, ці, як іх інакш назваць: “Народ цалуецца прыстойна: ён ляпу ляпай не дзярэ»» (5.XI.1985).

Як сведчыць чытацкі вопыт Максіма Танка, добрая мова павышае вартасці навуковых даследаванняў.

«16.XII.1984. Чытаю Г. Кяханоўскага “Адчыніся, таямніца часу!” Да позняй ночы не мог адарвацца ад гэтай кнігі. Аўтару ўдалося сабраць столькі новых матэрыялаў пра нашых першапраходцаў беларускай культуры (Чачота, Баршчэўскага, Кулакоўскага) і напісаць такой сакавітай мовай, што я па некалькі раз перачытваў паасобныя старонкі яго выдатнай кнігі і радаваўся, што ёсць у нас такі майстра слова і глыбокі даследчык».

Наяўныя, з аднаго боку, узоры натуральнай, жывой беларускай мовы, а з другога – злоўжыванні штампамі, канцылярызмамі актывізуюць працу паэта над узбагачэннем і дасканаленнем сваёй мастацкай мовы.

“Тартаю слоўнікі і радуюся, што нарэшце пачалі ў нас з’яўляцца дыялектныя слоўнікі, без якіх мова губляе свае рэгіянальныя вытокі, становіцца падобнай да ракі, закутай у бетонныя ці гранітныя берагі” (24.IV.1975). “Ізноў узяўся за Насовіча, Федароўскага, каб прыгадаць смак сапраўднай паэзіі і непаўторнае гучанне нашай беларускай мовы” (20.II.1978).

Не меншая, як штампы і канцылярызмы, загана мовы – запазычанні.

“Зараз наша мова, якая доўгі час была ў загоне і ў прыгоне, патрабуе грунтоўнай рэстаўрацыі і ачышчэння ад розных непатрэбных запазычанасцяў” (28.X.1993). Відаць, у паняцце “наша мова” паэт улучае і мову, якою пісаў сам. Не раз у “Дзённіках” ён гаворыць пра неабходнасць “канчаткова адрэдагаваць свае творы”.

Задумваўся Максім Танк і над прычынамі таго стану беларускай мовы.

“Войны, няспынная міграцыя (усход – захад, горад – вёска) страшэнна засмецілі нашу мову. А калі да гэтага дадаць і слабае яе вывучэнне ў школах, абыякавае стаўленне да яе газет, радыё, устаноў ад самых ніжэйшых да самых вышэйшых, – не прыходзіцца і дзівіцца, што яна ўсё больш і больш губляе свае непаўторныя якасці, мастацкія нормы, уласцівыя ёй узоры” (13.VII.1986).

“7.V.1990. Аж не хочацца браць у рукі сённяшнія газеты. Трэба так засмеціць мову: мэ-

Максім Танк з бацькамі.

рыя, стрэс, бестсэлер, трэнд, сэраль, мэнэджэр, спонсер, шоу, кемпінг, брыфінг, ланч, тэлефакс...

Чамусьці ў нас вельмі ахвотна пераймаюць з Захаду не самае лепшае”.

“28.X.1994. Перачытваю прэсу. Не заўважаем, як усё больш пачынаем патанаць без ніякай патрэбы ў запазычаннях вульгарызмаў і агрэсіўных амерыканізмаў”.

І праз нядоўгі час – нібы канкрэтызацыя, з непрыхаванай іроніяй, гэтага запісу.

“Камерцызацыя жыцця ідзе ў пары з паўперызацыяй. Сталі горда гучаць такія словы, як банкір, бізнесмен, спекулянт, хабарнік, і зусім смешна настаўнік, доктар, інжынер, артыст, пісьменнік... Зараз яны – на апошнім месцы, без якіх можна абысціся ў сённяшняй крутаверці” (22.XI.1994).

Справядлівасць вымагае адзначыць, што Максім Танк на справе не адмаўляе ў прынцыпе неабходнасці запазычанняў. Цікава, што ў запісе ад 28.IX.1994 ён ужыў слова *спонсар*. У гэтым “Дзённіку” сустракаюцца паланізмы: *адкрыўчы* ‘які служыць адкрыццю’, *даробак* ‘набытак’, *занік* ‘недахоп, брак чаго-небудзь’, *збаналізаваць* ‘зрабіць што-небудзь банальным’, *збаранець* ‘страціць галаву, здурнець’, *прызваіты* ‘салідны, адпаведны’; [далей – без тлумачэння] *адаратар*, *забурэнні*, *зрэзыгнаваць*, *набеліст*, *пекліцца*, *разгардыяш*, *шарызна* [4]. І гэта зразумела: паэт рэгулярна чытаў польскамоўныя выданні, кантактаваў з польскімі пісьменнікамі.

Калі не падводзіць памяць, першае ўжыванне слова *даробак* я заўважыў гадоў сорок таму ў навуковай працы В. Рагойшы. А ці трэба яго

ўкараняць у беларускую мову? Сваім гучаннем яно блізкае да “нібыслова” *недаробак*.

У “Дзённіках” закранаюцца і іншыя лінгвістычныя пытанні, у прыватнасці лексічныя запазычанні польскай мовы з беларускай. 31.I.1980 Максім Танк запісвае: «Здзіўляе, што ў сваіх тлумачэннях да паэмы [“Пан Тадэвуш” А. Міцкевіча] Ю. Кшыжаноўскі беларускія словы ці яўныя беларусізмы называе правінцыялізмамі. Да іх ён адносіць такія, як: боровік, крываўнік, метліца, свежоп (свірэпка), ботвіня, незабудка, опенькі, пастка, склюд, покуць, шурпаты, заўшнічкі, дзяды, макрыца, отава, зажынаць, прызба, сіто, цівун, кабан, котух, пшэвенсло, дзеўка, сковорода... (Выданне 1955 г., “Чытэльнік”)».

А ў іншым месцы “Дзённікаў” зазначана: у Міцкевіча шмат “чыстых беларусізмаў” (30.IV.1984).

У віленскі, давераснёўскі перыяд Максім Танк пісаў на літаратурнай мове, якою карысталіся заходнебеларускія аўтары і выданні, але з вялікай доляй сродкаў і рысаў роднай гаворкі. Бясспрэчна, ужо ў той час на структуры і характары паэтавай мовы адбілася яго веданне беларускай савецкай літаратуры, захапленне творчасцю Янкі Купалы, Якуба Коласа.

Цяпер жа, з утварэннем адзінай беларускай дзяржавы, павінна было адбыцца, так бы сказаць, уз’яднанне мовы, што ўжывалася ў Заходняй Беларусі, і той, якая функцыянавала на тэрыторыі БССР. Праўда, гэты пераход да “ўсебеларускай” мовы ў паэта расцягнуўся на гады, асабліва з прычыны Другой сусветнай вайны, падчас якой у творчасці Максіма Танка заставаўся традыцыйна моцнаю апора на жывую народную мову, на родныя гаворкі (яскравае сведчанне – паэма “Янук Сяліба”, 1943).

Пасля вайны перад паэтам расчынілася брама скарбаў рускай мовы. І ён не мог прайсці міма іх. У дапрацаваных і перавыдадзеных ранейшых і ў нованапісаных творах заўважаецца ў нейкай меры страта рэгіянальнага моўнага каларыту, індывідуальнай маўленчай адметнасці, у тым ліку праз карыстанне правапісам 1933 года, які актыўна ігнараваў спецыфіку беларускай фанетыкі і граматыкі.

Напэўна, пад уплывам савецкай рускамоўнай паэзіі 1940 – 1950-х у вершы Максіма Танка “заскокваюць”, а то і прыжываюцца ў іх словы, словаформы і спалучэнні: *алець, алы, агарожа, звязда, нарушыць (мір), непагожы, нежны, пагожы, пір, пеляна, пуць (птушак), растаяць (пра ўсмешку), стаўні, сіцец, стая (птушыная), удалі; у баю, многа раз, і так*.

Асобныя радкі, строфы нагадваюць наследванне рускім вершаваным тэкстам.

Як ззяюць у поўдзень пагожы / Газонаў квяцісты кавёр, / Зялёны мурог, агарожа / І ліп гус-

талістых убор! (“Камсамольская вуліца”). *І мы клянёмся партыі: ісці / Па слаўнаму і вернаму пуці...* (“Прывет табе, Масква!”) [2].

Для Максіма Танка, як самабытнага і дасведчанага ў абсягу літаратуры творцы, надзённай задачай было не страціць сваёй мастакоўскай індывідуальнасці, унікнуць паўтору, перапеву тэм, вобразаў, спосабаў і сродкаў паэтычнага прамаўлення.

У гэтым плане важнае значэнне мае аўтарскае рэдагаванне твораў, пра што не аднойчы запісваецца ў “Дзённіках”.

“Хацелася б яшчэ паспець усе свае творы перачытаць і канчаткова адрэдагаваць” (31.XII.1993).

Але з-за вялікай грамадскай працы, а ў апошнія гады жыцця з прычыны хранічнага нездароўя, ён, відаць, не змог у поўным аб’ёме гэтага зрабіць: “А зараз не хапае часу прывесці да нейкага ладу сваю гаспадарку – канчаткова адрэдагаваць свае творы” (31.10.1990).

З ПРАКТЫКІ ВЫДААННЯ ТВОРАЎ

Сваю ролю ў забеспячэнні належнага літаратурнага ўзроўню твора павінны адыгрываць выдавецкія рэдактары і карэктары. На жаль, тут назіраецца шмат недапрацовак, хібаў. Спашлемся на канкрэтнае выданне: Танк М. Выбранае: Вершы. – Мінск: Маст. літ., 1993.

Прачытайма пачатак верша “Час” (1989): *Нарэшце завітаў да нас / Чаканага вяртання час. / Вяртання з зім – вясны вятроў, / З блукання – **выраі** дамоў...* Граматычна і сэнсава тут, паводле сучаснай нормы, павінна быць ...*выраі* ў ці *выраю*. Здаецца, гэта недагляд рэдактара і карэктара.

А цяпер прачытаем штраф з верша “Калі няма на свеце маёй мовы...”

Супроць каго [панове] рыхтуеце вы змовы

З прадажымі і юдамі і з Богам, –

Калі няма на свеце маёй мовы,

Майго народа і мяне самога!

У вылучаным радку ўзнікла граматычная і сэнсавая неадназначнасць. Паэт звычайна ўжывае беларускую назву здрадніка *юда* ў форме *іюда* (царкоўнаславянскае *иуда*). Так і ў гэтым вершы. Рэдактар жа ці карэктар, відаць, падводзячы правапіс назоўніка пад сучасную норму, “разарвалі” яго на дзве часткі – злучнік *і*, імя *Юда*.

Мабыць, на конт падобных хібаў Максім Танк занатаваў: «Званіў у выдавецтва “Мастацкая літаратура”, але так і не дазваніўся. Свята. А ў карэктуры зборніка неабходна выправіць некалькі прыкрых друкарскіх памылак» (28.VI.1993).

Зноў гартаем “Выбранае”. На яго старонках шмат апісак: *генарал, гасціны* (замест *гасцінцы*),

нарвы (замест нервы), просторы, ночь, смяешся; трапляюцца арфаграфічныя, граматычныя і лексічныя памылкі: *манцілля, перамалваць, непрамакаемы, жаліць, ужаліць, расчына, таяць, стаўні, вінаграда (сок), сна (не ўпільную)*. Пры вытрыманай у зборніку нарматыўнай форме мужчынскага роду назоўнікаў *боль, цень*, яны па разу ўжыты як назоўнікі жаночага роду: *Мо цень бегляца... уцякла; дзверы... да болі знаёмья*.

Большасць гэтых памылак – выдавецкія. Некаторыя былі магчымасць выправіць з удзелам аўтара: у той час ён быў дзеяздольны.

Якія словы, словаформы можна правіць у тэксе без ведама аўтара? Пытанне складанае. Калі тэкст навачасны, то яго трэба падводзіць пад дзейны правапіс. Індывідуальныя словы (дыялектызмы, запазычанні, аўтарскія навастворы) могуць захоўваць форму ў рэдакцыі аўтара, але запісаную ў адпаведнасці з правіламі арфаграфіі, напрыклад *дошчак, сцюдзена: М. ляжала ў труне, збітай з нейкіх таўшчэзных дошчак* (т. 10, с. 229). *Пантофлі развальваюцца, у касцюме хадзіць ужо сцюдзена* (т. 9, с. 358). У аўтографе верша “У гэты дзень” напісана паводле вымаўлення: *сцюдзяна* (першы раз я расчытаў няправільна: *сцюдзіна*; гл.: Роднае слова, 2010, № 10, с. 55).

А вось прыклад таго, як сутыкнулася словаформа дыялектная і літаратурная ў тэксе “Дзённікаў”.

[Рэшткі] *сена, пакінутага пасля кірмашняга чацвера* (т. 9, с. 42).

У беларускай літаратурнай мове нарматыўныя формы: *чацвер – чацвярга*, у гаворцы пількаўшчан (і брусян): *чэцвер – чэцвера*.

Мажліва, Максім Танк напісаў: *...пасля кірмашняга чэцвера*. І гэтая дыялектная форма адпавядала правілам правапісу.

Рэдактар ці карэктар, узяўшы пад увагу, што літаратурная пачатковая форма гэтага назоўніка *чацвер*, “выраўнавалі” на яе форму роднага склону назоўніка *чэцвер*, перадаўшы на пісьме аканне (*чацвера*).

Мае права на існаванне версія, што *чацвера* – непасрэдна форма роднага склону назоўніка *чацвер* (многія моўцы лічаць: у пачатковай форме гэтага назоўніка няма зычнага *г*, то як, адкуль ён можа з’яўляцца пры скланенні?).

Задумай артыкула не прадугледжваўся разгорнуты разгляд лексікі і фразеалогіі Максіма Танка. Часткова я закрануў гэтую тэму ў ранейшых публікацыях. Між іншым, там была дапушчана недакладнасць пры тлумачэнні радкоў: *І звонка на змену ў куратніку пеўні крычаць* (“Каліноўскі”). *На змену трэба разумець: пераход ад адной фазы Месяца да другой*.

У мастацкіх творах і ў публіцыстычна-дакументальных тэкстах Максім Танк не цураўся ўжывання мясцовых слоў да апошніх дзён жыцця.

[На градах] *вецер кошкаецца пеўнем* (“У парэпанай раме дзвярэй”). *...Пад дзень яго ахмарыў сон?* (“На рыбалцы”). *Пад канец жыцця столькі збіраецца непамыслот, трывог за дзяцей, за ўнукаў, за іх будучыню...* (13.VII.1994). *Разбудзіў кароткі, але краплісты дождж, які забарабаніў на шыферы* (15.VIII.1989). *Бацька, згорблены, ладзіць / Маіх тэцяў падноскі* (Польмя. 1996. № 9).

Нават героя свайго твора паэт назваў дыялектным словам *Бадзіня* ‘бадзяга’: *Мо ў выхадныя дні прыступлю да напісання казкі пра Мураша Бадзіню* (17.XII.1988).

Амаль паслядоўна ў “Дзённіках” Максім Танк ужывае назву раённага цэнтра *Мядзела* – як гаварылі спрадвеку ягоныя землякі.

Нарэшце звярну ўвагу на пількаўска-брусянскае слова, якое можа быць незразумелае сучаснаму чытачу: “1938 г. люты 23. **Фармальны** голад. Напісаў пісьмо, ніхто з дому не прысылае” (т. 10, с. 6). *Фармальны* – значыць сапраўдны.

НЕ ТОЛЬКІ МЕТАФАРЫ...

Здаўна так вядзецца, што, даследуючы мову пісьменнікаў-класікаў, асноўную ўвагу аддаюць адметным, індывідуальным словаўжыванням – метафарам, эпітэтам, параўнанням, сінонімам, аўтарскім навастворам. Бясспрэчна, выяўленне гэтых сродкаў служыць пазнанню мовы, яе функцыям, пераважна эстэтычнай, спрыяе павышэнню цікавасці да мастацкага слова. Але за такой патрэбнай працай застаецца як бы ў цені практыка выкарыстання звычайнага, найболей “бязвобразнага” слова, на якой грунтуецца штодзённыя зносіны людзей. Таму ўяўляецца актуальным наш зварот да выпрацаваных народамі на працягу стагоддзяў і адлюстраваных у творах пісьменнікаў натуральных, “простых” ужыванняў слоў, іх спалучэнняў, выразаў.

“Гаварыў падлоўчы Баранкевіч **найбольш** добраю беларускаю моваю” (Я. Колас).

Сёння мы, бадай, не задумваючыся, у падобным кантэксце замест вылучанага слова напісалі б (сказалі) *пераважна, галоўным чынам* (пад уплывам кніжнай мовы).

І Бог

Стварыў жанчыну.

І толькі дзякуючы ёй

Стала можна жыць

На зямлі.

М. Танк. Жанчына.

Гутарковы зварот “выратаваў” страфу, а з ёю – верш. Падставім замест *стала можна* кніжнае

спалучэнне з'явілася *магчымасць* і перачытаем страфу: верш перайшоў у прозу.

І яшчэ – рэпліка з п'есы Янкі Купалы “Ту-тэйшыя”.

Мікіта. ...Не сягоння-заўтра прыходзіць новая ўлада, а з ёй такая політычная сытуацыя, пры якой здольны аратар **будзе магчы** купацца як сыр у масле (т. 7, 2001, с. 290).

Пры чытанні паэмы “Новая зямля” міжволі мне запомніліся радкі: *Апавяданае здарэнне / На іх наводзіць засмучэнне*.

Працуючы над артыкулам, паводле аналогіі з гэтым сказам, я напісаў: “**Апавяданы** эпізод... урэзаўся ў памяць”. Было прыемна, калі маё словаўжыванне засталася ў апублікаваным тэксце: вока рэдактара і карэктара за яго не “зачапілася”. Значыць, слова ўспрынялася як нарматыўнае. Заўважым: апрача ўсяго, тут дасягнута так званая эканомія выказвання. Параўнаем: *Эпізод, пра які апавядалася...*

На памяць узбегла падобнае Коласава словазлучэнне з дзеяпраметнікамі: *Запытаны паляшук разважна падымаў вочы на настаўніка, аглядаў яго і адказваў не адразу* (“На ростанях”).

Вызначаныя лінгвістамі заканамернасці ўтварэння і ўжывання слоў (іх форма, змяненне, спалучальнасць і г. д.) не ахопліваюць усіх шматстайных выпадкаў, кантэкстаў, у якіх даводзіцца выступаць жывому слову. Моўная практыка “шырэйшая” за самыя поўныя граматыкі, слоўнікі.

Вось пачатак хрэстаматыйнага верша Янкі Купалы.

І лягла ж цішына
У бары за гарой,
Каб дравінка адна
Хоць кіўнула сабой.

Зімой у лесе.

Усё ясна, зразумела, хіба што часткова за выключэннем слова *дравінка* (‘дрэва, дрэўца’). Але звернем увагу на апошні радок. У страфе рыфма (*гарой – ...*) запатрабавала сугучнага слова (*сабой*). Якія падставы да яго ўжывання?

Чалавек можа кіўнуць галавой, пальцам, нагой... І сам увесь кіўнуцца (даўней: *кіўнуць ся*, г. зн. кіўнуць сябе). Аналагічна: дравінка кіўнула верхавінай, голлем. А кажучы абагульнена – усёй сваёй “істотай”, сабой. Словазлучэнне *кіўнуць сабой* у граматыках не падаецца, але мы не маем права сказаць, што яно няправільнае, памылковае. Больш за тое, *кіўнула сабой* параўнальна з дзеясловам *кіўнулася* выразнейшае, выказвае большую актыўнасць дзеяння.

Чытаем у “Новай зямлі”: “*Засвішча човен мой стралою!*” – / *Так думаў дзядзька сам з сабою*.

Зварот *сам з сабою*, тут падтрыманы рыфмай, можна разглядаць як варыянт да *сам сабе*, адпа-

веднік рускага *про себя*: **думать про себя** – *думаць сам сабе, думаць сам з сабою (сабой)*.

Яшчэ прыклад з Коласавай паэмы: *Алесь сядзіць, закон чытае / Або з сабою разважае, / А потым зноў у кнігу ўткнецца / І сам сабе штось засмяецца*.

Помніцца выказаная вышэй думка Максіма Танка, што, каб мова тэксту была добра, замаля ўжыць беларускія словы – патрэбна іх натуральнае спалучэнне. Падмацуем гэтае “правіла” прыкладамі з “Дзённікаў”.

“Купіў на рынку *кветак, капусты, буракоў*” (т. 10, с. 415). А не: *...кветкі, капусту, буракі*. Параўнаем: *Вяскоўцы просяць сенакос* (Звязда. 16.04.2012). Правільна: *...сенакосу*.

“Памагаю Любашы ў гаспадарцы: хаджу *на малако, на газеты, на хлеб*, нашу ваду, чышчу бульбу, мыю талеркі” (т. 10, с. 433). Падобны сказ часта сустранем у варыянце (пад уплывам рускай мовы): *Памагаю на гаспадарцы: хаджу за малаком...*

Часам беларускія слоўнікі надта “дэмакратычныя”, даюць нам магчымасць назваць прадмет на свой густ.

Варыстая печ. Такі адпаведнік словазлучэння *русская печь* падае “Беларуска-рускі слоўнік” (1962), дазваляючы, скажам дасціпна, зварыць есці ў сваёй, беларускай печы. А “Руска-беларускі слоўнік” (1982) прапануе рускую назву для выкарыстання ў беларускай мове амаль без перакладу: **русская печь** – русская печ (у перадапошнім слове – апіска).

Але моўная практыка не змяшчаецца ў пракрустава ложа РБС-1982.

У накой, дзе жылі гаспадары, захаваліся дзве грубкі. Крыху далей, асобна – кухня з вялікай печчу (Звязда. 16.09.2009).

У гаворцы пра печ слова бярэ і Максім Танк. Я мог бы, сябры, звонкай одаю нават Ці нейкай паэмай **печ хатнюю** ўславіць.

Печ.

Нядрэнна служыла нашым продкам і проста *печ*.

Тым часам маці даставала
Чыгунчык з **печы**, лыжку брала
І верашчаку налівала.

Я. Колас. Новая зямля.

Сапраўды, як пісаў паэт Юрась Свірка, “у нас сваіх хапае слоў”.

Спіс літаратуры

1. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983.
2. Танк, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус, 1966 – 1967.
3. Танк, М. Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука. – Т. 9 (2009), т. 10 (2010).
4. *Uniwersalny słownik języka polskiego*. – Warszawa, 2003. – Т. 1 – 4.

КАНТРАСТ У ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ МАКСІМА ТАНКА

У аснове мастацкага тэксту Максіма Танка – адметная кодавая сістэма. Неадназначнасць кода, пастаяннае парушэнне кодавай нормы і яе нечаканасць ствараюць умовы для ўспрымання звязнасці тэксту, заснаванай на супрацьлегласці [1, с. 325].

Пры дэкадаванні мастацкага твора магчыма страта чытачом некаторай часткі інфармацыі, аднаўленню якой садзейнічаюць прыёмы вылучэння сэнсавых момантаў. У стылістыцы дэкадавання да такіх прыёмаў адносяць канвергенцыю, эффект падманутага чакання і счাপленне [2, с. 98 – 113]. Для індывідуальна-аўтарскага стылю Максіма Танка характэрны эффект падманутага чакання, што выяўляецца праз імпліцытны кантраст:

*Маглі быць у цябе косы даўжэйшыя
(А ты абрэзала, закручваеш папільёткі),
Маглі быць і бровы цяжнейшыя,
Носік – не такі задзёрысты, кароткі,
Вусны – не такія прыпухлыя, быццам
З іх можна вясновага сонца напіцца,
І вочы – не такія насыярожаныя...
Ну вось ты і пакрыўдзілася, самая прыгожая!*
Крытычныя заўвагі.

У гэтым творы адсутнічаюць антанімічныя або кантэкстуальныя апазіцыі, аднак апошнія словы *самая прыгожая* нечакана пераводзяць увагу чытача ў іншы сэнсавы план – захаплення каханай, яе прыгажосцю, хоць і не класічнай. Кантраснасць твора відавочная: першае сямірадкоўе настройвае на адпаведнае “крытычнае” заключэнне, якое, тым не менш, паэт афармляе аналітычнай формай найвышэйшай ступені параўнання.

Такі ж эффект падманутага чакання, заснаваны на імпліцытным кантрасце, выяўляецца ў наступных вершах:

*Вершы мае – часовыя прыстанішчы,
Якія будуць ўсё жыццё.
Але пасля таго, як заб’ю
Апошні цвік у рытмы,
Устаўлю вокны ў строфы,
Навешу дзверы на цэзурах,
Прымацую клямку да pointe –
У гэтым доме
Ўжо мяне не шукайце.*

Вершы мае – часовыя прыстанішчы...

Вершы – гэта “часовыя прыстанішчы” ў бясконцым творчым будаўніцтве (кантраст паміж

непастаянствам і пастаянствам). Праз індывідуальна-аўтарскія метафары “*заб’ю апошні цвік у рытмы, устаўлю вокны ў строфы, навешу дзверы на цэзурах, прымацую клямку да pointe*” паэт перадае дасканаласць закончанага ва ўсіх адносінах твора. Але пошук новых формаў і сродкаў іх выражэння не дазваляе лірычнаму герою надоўга заседжвацца ва ўтульным жытле. Таленавіты верш становіцца кароткім імгненнем на шляху да новых адкрыццяў.

Яшчэ прыклад:

*Звычайна сур’ёзныя людзі
Калі будуць дом,
Перш закладаюць фундамент,
Потым узводзяць сцены,
Ставяць кроквы,
Крыюць.
У мяне ж – наадварот:
Я пачынаю з мары,
З дыму над комінам,
З буслінага гнязда,
Якое прымацоўваю да страхі,
Страху кладу на латы,
Латы – на кроквы,
Якія асаджваю на плечы сцен,
І ў вокнах – яшчэ не зашклёных –
Стаўлю кветкі.
Некаторыя смяюцца.
Хоць – як не дзіва! –
Дом гэты выстаяў
Пад громам навальніц.*

Звычайна сур’ёзныя людзі...

Імпліцытны кантраст рэалізуецца праз супрацьпастаўленне знешняга і ўнутранага. Дом, у якім “*сур’ёзныя людзі*” ўсё зрабілі грунтоўна і па чарзе, аказваецца не такім трывалым пад “*громам навальніц*”, як той дом, куды лірычны герой уклаў светлыя мары і памкненні. Чалавечае жытло ўтульнае і даўгавечнае найперш дзякуючы ўнутранаму стану яго насельнікаў, а не знешне правільнай будове.

Звернемся да прыкладу:

*Калі вецер скручвае дарогі, як лейцы,
І свішча ў тваіх скабах так,
Што аж мурашкі разбегваюцца па целе;
Калі снег белымі пчолкамі раіцца
І, ападаючы на вочы, жаліць, жаліць, –
Гэта звычайная завяя.
Калі на кожным кроку цябе валіць з ног,
А зямля ўсё хутчэй і хутчэй адплывае і ты
Адстаеш, як ад санітарнага цягніка,
Які не ўдаецца ніяк ні спыніць, ні дагнаць, –*

*І гэта звычайная завая.
Калі ты ідзеш і ў вокнах агні ўсе – чужыя,
Калі ўсе запоры прымерзлі да весніц,
Калі ўсе сабакі, як на незнаёмага, брэшуць,
Калі тваіх слоў не разумее ніхто,
Калі, сваё імя назваўшы, пачуеш маўчанне, –
Няхай цябе гэта завая не стрэціць!*

Завая.

Прыметнік *звычайная* ў галоўнай частцы складаназалежнага сказа кантрастуе з папярэднім кантэкстам і з дзеясловам *жаліць*, паўтораным дзеля ўзмацнення экспрэсіі двойчы. У другім выпадку (“*і гэта звычайная завая*”) прыметнік *звычайная* – таксама відавочны элемент нечаканасці на эмацыйна напружаным фоне папярэдніх радкоў. Самай страшнай заваяй аказваецца завая бяспамяцтва, выражаная паэтам у мастацкіх вобразах чужых агнёў, прымерзлых да весніц запораў, брахлівых сабак, маўчання. Пакуты і страты на роднай зямлі, сярод блізкіх людзей не такія адчувальныя і балючыя, як на духоўнай чужыне.

Верш “Калі апаў першы ліст на зямлю...” мае крайнія кампаненты кантэкстуальнай антанімічнай парадэгмы *зямля – сэрца*, а пасярэдзіне – кампанент *далонь*. Так і парадкавыя лічэбнікі *першы – трэці*:

*Калі апаў першы ліст на зямлю,
Я падумаў: сарваў яго вецер.*

*Калі апаў другі ліст на маю далонь,
Я падумаў: мо захацеў пагрэцца.*

*Калі ж апаў трэці ліст на сэрца,
Я зразумеў: набліжаецца восень.*

Крайнія кампаненты *трэці, сэрца* выражаюць сувязь з унутраным станам чалавека: у трыдзе дзяцінства – *сталасць – старасць* кожны фрагмент мае сваю сувязь з лістападам. Асабліва выразна яна адчуваецца з трэцім лістом. Калі ён “*апаў... на сэрца*”, лірычны герой зразумеў (такі дзеяслоў ужывае паэт, а не *падумаў*, як у папярэдніх радках) і адчуў подых восені.

Эфект нечаканасці можа рэалізавацца ў адпаведных сінтаксічных канструкцыях:

*Хоць ужо даўно няма гэтых дрэў,
А я ўсё стаю ў іх зелены;
Хоць ужо даўно няма гэтых птушак,
А я з захапленнем сачу за іх палётам;
Хоць ужо даўно высах гэты ручай,
А я, прытаўшы да яго, наталяю смагу;
Хоць вайна спаяліла гэта поле,
А я ўсё чую шум яго каласоў,
Звон сярпоў, песню жней.*

Даваенны габелен.

У аснове твора – складаназалежныя сказы з даданымі ўступальнымі. Паміж галоўнымі і да-

данымі часткамі выяўляецца апазіцыя *жыццё – смерць*. Як бачым, паэт нават і без ужывання антонімаў стварае выразны кантраст паміж тым, што ўжо рэальна не існуе, але будзіць успаміны і таму застаецца вечна жывым.

Скразны вобраз твора “*Ты яшчэ толькі намёк на чалавека...*” – унутранае сталенне чалавека, які праходзіць праз іпастасі *намёк – чвэрць – паўчалавека* да духоўнай дасканаласці, “*калі ўсе могуць спадзявацца на цябе*”:

*Ты яшчэ толькі намёк на чалавека,
Калі ва ўсім спадзяешся на маці;*

*Ты яшчэ – чвэрць чалавека,
Калі ва ўсім спадзяешся на дружбу;*

*Ты толькі – паўчалавека,
Калі ва ўсім спадзяешся на любоў, –*

*І толькі тады становішся чалавекам,
Калі ўсе могуць спадзявацца
На цябе.*

Кантрасныя адзінкі кантэкстуальнага ўзроўню ў сэнсавых адносінах займаюць моцныя пазіцыі, што пацвярджаецца і граматычна: супрацьпастаўленні знаходзяцца ў галоўных частках складаназалежных сказаў.

У паэзіі Максіма Танка кантраст выяўляецца і паміж ідэйным зместам твораў. Параўнаем два вершы – “*Парог, вычасаны з успамінаў...*” і “*Каб лягчэй было ў дарозе...*”:

*Парог, вычасаны з успамінаў,
Астаўся за мной;
Дзверы на завесах цвыркуновай песні
Асталіся за мной;
Вокны, зашклёныя вачамі блізкіх,
Асталіся за мной;
Хата, накрытая крыламі ластавак,
Асталася за мной, –*

*Як жа мне не азірнуцца назад,
Нават калі б я застыў
Слуном солі?*

Парог, вычасаны з успамінаў...

Алюзія *слуп солі* адсылае чытача да вядомай легенды пра старажытныя гарады Садом і Гамору, якія пакараў Бог за амаральныя паводзіны жыхароў. Папярэдзіў толькі праведніка Лота і яго сям’ю, каб яны пакінулі горад і не азіраліся назад. Як вядома, жонка Лота, нягледзячы на Божае папярэджанне, падчас выбуху не вытрывала і азірнула назад, каб паглядзець на родны горад, які любіла ўсёй душой. Яна навечна застыла слупам солі. Такого лёсу не баіцца лірычны герой верша, бо прывязаны да Радзімы і не ўяўляе свайго існавання на зямлі без яе. Індывдуальна-аўтарскія метафары ўзмацняюць эмацыйны стан лірычнага героя: *парог, вычасаны з*

успамінаў; дзверы на завесах цвыркуновай песні; вокны, зашклёныя вачамі блізкіх; хата, накрытая крыламі ластавак. Ствараецца вобраз бязмернай любові да роднага жытла, прасякнутага светлай энергіяй добра.

У вершы “Каб лягчэй было ў дарозе...” ўжываецца дзеяслоў у форме загаднага ладу (*не*) *аглядайцеся*, які адмаўляе вяртанне назад, “*бо жыццё яшчэ – перад вамі*”.

*Каб лягчэй было ў дарозе,
Трэба на ўсіх указальніках
Замест кіламетраў
Напісаць:
“Ідзіце!
Не аглядайцеся,
Бо жыццё яшчэ –
Перад вамі”.*

Кампаненты апазіцыі *назад – наперад* выяўляюць у вершах розны эмацыйна-ацэначны патэнцыял. Вяртанне да бацькоўскіх каранёў, да ўласнай памяці – гэта заўсёды станоўчае, важнае ў жыцці кожнага. Калі ж адбываецца толькі бязмэтнае вяртанне ў мінулае, то яно, безумоўна, перашкаджае. А трэба ж, “каб лягчэй было ў дарозе”.

Некаторыя творы Максіма Танка – перыяды, у аснове якіх складаназалежныя сказы. Як значае даследчыца перыяду ў сучаснай беларускай літаратурнай мове С. Алісіевіч, “танкаўскі перыяд – гэта ў пераважнай большасці разважанне” [3, с. 11]. Прыклад:

*І радасць – ніякая радасць, а горыч,
І песня – ніякая песня, а скарга,
І страва – ніякая страва, а камень,
І брага – ніякая брага, а слёзы,
І сонца – ніякае сонца, а крыга, –*

*Калі ты на свеце ўсім гэтым
Не маеш з кім падзяліцца.*

І радасць – ніякая радасць, а горыч...

Першая частка перыяду мае “экспліцытную парадыгму супрацьлегласці” [4, с. 111]. Такая парадыгма, выражаная антонімамі *радасць – горыч* і кантэкстуальнымі супрацьпастаўленнямі *песня – скарга, страва – камень, брага – слёзы, сонца – крыга*, грунтуецца на акратэзе – стылістычнай фігуры кантрасту.

Феномен кантрасту ахоплівае скразныя вобразы твораў большасці беларускіх паэтаў ХХ ст. Прыгадаем, напрыклад, Алеся Разанава. Яго паэзія, па сутнасці, ёсць паэзія кантрасту, моўнае выражэнне якой грунтуецца на антанімічных і кантэкстуальных апазіцыях. Філасофія свету, дзе пастаянна дзейнічае закон адзінства і барацьбы супрацьлегласцей, уплывае на “спецыфіку свядомасці пісьменнікаў” [5, с. 10].

Кантраст – важны кампанент і аўтарскага стылю Максіма Танка. Канцэптамі, якія рэалізуюць моцныя тэкставыя пазіцыі, у мове паэтычных твораў Максіма Танка з’яўляюцца **добра – зло, жыццё – смерць, святло – цемра**. Кожны з гэтых канцэптаў утварае пэўныя тэкставыя апазіцыі, экспліцытна заснаваныя на моўных і кантэкстуальных супрацьпастаўленнях:

Добра – зло: “Калі хочаш каму зрабіць **зло**, / Зрабі **добра**”, – / Напамінаў мой бацька (“Пра філосафаў”); Пакуль Феміда / Узважвае на шалях / **Добра і зло**, / Праўду і няпраўду, / Мо пачакаю / Нейкі лішні дзень, / Каб перадаць / Сваім сябрам / За Сціксам / Аб выніках (“Пакуль Феміда”); Рэкі і **смутку і радасці** / Я пераходзіў не раз (“Рэкі і смутку і радасці...”); Вы думаеце, гэта – **шчасце**, / Калі ад дотыку твайго / Ператвараецца ўсё ў **песню**: / Зямля, трава, вада, агонь, / І хлеб, і соль, і **боль**, і **радасць**, / І кожны міг, і кожны час (“Вы думаеце, гэта – шчасце...”); Пісаў я **смыкамі ўсіх скрыпак**, якія **смяюцца і плачуць** (“Перапіска з зямлёй”); Вычарпаўшы чарпакамі пах водарасцяў, / **Радасць удач і горыч** рыбацкіх няўдач, / **Перад** зімой мы **выцягваем** / Свае лодкі на бераг (“Нарачанскія лодкі”); Забудуцца **нягоды, ліхалеці**, / **Зноў завітнеюць вёсны** на палях (“Забудуцца нягоды, ліхалеці...”); І ў нас **цёмна, змрочна**, толькі час ад часу / Загарыцца **сонца** паміж **нашых стрэх** (“Песня кулікоў”); І ўсё іх **дзівіла ў нас**: / І **беднасць** зямлі, / І **багацце** (“На пероне”); І такім агнём палала гэта слова, / **Верай** ў будучыню, што **здалося нат**, / **Быццам сонца** азарыла зруб **сасновы**, / **Ноч** за вокнамі, **дажджлівы лістапад** (“На даўгінаўскім гасцінцы”); **Ля гэтых сосен маладосць** прайшла, / І я ў дні **вераснёвыя свабоду** / Сустрэў тут, **ля рыбацкага сяла**. / Таму мне **дорагі яны заўсёды**, / І ў сэрцы, **знаю, іх вясенні шум** / **Ніякая не згасіць непагода** (“Ля гэтых сосен”); Я **думаў тады**: як **пройдуць** / **Суровыя годы, цяжкія**, / **Настануць дні веснавыя** / І **радасныя часы** (“Пра сябе”); Я **ведаў, што ты – бліскавіца**, / **Што хмары** **рассекла**; / Я **ведаў, што ты – вышваленне** / **З няволі і пекла** (“Паэзія”); Я **цябе хацеў бы пазнаёміць** / **З землякамі, хмарамі, вятрамі**, / **З валунамі мядзельскімі**, з **хлебам Пількаўскім**, **духмяным ад аэру**, / **З роднаю маёй зямлёй**, **якая** / **Была вечна матчынай калыскай** / **Для ўсіх нашых галасістых птушак**, / **Самых сумных і вясёлых песень** (“Tertium non datur”); – **Усё яшчэ веру** / **У старыя прымхі**, / **Што ў канцы жыцця ўзважваюцца** / **Дрэжныя і добрыя справы** (“На пытанне...”); **Адкуль у цябе столькі радасці**, / **Што і я пачынаю смяяцца?** / **Адкуль у цябе столькі суму**, / **Што і я ўпадаю ў роспач?** (“Адкуль у цябе столькі радасці...”); О,

не пакідай мяне, смех, / Ніколі, ні ў раі, ні ў пекле (“О, не пакідай мяне, смех...”).

Жыццё – смерць: Завяралі старэйшыя, / Што ім / Ужо вырашаны праблемы / Праўды, няпраўды, / Дружбы, каханья, / **Жыцця і смерці** (“Шчаслівы дзень”); **Жыццё і смерць**, заціша, бура – / На замініраваным полі! (“Арабескі”); Не, гэта не музей, / Яшчэ адзін круг пекла, / І, можа, круг апошні, / За якім не знойдзем / Ні **жыцця**, ні **смерці** (“У Хірасімскім музеі”); Сярод навер’яў і паданняў, / Запалых у лясную ціш, / Стаіць як сімвал скрыжавання / **Жыцця і смерці** даўні крыж (“Крыж”); Не ўбачым, / Да завадзі якой – / **Жыцця ці смерці** – / Плынь нясе / Наш човен (“Поўня”); І не было ў нас ні фаты / І ні пярсцёнкаў залатых, / Якімі скоўваюцца сэрцы / Да **смерці** або да **бясмерця** (“У гэты вечар”); Пісаў бы пісьмы кожнаю парой / **Жывым і мёртвым** дружбакам – салдатам (“Араў бы нівы, засяваў бы іх...”); І кліча звамам багамольным / Вярнуцца / З усіх лагераў і ссылак / Сваіх дзяцей – **жывых і мёртвых** (“Рэабілітацыя”); Бяда, што зараз на зямлі, / Дзе ні прыгубіш – / **Мёртвая вада**. / А той, **жывой**, / Я не магу знайсці (“Жывая вада”); Ёсць не меней важныя, / Як дзяржаўныя, / Хоць і не астаўбаваныя, / Граніцы – / Граніцы паміж праўдай / І няпраўдай, / Паміж чорным колерам і белым, / Дружбаі і варожасцю, / **Быццём і небыццём**, / **Жывой** вадой і **мёртвай**, / Агнём, што грэе / І што ўсё **знішчае** (“Граніцы”); Я ж імя тваё берагу / Для яшчэ не адкрытых / Сузор’яў, / Якіх толькі каардынаты / Мне сёння вядомы: / Між сэрцам тваім і маім, / Між **быццём** маім / І **небыццём** у сусвеце (“На астранамічную тэму”); Сваіго **быцця і небыцця** / І сёння не ўяўляю я (“Ты не раўнай”); Ты заўсёды / Няўлоўнай была: / То веснім звамам / Паміж радасцю і смуткам, / То промнем святла / Паміж **быццём** і **небыццём** (“Ты заўсёды...”); Бо кожная травінка / І кожны з нас удзячны ёй, / Спрадвечнай, жыццядайнай, / Сваім **з’яўленнем**, хоць на міг, / Сваім **знікненнем** тайным (“Я – твой”); Ніводзін гадзіннік / – Сярэбраны ці залаты – / Не можа зраўняцца / З гадзіннікам сонечным гэтым. / Бо ён адзначае / І час **нараджэння**, / І час **развітання** з зямлёй (“Сонечны гадзіннік”); Першы арол чорны. / Чорны – **смерць** салдата, / Што ляжыць, паранен, / На траве прымятай. / А другі – увесь белы, / Белы, яснакрылы – / Вернае **каханне** / Заручонай, мілай (“Два арлы”).

Святло – цемра: Адкуль у цябе столькі **святла**, / Што я і ўначы цябе бачу? / Адкуль у цябе столькі **цemenі**, / Што і **днём**, як сляпы, блукаю? (“Адкуль у цябе столькі радасці...”); І **дзень**, і **ноч**, як праз сельвасы, / Плыве праз маё сэрца Амазонка (“З берагоў Амазонкі”); Мая хата – з краю. / І ў таго, хто жыве ў ёй, / Усе **дні** – клапатлівыя, /

Усе **ночы** – бяссонныя (“Хата з краю”); **Днём** – плыты гнаць, / Рыбацкія лодкі гайдаць, / Бліскавіцы крышыць / І турбіны варочаць, / З палахлівымі чайкамі / Пераклікацца; / **Ноччу** – зорнае неба / Трымаць у абдымках (“Над Нёманам”); Ніколі, / Як у гэты дзень – / Хоць **сонечны** і людны, – / Так сцюдзёна, / Так **цёмна**, / Так сіратліва не было / У нашай хаце (“У гэты дзень”); **Дні** – сумныя, / **Ночы** – бяссонныя (“Жанчына”); **Сівая хмара** сцерла **сонца** (“Вільня”); **Мінулі завеі, панурныя дні**; / Гараць на ўсходзе **зарніцаў агні** (“Вясна-красна на ўвесь свет”); І так хістаюцца шалі азёр / Ад **хмар** і **вясёлак**, / Ад **сонца і зор** (“На шалях азёр”); **Дзень** прамінуў. / Ужо ў імгле / Стаў набліжацца **вечар** (“Прытча пра хлеб”); Рана буджуся, каб **досвіткам шэрым** / Не прапусціць мне, як **сонца ўстае** (“Рана буджуся”); То ў асенні час / Пад **лістападам хмарным** / Палымнее такім / **Полымем янтарным** (“Рабіна”); Здаецца, як і ва ўсіх, / Былі і ў мяне / Пасля зімы – вясна, / Пасля дажджу – пагода, / Пасля **начы** – **світанне** (“Здаецца, як і ва ўсіх...”).

Як бачым, кантраст у паэтычным дыскурсе Максіма Танка ахоплівае розныя ўзроўні яго структуры і можа выражацца імпліцытна і экспліцытна.

Моўныя і кантэкстуальныя супрацьпастаўленні – лексічныя сродкі экспліцытнага кантрасу. Пры імпліцытнай рэалізацыі супрацьлеглыя семы выводзяцца з падтэксту, асэнсоўваюцца пры больш удумлівым прачытанні паэтычнага радка, у якім вялікае значэнне набывае камбінацыйнае прырашчэнне сэнсу. Яно дазваляе адчуць сімвалічнае напаўненне слоў у мастацкім цэлым і дэкадаваць яго з пазіцыяй кантрасных сем.

Спіс літаратуры

1. Лукин, В. А. Художественный текст : Основы лингвистической теории. Аналитический минимум / В. А. Лукин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во “Ось-89”, 2005. – 560 с.
2. Арнольд, И. В. Стилистика. Современный английский язык : Учебник для вузов / И. В. Арнольд. – 8-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 384 с.
3. Алісievіч, С. А. Перыяд у сучаснай беларускай літаратурнай мове : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 : 07.10 / С. А. Алісievіч; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі; Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Мінск, 2005. – 19 с.
4. Диброва, Е. И. Поэтические структуры антонимии / Е. И. Диброва, Н. Ю. Донченко. – М. : С. Принт, 2000. – 183 с.
5. Торосян, М. С. Феномен контраста в аспекте концептуальной организации художественного текста (на материале языка послевоенной прозы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / М. С. Торосян; Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2005. – 24 с.

Тацияна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Васіль СТАРЫЧОНАК

“УСЁ ЖЫЦЦЁ ЗЫРАЮ ГАЛАСЫ СУСВЕТУ...”

КАРОТКІ СЛОЎНІК ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ СУБСТАНТЫЎНЫХ МЕТАФАР МАКСІМА ТАНКА

Кароткі слоўнік індывідуальна-аўтарскіх метафар Максіма Танка абмяжоўваецца толькі субстантывамі (назоўнікамі). Стварэнне аналагічных слоўнікаў дзеяслоўнай і прыметнікавай лексікі – другі этап лексікаграфічнай працы, якая патрабуе іншага падыходу да класіфікацыі полісемантаў, іншых крытэрыяў вылучэння метафарычных тыпаў. У слоўніку сістэматызуюцца і апісваюцца каля 300 сэнсавых цэнтраў, якія выяўлены на аснове шматлікіх танкаўскіх кантэкстаў. Слоўнік складзены з улікам алфавітнага і сэнсава-тэматычнага прынцыпаў і можа служыць фрагментам мадэлі светапогляду народнага паэта Беларусі, яго ўяўленняў (традыцыйных і індывідуальна-аўтарскіх) пра час і сябе, пра філасофскія асновы жыцця, погляды на сусвет і ўсеагульную сувязь прадметаў і з’яў рэчаіснасці.

Артыкулы ў слоўніку размяшчаюцца ў алфавітным парадку. Кожны слоўнікавы артыкул уяўляе з сябе структуру, у цэнтры якой знаходзіцца асноўнае намінатыўнае значэнне і звязанае з ім метафарычнае значэнне (значэнні), што дэманструюць асаблівасці сэнсавага развіцця слова, яго эвалюцыю, характар і ўстойлівасць асацыяцый і аналогій. Слоўнікавы артыкул складаецца з наступных кампанентаў:

1. Загаловачнае слова (назоўнік у зыходнай форме).

2. Дэфініцыя зыходнага значэння полісеманта (звычайна гэта кароткая фармулёўка рэальнага значэння з указаннем найбольш істотных яго прымет).

3. Дэфініцыя метафарычнага значэння (пасля знака →) прыводзіцца толькі да рэгулярных аказіянальных метафар (яны не фіксуюцца ў тлумачальных слоўніках беларускай мовы). Дэфініцыі не прыводзяцца да нерэгулярных індывідуальна-аўтарскіх метафар (замест іх падаецца знак → •), кірунак развіцця якіх не заўсёды ўкладваецца ў межы дзеяння пэўных алгарытмаў, вядомых семантычных формул і мадэляў. Такі спосаб “апісання” метафар дазваляе самім чытачам акрэсліць метафарычнае значэнне і яго магчымыя семантычныя нюансы (тым самым не навязваецца пэўны вобраз, сімвал і інш.).

4. Экзэмпліфікацыя – ілюстрацыя ўжывання метафары ў паэтычных творах Максіма Танка. Прыводзіцца вузкая ці шырокая кантэкставая сітуацыя, у якой рэалізуецца метафарычнае значэнне. Кожны завершаны тэкставы фрагмент аддзяляецца ад наступнага кропкай з коскай. У прыкладах, як правіла, захоўваецца аўтарскае напісанне вершаваных радкоў з вялікай літары.

АБЛОМАК ‘абламаны, адбіты кавалак чаго-н.’ → • *Усё не збяруся Прывесці ў парадак Рабочы стол, Напакаваны друзам слоўным, Абломкамі думак.*

АКВАМАРЫН ‘каштоўны камень’ → ‘сінявата-зялёная афарбоўка акіянскіх хваль’. [Сонца] ...*плыве і, як вугаль распалены, гіне У хваль закіпаючым аквамарыне.*

АНЁЛ ‘служыцель Бога і яго пасланец да людзей (паводле рэлігійных уяўленняў)’ → ‘жанчына (часцей у белым убранні)’. *А зараз На каралеўскай Шпітальнай пасцелі, І пад аховай анёлаў У белых халатах; Штодзень даяркі – белыя анёлы – На стойбішча прыходзяць грамадой; Разбудзіла мяне сцюардэса – Анёл з мятнымі цукеркамі.*

БАДЗЯГА ‘бяздомны, не заняты працай чалавек, які ўвесь час бадзеецца, мяняе месца жыхарства’ → ‘месяц’. *Часамі месяці, бяздомны бадзяга, забярэцца на стрэшкі дзіравых хмар.*

БАНДУРЫСТ ‘музыкант, які іграе на бандуры’ → ‘стары дуб’. *На Украіне, дзе Дняпро Ля кручы пеніцца бруісты, Гудуць вячэрню парой Дубы – старыя бандурысты.*

БЕЗДАНЬ ‘бяздонная прорва’ → • *Лепш нырну я ў бездань стагоддзяў, Калі пращур мой будучы скальдам Шаткаваў крыжакоў пад Грунвальдам.*

БРОВЫ ‘дугападобныя палоскі валасоў над вачамі’ → ‘тое, што па форме нагадвае бровы’. *А вокны з-пад броваў кудлатых Глядзяць з-пад завяных стрэх.*

ВАДАСПАД ‘іскрывы паток вады, што спадае са стромага ўступа ў рэчышча’ → ‘тое, што нагадвае такі паток вады’. *На каленях маіх Вадаспад тваіх кос; Гляджу, як расчэсваеш Вадаспад сваіх кос.*

ВЕТРАЗЬ ‘парус’ → 1. ‘тое, што падобна на парус’. *Вячэрніх ветразяў аблокі Пераліваліся зарой, А жураўліны ключ высокі Кудысьці клікаў за сабой.* → 2. • *Шукаю трэсак каравелаў тых, Што*

меліся вярнуцца ў ясны дзень Пад **ветразямі** бэ-
лымі **надзей**.

ВОГНІШЧА ‘агонь; распаленая куча дроў’ → 1. ‘скопішча спелых (чырвоных) пладоў, кветак, лістоты’. *Вогнішча спелай рабіны; Вогнішчы ра-
бін; Вогнішча, якім палае мак.* → 2. ‘чырвоная афарбоўка гарызонту пры захадзе сонца’. *Пры вогнішчы вячэрняе зары Я на ўзбярэжжы Буга іх чакаю.*

ВОДСВЕТ ‘адбітак святла, водбліск’ → • Шклю вокны – І бачу ў іх **водсвет Юнацтва** свайго.

ВОКА ‘орган зроку’ → ‘сярэдняя частка кветкі, ад якой растуць пялёсткі’. *Узышло сонца – Раскрыла вочы кветка.*

ВОПЛЕСКИ ‘апладысменты’ → ‘гукі літаўраў’. *Пад воплескі літаўраў, Пад крык трамбонаў... Выбіраюць Каралеву Прыгажосці.*

ВЫРАЙ ‘цёплы край, куды вылятаюць на зіму пералётныя птушкі; чарада пералётных птушак’ → 1. ‘лістапад’. *Звіняць лісты, не адляцеўшыя у вырай; У апошні вырай адлятае лісце Вераснем апаленых бяроз.* → 2. ‘мінулае’. *Як хутка дні і ночы У беззваротны вырай Кудысьці адлятаюць.*

ГОСЦЬ ‘чалавек, запрошаны на ўрачыстасць, частаванне’ → 1. ‘пералётная птушка’. *І доўга я слухаў, пра што гаварылі Крылатыя госці на мове свайі; Крылатыя госці з сабою забралі Мінулыя дні і ўспаміны; Снег уцякаў з палёў, і першым у калгасе дзед пачуў гасцей шпакоў.* → 2. ‘тое, што з’яўляецца асабліва цэнным, дарагім’. *У хаце хлеб – найлепшы госць І друг ва ўсіх прыгодах.*

ДАРОГА ‘паласа зямлі, прызначаная для язды і хадзьбы’ → 1. ‘жыццёвы шлях’. *Эх вы, дарогі жыцця; Пайшлі у жыццё непрацёртай дарогай; Жыццё маё пайшло крутой дарогай; Шмат сёння пройдзена Дарог жыццёвых; О, колькі яшчэ чакае Не пройдзеных намі дарог; Здаецца, ўсё ў жыццёвую дарогу З сабой узяў, каб не трывожыць Бога.* → 2. • На **дарозе памяці** маёй Часта я страчаюся з табой.

ДЖАЛА ‘калючая частка ў пчол, вос; раздвоены язык у ядавітых змей’ → • Здаецца, чуеш кожны раз, Як лёс жалеза праклінае І тых, што выкулі з яго **Вайны** несправядлівай **джала**.

ДРЭВА ‘шматгадовая расліна з цвёрдым ствалам і галінамі, якія ўтвараюць крону’ → • На **дрэве памяці** З кожным годам – Багацейшы ўраджай; Дні мае, быццам лісты, Ападаюць, мігіяць. Колькі іх там засталася На **дрэве жыцця**?

ЖАВАРАНАК ‘невялікая пеўчая птушка’ → ‘каханая дзяўчына’. *Дык не ўцякай, няма спяшаць куды, Мой ранні жаваранак залаты; Не плач, не бойся, жаваранак мой.*

ЗАВЕЯ ‘снежная бура, мяцеліца’ → ‘хуткае падзенне і развяванне ў паветры лістоты’. *Рвуцца*

маланкамі, сінім агнём акварыды І гаснуць у чорнай завеі асенніх лістоў.

ЗАРА ‘яркая афарбоўка гарызонту пры ўсходзе ці захадзе сонца’ → 1. ‘тое, што нагадвае зару’. *Калышацца зара сланечнікаў над стэпам; Мы прынясем сцягоў зару, Свабоду, мір палям і хатам.* → 2. ‘вока’. *І вочы – дзве зары Кароткай летняй ночы; Вусны мае вуснамі праверыш, Вочы мае – зорамі вачэй.* → 3. • Не ўдалося згасіць **волі** нашай **зару**.

ЗАРАНКА ‘ранішняя або вячэрняя зорка’ → ‘дзяўчына, каханая’. *Далонь, мне на якой Збіралася паваражыць, Сказаўшы мне, што ты – заранка, Што без цябе мне нельга жыць.*

ЗАРАПАД ‘падзенне мноства зорак, метэораў’ → ‘сасновыя шышкі, што ападаюць у вялікай колькасці’. *Пад зарапад сасновыя спелыя шышак Цярушыцца ігліца сонечных праменьняў.*

ЗОЛАК ‘пачатак світаньня’ → ‘маладзецкі запал, уздым’. *Эх, весела з рэхам вясеннім спаткацца І гулка адклікнуцца песняй вясёлай, Калі маеш вёсен адных толькі дваццаць І ў сэрцы гарачы вішнёвы іх золак.*

КАПЭЛА ‘ансамбль спевакоў і музыкантаў’ → ‘гурт птушак, насякомых, група якіх-небудзь аднародных прадметаў’. *І тады пайшла капэла: Заліліся жаўрукі, На ўсе галасы запелі, Жабы, кані, кулікі; Капэла камароў ды лесуноў-рагатуноў; Пад навальніцай веснавой запела Бярозаў прыдарожная капэла.*

КАЧАН ‘плод капусты’ → ‘галава’. *Крычаў, вылазачы-з-пад тапчана, баўтрук, схаваншы галаву – сівы качан.*

КАШУЛЯ ‘адзенне з лёгкай тканіны’ → ‘снежнае покрыва’. *У белай кужэльнай кашулі сосны і ёлкі стаяць, нівы пад снегам заснулі – іскрыцца снежная гладзь.*

КЕЛІХ ‘бакал, вялікая чарка’ → ‘тое, што падобна да келіха’. *І келіхі кветак* вясна З расою ўздымае за нас!

КІШЭНЬ ‘ушыты або прышыты зверху адзення мяшчак для дробных рэчаў і грошай’ → • Ты мне часцей напамінай, Каб не забыў я Перакрэсліць Асабістыя ўсе крыўды, З **кішэняў** **памяці** павытрасаць Усе словы, што страцілі **вартасць**.

КЛУБОК ‘шарападобны маток нітак, шпагату і інш.’ → • Я і сёння асцярожна, з хваляваннем разматваю **клубок песень**, каб хаця не парваць яе нітку.

КОЛАС ‘суквецце злакаў і некаторых іншых раслін’ → ‘дзяўчына’. *З іх адна ёсць такая, станам гібкая – колас, Ажно сэрца іграе, яе чуючы голас.*

КОМПАС ‘прыбор для вызначэння старон свету’ → ‘мова, як сродак зносін’. *Усё ў жыццёвую*

дарогу з сабой узяў: беспамылковы компас – сваю мову...

КОСМАС ‘прастора, якая распасціраецца за межамі зямной атмасферы’ → • *Што можа зраўняцца з гаючасцю сну, Калі ты, Набегаўшыся за атарай, За рэхам жалейкі, Зарываешся ў космасе Мурожнага сена?*

КРОШКА ‘дробная часцінка чаго-небудзь, маленькі кавалачак’ → ‘нязначнае праяўленне якога-небудзь пачуцця’. Я з малых дзён прывык, Калі дзялюся з кім Шчадротамі ўспамінаў, Глыткамі радасці, турбот, Ці крошкамі надзей, – Глядзец у вочы субяседніка...

КРЫГА ‘льдзіна на рацэ, на возеры, моры’ → 1. ‘клубы туману’. Плывуць туману веснавыя крыгі. → 2. • Яго сэрца **крыгі часу** не сатруць.

КРЫЛО ‘орган лятання ў птушак, насякомых і некаторых млекакормных’ → 1. ‘частка хусцінкі, палотнішча, што развіваецца на ветры’. Ірвуцца, палаючы, крылы сцягоў у прастор; Крыло белай хусцінкі. → 2. ‘творчы ўздых, летуценнасць, імкненне да чаго-небудзь узвышанага’. Я на паэзіі магутных крылах Не раз да зор далёкіх далятаў. → 3. • О, як лёгка ісці, Адчуваючы матчыны рукі, адчуваючы **крылы юнацтва**, Адчуваючы плечы каханай; Яны [матчыны казкі] вучаць родную мову любіць, на **крылах юнацтва** ўздымацца пад хмары. → 4. • Гэй, вольная песня, ўздымайся, ляці ты На **крылах маланак** нястрымных, агністых; Б’ецца мякімі крыламі вецер у твар.

КУДЗЕЛЯ ‘валакністая частка лёну, пняк’ → ‘тое, што нагадвае кудзелю’. Азёры... забялелі. І думы кладуцца узорам на снежнай кудзелі.

КУЖАЛЬ ‘ачышчанае валакно льну; палатно з нітак такога валакна’ → ‘тое, што нагадвае кужальнае валакно’. Вецер снежнага кужалю туга навіў.

КУЛЬБАКА ‘палка з загнутым верхнім канцом’ → • І як цяжка цягнуцца, У далонях трымаючы толькі **Кульбаку ўспамінаў**.

ЛАБІРЫНТ ‘будынак з складанымі, забытымі хадамі’ → • У **лабірынце памяці** маёй Цудоўнейшыя скарбы выяўляю; Ніяк з **лабірынта дзён** Не магу вярнуцца; Калісьці, Легкадумна загалыбіўшыся У **лабірынце** сваіх **Пошукаў Праўды**, Узяць забыўся Нітку Арыядны.

МАЛАДЗІК ‘месяц у першай квадры’ → ‘завушніцы ў выглядзе маладзіка’. Абвівала шыю каралямі, Падвешвала маладзікі завушніц...

МАТЫЛЬ ‘матылёк’ → ‘тое, што па руху нагадвае матылька’. У хаце Сцяпана агню палахлівы матыль калышацца ў светачы.

МЕХ ‘мяшок’ → • *ЛЯ грэблі Вада закінае Ад зораў, што ночка з мяхоў высыпае; Я ўзвалю і на плечы слову свайму Вясну і зіму, Цяжкія мяхі смеху, слёз, чалавечых турбот.*

МОВА ‘гутарка, размова’ → ‘шум ветру, шэпт лісця і іншыя прыродныя гукі’. *Неўміручая мова маіх лясоў, азёр і траў.*

НАКІП ‘пена, якая ўтвараецца на паверхні вадкасці пры кіпенні’ → ‘тое, што падобна да накіпу’. *Шалее буры снежныя накіп.*

НАРОГ ‘частка плуга, якая падразае пласт зямлі знізу’ → ‘тое, што падобна да нарога’. *Блішчыць у небе месяца нарог; Месяца сталёвыя нарог; Залатыя нарог сонца.*

НАСТОЛЬНИК ‘абрус’ → ‘тое, што нагадвае абрус’. *Расцелюць нам нівы узорны настольнік.*

НЕВАД ‘вялікая рыбалоўная сетка’ → ‘павуціна’. *На ракіце звяняць невады павуцінныя.*

НІТКА ‘тонкая ссуканая праж’ → • *І пацягнуліся дні – восені зрэбныя ніткі, з іх верасы, палыны вецер сумуючы выткаў.*

ПАВОДКА ‘часовае падняцце вады ў вадаёмах у выніку раставання снегу або вялікіх дажджоў’ → ‘вялікая прастора, паласа чаго-небудзь’. *Сінее высокі абрыў. На кручы стагоднія дрэвы. Над імі паводка зары, Вятроў несіханых напавы.*

ПАЛЕЦ ‘рухомая канцавая частка кісці рукі, ступні нагі, лапы’ → 1. ‘галінка дрэва, сук’. *У свае вузлаватыя пальцы сукоў свішча дуб; Падраў [хмары] худымі пальцамі галля; Але ж там перашум яго [ветру] застаўся, што сеецца праз пальцы веця. → 2. • Ападаюць яблыкі... То сажне іх серп месяца, То скосіць позняя бліскавіца, То дождж адшчыкне сваімі Дрыготкім пальцамі...*

ПАНЯВЕРКА ‘сумненне, страта веры’ → ‘жыццё’. *Жыццё наша – жыццё-паняверка. Вечна мазоль на руках, а без хлеба.*

ПАПАХА ‘высокая футравая шапка’ → ‘покрыва’. *Прыкрыў [Бештаў] галаву сваю Цёмнай папахай хмары.*

ПАПЯЛІШЧА ‘пажарышча’ → • *Я Часта з трывогаю Разгортваю **папялішча песень**, Бо ў столькіх не знаходзіў Ніводнай іскры.*

ПАРОГ ‘бервяно або брус, прымацаваны пад дзвярамі паміж вушкамі’ → • *І ўсё роўна чамусьці То прадчасна, То са спазненнем Пераступаем **Парогі жыцця**; Заўсёды былі І, відаць, заўсёды будуць Высокія **парогі да славы, Да любові, Да ічасця**. Толькі як змірыцца з высокімі **парогамі Да праўды і Справядлівасці?***

ПЕРАЗВОН ‘гукі некалькіх звонаў’ → 1. ‘птушыны спеў’. *Каторы раз іду я Мяцінай запаветнай Праз перазвон птушыны, Барвовы золак летні. → 2. ‘шум, рокат хваль’. Як не слухаць ёй гоману ў палях, Перазвону хваль, песень салаўя.*

ПОПЕЛ ‘пылападобная шэрая маса, якая застаецца ад згарання чаго-небудзь’ → • *Горкі **попел прамоў** Угрызаецца ў вочы.*

ПРАПЕЛЕР ‘паветраны вінт’ → • *Радасна Слухаць штодзённа вясенні **прапелера гром**.*

ПРЫБОЙ 'марскія хвалі, якія б'юць у бераг' → • *Каб лепш мог пачуць ты Прыбой несціханы Людскіх галасоў, Навальніц, Акіянаў – Павінен заткнуць свае вушы.*

ПРЫГАРШЧЫ 'абедзьве далоні з прыгнутымі пальцамі, складзеныя такім чынам, каб імі можна было што-небудзь набраць, зачэрпаць, трымаць і пад.' → • *На развітанне стары чабан Даў прыгаршчы мудрых слоў.*

ПУГА 'прымацаваны да пугаўя кавалак спецыяльна звітай вярочачкі або сырамяці, якім паганяюць жывёлу' → 'зігзаг маланкі'. *Пугі мала-нак свішчуць Праз гул навальніцы.*

ПЯЛЁСТАК 'асобны лісток з вяночка кветкі' → 'зорка'. *І струны жывыя пялёсткамі зор Асыпле кастрычніцкі вецер.*

РУНЬ 'усходы, пасевы азімых культур' → 'сталенне, выпяванне чаго-небудзь'. *Рунь новых слоў прарастае.*

РУЧАЙ 'невялікі натуральны вадзяны паток, які цячэ струменем' → 'пясчаная дарога'. *А ручаі пясчаныя дарог Плывуць, губляюцца за дальнім небасхілам.*

РУЧНІК 'вузкі прадаўгаваты кавалак тканіны для выцірання твару, рук ці посуду' → 'тое, што нагадвае прадаўгаваты кавалак тканіны'. *Дарога – шырокі ручнік саматканы; Зрэбны дарогі ручнік Сцелецца ў даль пад гару; Восень... усе сцежкі заслала залатымі ручнікамі лістапада; Ручнікі іржышчаў зрэбна-шэрых моклі.*

РЭЧЫТАТЫЎ 'напеўная размова ў вакальна-музычным творы' → 'напеўны шум сосен'. *І вось над намі сосны хорам Свой пачалі рэчытатыў.*

САГА 'народнае эпічнае сказанне' → 'усплёск хваль'. *І я не ведаю, ці змог бы плыць далей, Глядзець на небасхіл другі ў імгле І слухаць хваль дакучлівую сагу.*

САЛІСТ 'спявак, музыкант або танцор, які выконвае сольную партыю' → 'птушка, якая спявае'. *Шмат пісалі паэты і я Пра салістаў Нашых сцэн, нашых ніў, Пералескаў цяністых.*

СВЕЧКА 'палачка з тлушчавага рэчыва з кнотам усярэдзіне, якая служыць для асвятлення' → 'тое, што па форме нагадвае свечку'. *Свечкамі гараць таполі Пад узлятаючай зарою; Свечкамі гараць бярозы У памінальны лістапад.*

СВІТКА 'доўгая верхняя вопратка' → 'покрыва'. *Накрыла ноч мяне сваёй світкай.*

СВЯТА 'ўрачысты дзень у гонар або ў памяць якой-небудзь даты, падзеі' → 'жыццё'. *Жыццё – непаўторнае свята – У майскіх праменнях зары.*

СЕЙМ 'парламент у некаторых дзяржавах' → 'зборышча буслоў'. *Сейм бусліны збіраецца Восеньскай раніцай; Буслы збіраюцца на сейм перад сваім адлётам.*

СІРАТА 'дзіця або падлетак, які застаўся без бацькоў' → 'хата без гаспадара'. *Хата засталася сіратай.*

СКРЫЖАВАННЕ 'месца перакрывавання дарог, вуліц' → 'успаміны, судакрананне з мінулым'. *Мы сустракаемся, ветэраны, У цэнтральным скверы Нашага горада, На скрыжаваннях сваіх успамінаў.*

СМEX 'гукі, што выражаюць веселасць, радасць, а таксама злараднасць, насмешку і іншыя пачуцці' → 1. 'рэзкі салаўіны спеў'. *Дзень быў перагружан навалам падзей: то смех салаўіны, то ўсхліны, То жаб пераклічка ў траве і вадзе.* → 2. 'вясёлае гучанне скрыпкі'. *І раптам – Выкліковы зvon ітары, Заманлівы смех скрыпкі, Раўнівы бой бубна.*

СНЕГ 'атмасферныя ападка ў выглядзе белых крышталікаў лёду' → 'сівізна'. *На валасах – сівы снег, як на сасне маладой.*

СТУДНЯ 'калодзеж' → • *З пачуццём нейкага суму Пакінуў Вычарпаныя студні Сваіх песень.*

СУЗОР'Е 'ўчастак зорнага неба' → 'тое, што нагадвае сузор'е'. *Пасінелі, зашумелі хвалі, І лілей сузор'і паўспывалі; Успыхнулі сузор'і журавін; Можна мала цябе, зямля, Каласамі я абнаўляў. Прыбіраў вянкамі садоў І сузор'ямі гарадоў.*

СЦЕЖКА 'вузкая пратаптаная дарожка' → • *Працягваю блукаць Па сваіх снах, Па замініраваных сцежках успамінаў.*

ТАБАР 'цыганскі стан, абоз' → 'часовы прыпынак птушынага выраю'. *Вецер з поўначы мацней ў імгле зацягне адзісею З крылатым табарам гусей.*

ТАЎРО 'кляймо на скуры сельскагаспадарчых жывёл як распазнавальны знак' → 'пэўны знак, адбітак чаго-небудзь'. *Каб на кожным слове ставілі таўро праўды... Напэўна, лягчэй і святлей нам жылося б на свеце.*

ТОНЯ 'ўчастак вадаёма, прызначаны для лоўлі рыбы невадам' → 'глыбіня, бяздонне вачэй'. *О, пачакай, падумаць дай, дай заглянуць у тонь тваіх вачэй.*

ХУСТКА 'кавалак тканіны (вязанага палатна), які завязваюць на галаву, шыю ці накідваюць на плечы' → 1. 'паласа хмар на небе'. *Вечар расцілае хмараў хусткі.* → 2. • *Здаецца мне, У парэпанай раме дзвярэй Зноў цябе бачу, маці!.. Бачу, атуленую хусткай трывогі, Трывогі за дзяцей, Што наведася спазняюцца.*

ЧУПРЫНА 'чуб' → 1. 'тое, што нагадвае чуб'. *Ты [вёска] звесіш чупрыну саломенных стрэх.* → 2. • *А дзень, зачупіўшыся рыжай чупрынай, доўга вісеў, паміраў на бярозах.*

ШАЛІ 'вага з каромыслам' → • *На шалях азёр Узважваюцца рыбацкія лодкі, Пералётныя хмары і птушкі.*

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Вольга ПРАСКАЛОВІЧ

ВЫКАРЫСТАННЕ МОДУЛЬНАЙ ЭЛЕКТРОННАЙ ТЭХНАЛОГІІ ВЫВУЧЭННЕ ТЭМЫ “МАКСІМ ТАНК” (X КЛАС)

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці канструявання і рэалізацыі заняткаў з выкарыстаннем электроннага вучэбна-метадычнага комплексу (на прыкладзе блока-модуля “Максім Танк”).

Ключавыя словы: *электронны вучэбна-метадычны комплекс (ЭВМК), электронныя адукацыйныя рэсурсы, модуль ЭВМК, блок-тэма “Максім Танк”.*

The article examines the structure of planning and realisation features of classes with the use of electronic educational-methodical complex (by the example of the programme unit “Maksim Tank”).

Ва ўмовах сучаснага інфармацыйнага грамадства актуалізуецца патрэба ў навучанні літаратуры ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з выкарыстаннем электронных адукацыйных рэсурсаў (ЭАР). Аналіз адукацыйнай практыкі сведчыць, што выкарыстанне ЭАР у працэсе навучання беларускай літаратуры сёння мае выпадковы, спарадычны, стихійны характар. Таму распрацоўка адукацыйных электронных прадуктаў з’яўляецца справай першаснай, нават неадкладнай.

У мэтах рэалізацыі галіновай навукова-тэхнічнай праграмы “Электронныя адукацыйныя рэсурсы на 2012 – 2014 гады” Нацыянальным інстытутам адукацыі распрацоўваюцца даведачна-інфармацыйныя, кантрольна-дыягнастычныя і інтэрактыўныя модулі* электронных вучэбна-метадычных комплексаў (ЭВМК). ЭВМК з модульнай архітэктурай (здольнай забяспечыць “магчымасць інтэграцыі рознастайных навучальных модуляў у электронныя вучэбна-метадычныя комплексы як неабходныя элементы фарміравання сучаснага інфармацыйна-адукацыйнага асяроддзя” [1, с. 6]) прапануецца разглядаць як шматфункцыянальны электронны сродак навучання. Адметнасцямі электроннага ВМК з’яўляюцца: варыятыўнае прадстаўленне звестак / інфармацыі; арыентаванасць на полісэнсорную прэзентацыю вучэбных матэрыялаў, іх максімальную “візуалізацыю”, на рэалізацыю індывідуальных траекторый навучання, актывізацыю пошукавай дзейнасці карыстальніка і, адпаведна, высокая ступень дыферэнцыяцыі навучання.

У склад ЭВМК па беларускай літаратуры ўваходзяць набор (блок) метадычных матэрыялаў для настаўніка і набор (блок) дыдактычных матэрыялаў для вучня, кожны з якіх у сваю чаргу

падзяляецца на блокі-тэмы, што адпавядаюць раздзелам вучэбнай праграмы.

Раскрыем асноўныя кампаненты ЭВМК па беларускай літаратуры для X класа на прыкладзе блока-тэмы “Максім Танк”.

БЛОК МАТЭРЫЯЛАЎ ДЛЯ ВУЧНЯ

1. Інфармацыя.

**Максім Танк
(1912 – 1995)**

Кароткія звесткі пра жыццё і творчасць

Максім Танк (сапраўднае прозвішча Яўген Іванавіч Скурко) нарадзіўся 17 верасня 1912 г. у вёсцы Пількаўшчына Мядзельскага раёна Мінскай вобласці. Скончыў пачатковую польскую школу, вучыўся ў Вілейскай рускай і ў Радашковіцкай беларускай гімназіях, з апошняй быў выключаны за ўдзел у школьнай забастоўцы. Пазней вучыўся ў Віленскіх беларускай, рускай гімназіях. Атэстат сталасці не атрымаў, бо ў 1932 г. за ўдзел у падпольнай камсамольскай працы быў арыштаваны і першы раз трапіў у віленскую турму Лукішкі. У гэтым жа годзе надрукаваў свой першы твор у часопісе “Пралом”. Пад яго вершам “Заштрайкавалі гіганты-коміны” ўпершыню з’явіўся псеўданім Максім Танк. Першая частка псеўданіма ва ўяўленні чытачоў будзіла літаратурныя асацыяцыі (Максім Горкі, Максім Багдановіч...), але другая (Танк!) гучала надзвычай дзёрзка, як выклік усяму ранейшаму і тагачаснаму беларускаму літаратурнаму іменаслоўю (Купала, Колас, Гарун, Васілёк, Чарот...)**.

Пасля далучэння Заходняй Беларусі працаваў у газеце “Віленская праўда”, у гады Вялікай Айчыннай вайны – у газеце “За Савецкую Беларусь”, агітплакаце “Раздавім фашысцкую гадзіну”. Пасля вайны М. Танк актыўна спалучаў творчасць з журналісцкай і грамадскай дзейнасцю. Працаваў у часопісах

* Модуль – гэта мэтавы функцыянальны вузел, у якім навучальны змест і тэхналогія авалодання ім аб’яднаны ў сістэму высокага ўзроўню цэласнасці [2].

** Цыт. паводле: *Беларуская літаратура* : дапам. для вучняў 10-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / А. І. Бельскі [і інш.]; пад рэд. А. І. Бельскага, М. А. Тычыны. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – С. 165.

“Вожык”, “Польмя”. На працягу больш як двух дзясяткаў гадоў узначальваў Саюз пісьменнікаў Беларусі.

Аўтар шматлікіх зборнікаў вершаў і паэм (“Люцыян Таполя”, зб. “На этапах”, “Журавінавы цвет”, “Пад мачтай”, “Каб ведалі”, “Хай будзе святло”, “Дарога, закалыханая жытам”, “Збор калосся”, “Мой каўчэг”, пасмяротна выдадзены зб. “Errata”). Перакладаў творы замежных аўтараў, выступаў як публіцыст. М. Танку было нададзена высокае званне народнага паэта. Памёр Максім Танк 7 жніўня 1995 г.

2. Тэксты (мастацкі, літаратурна-крытычны і г. д.)^{*}.

2.1. Вершы М. Танка “Спатканне”, “Родная мова”, “Каб ведалі”, “Мой хлеб надзённы”, “Завушніцы”, “Ave Maria”, “Працягласць дня і ночы”.

2.2. Паэма “Люцыян Таполя” М. Танка.

2.3. Аўтабіяграфія пісьменніка (з кн. “Пяцьдзясят чатыры дарогі”).

2.4. М. Танк. Лісткі календара: дзённікавыя запісы.

2.5. “Завяшчанне” М. Танка (Мікуліч, М. Максім Танк : на скразнях стагоддзяў / М. Мікуліч. – Мінск, 1999. – С. 229 – 230).

3. Кантрольна-вымяральныя матэрыялы^{**}:

3.1. Тэставыя заданні.

А. Заданні з выбарам аднаго ці некалькіх правільных варыянтаў:

Лірычны герой верша “Паслухайце, вясна ідзе...” Максіма Танка знаходзіцца:

- а) у турме;
- б) на вайне;
- в) на ўлонні прыроды;
- г) у бальніцы;
- д) у горадзе.

Б. Тэставыя заданні адкрытай формы:

Сасна – вызначальнае дрэва для краявідаў, аблічча беларускай прыроды і нават у пэўнай ступені характару беларусаў. У некаторых творах М. Танка яно выносіцца ў загаловак. Назавіце такія творы.

Адказ _____.

В. Тэставыя заданні на ўстанаўленне адпаведнасці:

^{*} У найноўшай інфармацыйна-адукацыйнай прасторы паянцце *тэкст* разглядаецца ў шырокім сэнсе: “...гэта не толькі пісьмовы вербальны тэкст, але і відэафрагмент, анімаваная схема, мадэль”, прычым “апощня ўтрымліваюць унікальную здольнасць павышаць інфармацыйную шчыльнасць выкладання за кошт паскоранай перадачы інфармацыі” [3].

^{**} **Грынько, М. У.** Беларуская літаратура : зборнік творчых заданняў для тэматычнага кантролю : 10 – 11 класы : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М. У. Грынько, А. В. Рудкая, І. М. Гоўзіч. – Мінск : Аверсэв, 2012. – 79 с. – (Кантрольна-вымяральныя матэрыялы). – С. 26 – 31.

Устанавіце адпаведнасць паміж творам і аўтарам:

1. М. Багдановіч	А. “Спакойнага шчасця не зычу нікому...”
2. П. Панчанка	Б. “Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы...”
3. А. Куляшоў	В. “Кожны з нас прыпасе Радзімы куток...”
4. М. Танк	Г. “Паслухайце, вясна ідзе...”

(Правільны варыянт адказу: 1Б; 2В; 3А, 4Г)^{***}.

3.2. Творчыя заданні.

Карыстаючыся гэтым запісам, прааналізуйце некалькі верлібраў М. Танка:

В – вольны, вобразны

Е – еўрапейскі

Р – раскаваны

Л – лаканічны

І – інтэлектуальны

Б – багаты сэнсава

Р – роздумны, разважальны

4. Памяткі.

План аналізу лірычнага твора

а) час напісання; б) біяграфічны і фактычны каментарый; в) ідэйна-тэматычны змест; г) асаблівасці кампазіцыі твора; д) асноўныя выяўленчыя сродкі, выкарыстаныя аўтарам; е) рытміка-інтанацыйная структура (вершаваны памер, паэтычны сінтаксіс і г. д.); ё) гукавая інструментоўка; ж) жанравая адметнасць.

5. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў на гіпертэкставай аснове^{****}.

Свабодны верш (або *верлібр*) – верш, у якім паўтараюцца асобныя сінтаксічныя канструкцыі, не захоўваецца прынцып чаргавання націскных і ненаціскных складоў, адсутнічае рыфма (выключэнні вельмі рэдкія, выпадковыя). Тэкст верлібра блізкі да праязічнага. Ля вытокаў беларускага верлібра стаяў М. Багдановіч; прызнавым майстрам жанру лічыцца Максім Танк.

Белы верш – нерыфмаваны верш у сілабічнай і сілаба-танічнай сістэмах вершаскладання, у якім вызначальная роля належыць клаўзуле (заклучным складам вершаванага радка пасля апошняга націсканага склада), узмацняецца сэнсавыяўленчае і інтанацыйнае значэнне рытму. Паходжанне тэрміна звязана з практыкай ранняга кнігадрукавання, дзе рыфмаваныя радкі пазначаліся чырвонай фарбай, а нерыфмаваныя – звычайнай. Калі ва ўсім вершы не было рыфмаў, ён друкаваўся звычайнай фарбай і называўся “белым”. У Беларусі белы верш сустракаецца ўпершыню ў С. Полацкага (у вершах на лацінскай мове). Асаблівае пашырэнне ён атрымаў у пачатку ХХ ст. у творчасці Я. Ку-

^{***} Ключы да тэставых заданняў даступныя толькі карыстальніку “Настаўнік”.

^{****} Слоўнікавы артыкул складаецца з назвы, тлумачэння, гіперспасылак на іншыя слоўніковыя артыкулы, дзе згадваецца ці ўдакладняецца адпаведны тэрмін і інш.

палы, М. Багдановіча, У. Дубоўкі; пазней да яго звярталіся Максім Танк, А. Куляшоў, П. Глебка, П. Панчанка і інш.

Дольнік (назва ад слова *доля*) – прамежжавы верш паміж сілаба-танічным і танічным. Вершаваныя радкі вымаўляюцца як рытміка-інтанацыйныя “долі” з-за пропуску значнай колькасці (больш за 25 %) націскных складоў. Дольнік – улюбёны від верша Максіма Танка.

6. Тэмы сачыненняў, дакладаў, рэфератаў, праектаў.

Сачыненні

1. За што я люблю паэзію Максіма Танка.
2. Вобраз маці, жанчыны, каханай у паэзіі Максіма Танка.
3. “Жыццё – неаплачаны і спадчыны доўг” (Максім Танк).

Рэфераты

1. Роздум Максіма Танка пра духоўны свет сучасніка ў вершах 1970 – 1990-х гг.
2. Стыль Максіма Танка.
3. Роля Максіма Танка ў развіцці беларускага верлібра.

Даклады

1. Паэзія Заходняй Беларусі ў 20 – 30-я гг. ХХ ст. (Максім Танк, У. Жылка і інш.).
2. Агульначалавечыя і экалагічныя праблемы ў творах Максіма Танка.
3. Паэма “Люцыян Таполя” Максіма Танка як аўтабіяграфічны твор.

Праекты

1. Вечныя тэмы ў паэзіі Максіма Танка: падрыхтоўка і правядзенне дыскусійнага круга стала па творах паэта.
2. “Кароткая энцыклапедыя лірызму”: стварэнне анталогіі-цытатніка з урыўкаў з твораў Максіма Танка.
3. “Даследаванне творчасці Максіма Танка ў беларускім літаратуразнаўстве: набыткі і перспектывы”: падрыхтоўка зборніка інфармацыйна-аналітычных матэрыялаў.

БЛОК МАТЭРЫЯЛАЎ ДЛЯ НАСТАЎНІКА

1. Метадычныя рэкамендацыі.

2. Прэзентацыі.

3. Даведнік.

3.1. Агульныя рэкамендацыі па вывучэнні аглядавых і манаграфічных тэм:

3.1.1. Аглядавыя тэмы.

3.1.2. Манаграфічныя тэмы.

3.1.3. Жыццёвы шлях.

3.2. Крытэрыі і паказчыкі ацэнкі літаратурна-творчай і навукова-даследчай дзейнасці вучняў.

4. Спіс літаратуры.

Для засваення блока-тэмы “Максім Танк” неабходна выкарыстаць наступную літаратуру: **Бе-**

ларуская літаратура ў 10 класе : вучэб.-метадапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / З. П. Мельнікава [і інш.]; пад рэд. З. П. Мельнікавай, Г. М. Ішчанкі. – Мінск, 2011; **Беларуская літаратура**. Тэсты. Х клас : дапаможнік для навучэнцаў / аўтары-скл. Г. Гарадко і [інш.]. – Мінск : Аверсэв, 2001; **Арочка, М.** Максім Танк : жыццё ў паэзіі / М. Арочка. – Мінск, 1984; **Бугаёў, Д.** Паэзія Максіма Танка / Д. Бугаёў. – 2-е выд. – Мінск, 2003; **Калеснік, У.** Максім Танк : нарыс жыцця і творчасці / У. Калеснік. – Мінск, 1981; **Максім Танк** : фотаальбом / аўт. тэксту В. Рагойша. – Мінск, 1985; **Мікуліч, М.** Максім Танк : на скразнях стагоддзяў / М. Мікуліч. – Мінск, 1999; інтэрнэт-рэсурсы: сайт, прысвечаны М. Танку – <http://maksimtank.ru>.

АЛГАРЫТМ КАНСТРУЯВАННЯ БЛОКАЎ-МОДУЛЯЎ

1. Распрацаваць модульную праграму вывучэння пэўнага раздзела, зыходзячы з комплекснай дыдактычнай мэты навучання, і вызначыць колькасць модуляў (1, 2, 3 і г. д.), якія забяспечваюць дасягненне гэтай мэты.

2. Падрыхтаваць сродкі навучання па модульнай праграме: падручнікі, даведнікі, слоўнікі, дапаможнікі, ілюстрацыі, памятки і г. д.

3. Распрацаваць змест (кантэнт) блока-модуля:

– блок-модуль можа прадугледжваць вывучэнне новага матэрыялу, замацаванне і абагульненне тэмы, а таксама матэрыял апераджальнага характару;

– у змесце блокаў тэкст павінен быць запісаны так, быццам настаўнік гутарыць з вучнем, скіроўвае яго на разважанні, арыентуе на поспех.

4. Аформіць матэрыял модуля на папяровым носбіце (па адным экзэмпляры на кожнага вучня); раздаць і правесці інструктаж па яго выкананні.

5. Абмеркаваць з вучнямі час выканання, форму справаздачы і сістэму ацэнкі.

6. Накіраваць вучняў на рэфлексію працэсу і вынікаў выканання модуля.

7. Падрыхтаваць ацэнчны ліст вучня (табліцы або сшыткі ўліку выканання і ацэнкі ведаў і ўменняў).

8. Праверыць выкананне модуля і прааналізаваць вынікі.

Такім чынам, падагульніўшы пералічанае вышэй, можна назваць наступныя перавагі даведачна-інфармацыйных модуляў электронных вучэбна-метадычных комплексаў: шматразовае павелічэнне інфармацыі, што не ўвайшла ў вучэбныя і вучэбна-метадычныя дапаможнікі,

Тэхналагічная карта фрагментаў урока па тэме
“Максім Танк”.

Наву-чальны элемент (НЭ)	Вучэбны матэрыял з указаннем заданняў	Кіраўніцтва па засваенні вучэбнага матэрыялу
НЭ – 0	Тэма “Жыццё і творчасць М. Танка” Мэты і задачы модуля. У выніку працы над навучальнымі элементамі (НЭ) вам неабходна ведаць: біяграфію пісьменніка; умець: вызначаць адметнасці характару асобы паэта і стылёвыя адметнасці яго творчасці; збіраць матэрыял для вуснага паведамлення	Прачытайце тэарэтычную частку тэхналагічнай карты, зрабіце вывад: што неабходна засвоіць вам на занятках
НЭ – 1	Уважліва прачытайце эпіграф: “ <i>Няма паэта без біяграфіі – у Максіма Танка ёсць біяграфія. Няма паэта без Богага дару – у Максіма Танка ўсё абдымны Божы дар. Няма паэта без фанатычнай думкі – у Максіма Танка скразная фанатычная думка любові да роднага. І ён жа, Максім Танк, – паэт і традыцыйны, і мадэрнісцкі, і класічна-ямбічны, і верлібравы, і сентыментальна-пачуццёвы...</i> ” (А. Лойка)	Раскрыйце сутнасць падабранага эпіграфа. Намалюйце слоўны партрэт “Максім Танк – паэт і чалавек”
НЭ – 2	Пазнаёмся з аўтабіяграфіяй М. Танка з кнігі “Пяцьдзесят чатыры дарогі”	Паразважайце над наступнымі пытаннямі: <i>Што прывяло М. Танка ў паззію? Як пачыналіся яго паэтычныя сцэжкі? Што з’яўлялася яго жыццёвымі ідэаламі?</i>
НЭ – 3	Самастойна пазнаёмся ў рубрыцы “Тэксты” з дзённікавымі запісамі паэта пад назвай “Лісткі календара”	Паразважайце над пытаннямі: <i>Якія старонкі жыццёвай біяграфіі М. Танка паўстаюць з яго дзённікавых запісаў? Як адносіцца паэт да традыцый і наватарства ў літаратуры?</i>
НЭ – 4	Уважліва прачытайце сціслую біяграфію М. Танка ў рубрыцы “Інфармацыя”	Запішыце ў сшытках па літаратуры яе план
НЭ – 5	Пазнаёмся ў рубрыцы “Тэксты” з творам “Завяшчанне” М. Танка	Адкажыце на пытанні: <i>Пра што клапаціўся паэт на схіле жыцця? Супраць якіх негатыўных з’яў выступае мастак слова ў пасмяротным завяшчанні?</i>
НЭ – 6	Самастойна пазнаёмся ў рубрыцы “Тэксты” з вершамі М. Танка	Выпішыце назвы найбольш вядомых вершаў. Прыгадайце творы М. Танка, вывучаныя вамі ў папярэдніх класах
НЭ – 7	Прачытайце артыкул вучэбнага дапаможніка “Слаба-танічная сістэма вершаскладання. Верлібр. Вобраз асацыятыўны” (с. 172 – 174)*	Падрыхтуйце тэарэтыка-літаратурны міні-даведнік, дзе знойдуць адлюстраванне новыя для вас тэрміны і іх азначэнні і адпаведныя прыклады да іх. Праверце сябе па слоўніку літаратуразнаўчых тэрмінаў на гіпертэкставай аснове
НЭ – 8	Рэфлексія	Ацаніце сваю працу, зыходзячы з наступных крытэрыяў: “9” – 0 недахопаў; “8” – 1; “7” – 2; “6” – 3 і г. д. Адзнаку паведамце настаўніку
НЭ – 9	Дамашняе заданне: падрыхтуйце паведамленне па тэме “Асоба і творчасць М. Танка ў скульптуры, музычным і выяўленчым мастацтве”	Пры выкананні задання карыстаўцеся матэрыялам вучэбнага дапаможніка, інтэрнэт-рэсурсамі (сайт http://maksim-tank.ru)

* На занятках выкарыстоўваецца вучэбны дапаможнік па беларускай літаратуры за адпаведны клас (2009; пад. рэд. З. П. Мельнікавай, Г. М. Ішчанка).

як непасрэдна ў дыдактычным працэсе, так і ў рэжыме вольнага выбару інфармацыі самім карыстальнікам; магчымаць інтэграваць у рамках адной праграмы тэкст, графіку, гук, анімацыю, відэакліпы, высакаякасныя фотаздымкі; павышэнне інтэнсіўнасці ўрока дзякуючы нагляднай і дынамічнай падачы інфармацыі; пераакцэнтаванне з вербальных метадаў навучання на метады пошукавай і творчай дзейнасці, актывізацыя кагнітыўна-камунікатыўнай дзейнасці вучняў; магчымаць адаптацыі камп’ютарнага матэрыялу да ўмоў канкрэтнага ўрока, класа, вучня (спрыяе індывідуалізацыі навучання); магчымаць выкарыстання гатовых распрацовак праграмных сродкаў (электронных даведнікаў, энцыклапедыяў, падручнікаў); магчымаць

зняць высокую эмацыянальную напружанасць і стварыць больш камфортны псіхалагічны клімат на ўроку; павысіць цікавасць да прадмета; актуалізаваць міжпрадметныя сувязі.

Спіс літаратуры

1. Пальчик, Г. В. Приоритетные направления научных исследований в сфере общего среднего образования в контексте развития информационного общества в Республике Беларусь / Г. В. Пальчик, Л. А. Худенко, В. Ф. Русецкий, О. Е. Лисейчиков, В. З. Сулейманов // Веснік адукацыі. – 2011. – № 12. – С. 3 – 9.
2. Левитес, Д. С. Современные образовательные технологии / Д. С. Левитес. – Новосибирск, 1999.
3. Шалыгина, И. В. Современный мультимедийный урок: дидактические ориентиры в мире технологий / И. В. Шалыгина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sk.edu3000.ru/urok.htm>. – Дата доступа: 13.03.2008.

“ПРАЙСЦІ ПРАЗ ВЕРНАСЦЬ”

ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ КАМПАЗІЦЫЯ

У зале стаіць стол, засланы белым абрусам.
На ручніку ляжыць бохан хлеба. Збоку – стэнд з
кнігамі Максіма Танка. На сцяне вісіць партрэт
пісьменніка, аздоблены каласамі, кветкамі, пад
партрэтам даты (1912 – 1995). Побач змешча-
ны малюнкi школьнікаў, плакаты з цытатамі.

На экране дэманструецца мультымедычная
прэзентацыя.

• **Гучыць песня “Спадчына” (сл. Я. Купалы,
муз. І. Лучанка).**

1-ы вядучы.

Я спытаў чалавека,
Які прайшоў праз агонь,
І воды,
І медныя трубы:
– Што самае цяжкае на гэтым свеце?
І ён адказаў:
– Прайсці праз вернасць.

2-і вядучы. Гэтыя радкі сталі дэвізам, жыццёвым
крэда вядомага беларускага паэта Максіма
Танка.

Вернасць Бацькаўшчыне, свайму народу, маці,
каханай. Вернасць роднай матчынай мове.
Гэтай дарогай вернасці нястомна і ўпэўнена
ішоў Максім Танк, ніколі нідзе не збочваючы,
за ім па краіне паэзіі ішлі мільёны беларускіх і
замежных чытачоў.

1-ы вядучы. Нарадзіўся Максім Танк (Яўген
Іванавіч Скурко) 17 верасня 1912 г. на паўночным
захадзе Беларусі ў вёсцы Пількаўшчына на Мядзельшчыне ў
сялянскай сям’і. Радзіма М. Танка – гэта чароўнае,
таямнічае возера Нарач. Яно, як своеасаблівае люстэрка,
асвятляла і натхняла незвычайнымі ўзорамі і фарбамі
сапраўднага мастака слова. Колькі красы, сілы, велічы,
цеплыні, пяшчоты ў самім вобразе Нарачы! З цудоўным
беларускім возерам, як з чалавекам, гаворыць паэт,
не хаваючы свайго захаплення і любові.

1-ы чытальнік.

Люблю твае, Нарач, затокі і тоні,
Як вецер густыя туманы развесіць.
Ці снежная пена на хвалях зазвоніць,
Цалуючы зоры, калышучы месяц.

Люблю, калі ў сонцы гарыш пазалотай,
Раскінуўшы сінія хваляў палотны,
Калі ў непагоду сумуеш маркотна
З рыбацкаю песняй, з зялёным чаротам.

Люблю твае буры, твае навальніцы.
Ў іх чую, бы ў песнях, жыццё маладое.

І хочацца блізка грудзьмі прытуліцца
Да чорных ад гневу кіпучых прыбояў.

• **Дэманстрацыя кліпа “Сэрца зямлі майё”.**

2-і вядучы. Ад нарачанскіх прастораў, ад бацькоўскай хаты,
ад народных песень і казак і пачыналася паэтава
любоў да Беларусі. Яго песні настоены на водары
лясоў, насычаны легендамі, паданнямі. Краіна
паэзіі Максіма Танка надзвычай вялікая, разнастайная
і цікавая. Усё хвалюе паэта: родныя краявіды і
праблемы чалавечага існавання, згадкі мінулых
бітваў, пачуццё сямброўства і кахання...

2-і чытальнік.

Непакой за цябе, зямля мая,
За твой ураджай, спакойны сон,
За дрэва кожнае ў гаях,
За весніх песень перазвон,
Непакой за цябе, зямля мая, –
Мой хлеб надзённы.

Часамі ён горкі ад пылу быў,
Часамі салёны ад слёзаў быў,
Часамі гарачы ад пораху быў,
Але і салодкі ад дружбы быў
Мой хлеб надзённы.

І не кладзіце мне хлеб другі
У кайстру, калі я ў дарогу іду,
На стол, калі бяседу вяду,
На сэрца, калі на ім рукі складу.

3-і чытальнік.

О родная зямля!
Ты – кніга вечнага жыцця,
Не раз я плугам раскрываў
Твае старонкі-скібы
І вывучаў па іх
Тваю гісторыю,
Запісаную валунамі,
Крывёй, агнём і потам.

Сярод імён славурых
Я знаходзіў
Імёны блізкіх
І сяброў –
Тых, хто засяваў цябе,
Хто ад ліхой навалы бараніў,
Хто цябе ўславіў
Сваёй працай, песняй.
І шчасця большага
Не знаю я,
Як быць запісаным
Ў тваёй вечнай кнізе.

1-ы вядучы. У творчасці Максіма Танка знайшла алюстраванне наша шматпакутная гісторыя, рэальныя факты і легенды. Паэт стварыў паэмы пра К. Каліноўскага і пра паўстанне на возеры Нарач, склаў песні і балады пра партызан Вялікай Айчыннай вайны.

4-ы чытальнік.

Дрэвы забылі пра буры і страты,
Раны свае загаіла зямля.
Толькі нічога забыць не змагла ты,
Памяць мая!

Скруткі калючага дроту – засекі,
Гул кананады, дарогі вайны,
А на пажарышчах – сосны-калекі
Ды курганы.

Нават і сённа, калі зноў на золку
Я заспяваю з птушынай сям'ёй, –
Чую, іржавыя ньюць асколкі –
Ў песні маёй.

5-ы чытальнік.

Ты знаеш край, зачараваны край,
Дзе ў салаўіных песнях – кожны гай;

Дзе вабіць сэрца неабсяжнасць ніў,
Дзе ззяе хваль азёрных пераліў;

Дзе зоры над курганамі мігцяць,
Дзе ўдалячынь вядуць шляхі жыцця;

Дзе ў кожнай хаце ты – жаданы, свой,
Дзе некалі мы стрэліся з табой;

Дзе вечна птушкі свае гнёзды ўюць,
Дзе нават і памершыя жывуць.

• *Гучыць песня “Мой родны кут” (сл. Я. Коласа, муз. І. Лучанка).*

2-і вядучы. Бацькаўшчына ў паэзіі М. Танка ў першую чаргу ўвасабляецца ў вобразе маці, якая дае пачатак усяму існаму на зямлі. Паэт услаўляе жанчыну-маці і мацярынства. З глыбокай пашанай і ўдзячнасцю аўтар схіляецца перад гэтым светлым вобразам, перад вечнай Мадоннай. Кожны радок, прысвечаны маці, прасякнуты любоўю, клопатам, увагай да роднага чалавека.

Рукі маці

Іх цалавала зямля
Сваімі пясчанымі вуснамі
І каласамі;
Неба спякотаі, вятрамі, дажджамі
Іх цалавала.

Пража нямала
З іх выпіла ў ночы бяссонныя
Свежасці раннай.

Колькі яны запалілі світанняў,
Зораў над намі.

Колькі сягоння на іх
Віднеецца чорных, глыбокіх
Шрамоў і маршчынаў,
Гэта сляды, што навекі пакінуў
Шлях наш суровы.

Толькі заўсёды,
Як мы зберымося дамоў
І на стол пакладзе рукі маці,
Быццам ад сонца, ад іх пасвятлее ў хаце
І ў сэрцы.

• *Гучыць “Песня пра маці” (сл. Г. Бураўкіна, муз. І. Лучанка).*

1-ы вядучы. (На фоне мелодыі.) Паэзія М. Танка – уся ад зямлі, ад лёсу людскога. Адны ўжо назвы яго кніг гучаць як песня жыцця: “Журавінавы цвет”, “Праз вогненны небасхіл”, “След бліскавіцы”, “Глыток вады”, “Перапіска з зямлёю”, “Хай будзе святло”, “Дарога, закаханая жытам”, “Прайсці праз вернасць”, “За маім сталом”.

(Вучні выразна чытаюць па чарзе.)

1-ы чытальнік.

“Пад мачтай”
пількаўскай гонкай сасны
Плылі Вы ў свет на агледзіны.
А “Нарач”
крышыла зімовыя сны.
Радок, як курок,
Быў узведзены.

2-і чытальнік.

Нідзе “На этапах”
суровых гадоў
Не збочылі
У заціш здрадную.
“Здарова, таварышы!” –
родных братоў
Віталі па-танкаўску,
З радасцю.

3-і чытальнік.

Не шкадавалі ў змаганні сіл,
“Вастрыце зброю!” –
да волі клікалі.
Прайшлі
“Праз вогненны небасхіл”
Шляхамі, праўдай вялікімі.

4-ы чытальнік.

Блакит
“Нарачанскія сосны” ўзнялі,
Вянчаныя
вечназялёнай пашанаю...

5-ы чытальнік.

Вы горда
“Прайсці праз вернасць”

Змаглі
Дарогай,
жытам закалыханаю.

6-ы чытальнік.

Ваш кожны радок,
як “Глыток вады”,
Паэзіі Роднае Волаце!
І вашаму слову жыць...

(Усе чытальнікі разам.)

“На камні,
Жалезе
І золаце!!!”

1-ы вядучы. Яго творчасць праходзіць праз час і прастору, застаючыся непадуладнаю ім і служачы толькі адзінаму Богу – сэрцу людскому. Бо і сама яна – праменьчык гэтага сэрца.

6-ы чытальнік.

Толькі перад зярном,
Што прагне каласіцца,
Перад жалезам,
Што жыць на зямлі памагае,
Перад калясом,
Што развозіць песні і гасцінцы,
Перад іголкай,
Што мяхі і дружбу сшывае,
Перад дарогай,
Што вядзе да сонца,
Перад птушкай,
Што помніць дрэвы свайго гаю,
Перад вадой,
Што не замярзае ў палонцы,
Перад чалавекам,
Што праўды шукае, –
Будучыня.

2-і вядучы. Час правярае паэзію, дае ёй пропуск у вечнасць. Душа паэта ў кожным радку. Мова і душа. Слова ратуе душу, душа ратуе слова. У 1943 г., калі на Беларусі палыхала крывавае зарыва вайны, М. Танк напісаў верш “Родная мова”. Паэт глыбінна адчуў тую неспатольную сілу, якая ўратуе народ, узніме яго, з’яднае і дапаможа выстаяць перад лямбай навалай, – родная мова, душа яго – шчыт і надзея.

• *Верш “Родная мова” (чытае настаўнік).*

1-ы вядучы. Дарога вернасці, па якой ідзе паэт і яго лірычны герой, прыводзіць часта і на лінію “Сэрца”. Можна было б скласці асобны зборнік вершаў М. Танка пра каханне, жаночае характэр.

• *Гучыць песня “Завушніцы” (сл. М. Танка, муз. У. Мулявіна).*

Глыбокім роздумам пра лёс жанчыны прасякнуты верш “Ave Maria”. Яго па праве можна назваць гімнам жаночай прыгажосці.

• *Верш “Ave Maria”.*

• *Гучыць твор “Ave Maria”.*

2-і вядучы. Лірыка М. Танка жанрава і тэматычна багатая, разнастайная. Асаблівае гучанне набывае філасофскі верш. У ім закладзены трывалы падмурак для роздуму чалавека над сэнсам жыцця, шчасця, будучыні.

1-ы чытальнік.

Простае шчасце людское,
Так як і наша з табою,
Пэўна, складаецца з солі,
З хлеба, сабранага ў полі,
З поту, дарожнага пылу,
З роднага небасхілу,
З дружбы, мацнейшай ад смерці,
З песні... І так мне здаецца:
Каб з чаго іншага скласці,
Дык ці было б яно шчасцем.

2-і чытальнік.

Дрэвы паміраюць,
Калі перастаюць пазнаваць
Змены года
І не адгукаюцца рэхам;

Вада – калі забывае,
Куды ёй плыць,
І нікому не спатольвае смагі;

Зямля – калі перастае
Радзіць хлеб
І быць калыскай песняў;

Чалавек – калі страчвае здольнасць
Здзіўляцца і захапляцца
Жыццём.

3-і чытальнік.

Божа мой шчодрасці,
Не паскупіся на радасць,
Зімнім прасторам –
На інеі і снегапады,
Веснім палям –
На вясёлкавыя дажджапады,
Летнім садам –
На грымучыя яблыкапады,
Восеньскім дням –
На расквечаныя лістапады,
Зорным начам –
На разораныя зарапады...

Не для сябе я прашу,
Зразумей, ўсёмагутны,
А для Зямлі,
Што гарэла ў агні,
Шматпакутная.

4-ы чытальнік.

У хлебных магазінах я
Развесіў бы плакаты,
Як трэба хлеб нам шанаваць
І ў будні дзень, і ў свята.

Я помню бацькі запавет.
Ён гаварыў заўсёды:
– У хаце хлеб – найлепшы госць
І друг ва ўсіх прыгодах.

Ты шапку перад ім здымай,
Нібы перад святыняй,
І крой хлеб толькі да сябе,
Каб ён нас не пакінуў.

5-ы чытальнік.

Садзіце лясы! Садзіце лясы
Ва ўсе гадавіны, прыгоды, часы!

І саджанцам, як немаўлятам, зялёным
Давайце на хрэсьбінах гэтых імёны –

Імёны сваіх незабыўных бацькоў,
Імёны каханых, імёны сяброў.

Імёны падзей, што палаюць зарою,
Імёны авеяных славай герояў

І рознапляменных народаў, дзяцей,
Імёны сюзор’яў і нашых надзей.

Каб дрэвы і ранней і позней парой
Заўсёды шумелі над мірнай зямлёй.

6-ы чытальнік.

Каб лягчэй было ў дарозе,
Трэба на ўсіх ўказальніках
Замест кіламетраў

Напісаць:
“Ідзіце!
Не аглядайцеся,
Бо жыццё яшчэ –
Перад вамі”.

Ціха гучыць песня “Мая малітва” (сл. Я. Курпалы, муз. У. Мулявіна).

1-ы вядучы. Гэта быў дар ад Бога – унікальны чалавек, самабытны, непаўторны паэт, таленавіты арганізатар. Ён рабіў дабро, парывіста адгукаўся на чужы боль, людское гора, жыў самымі светлымі думкамі і ідэямі, якімі можа жыць чалавек, і таму пакінуў яркі след у нашых душах і сэрцах, у гісторыі роднай Беларусі.

Максім Танк – гэта цэлы свет, свет дзівоснабагаты і непаўторны, у якім месціцца матчына мова, родная зямля, народ, жыццё і гісторыя.

Спіс літаратуры

1. **Барадулін, Р.** Дарога да сэрца чытача / Р. Барадулін // Лірыка / Максім Танк. – Мінск, 1987.
2. **Танк, М.** За маім сталом : вершы / М. Танк. – Мінск : Маст. літ., 1984.
3. **Танк, М.** Выбранае : вершы / М. Танк. – Мінск : Маст. літ., 1993.
4. **Танк, М.** Мне пару крыл дало юнацтва... : выбр. лірыка / М. Танк. – Мінск : Маст. літ., 2003.

Падрыхтавалі настаўнікі
беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 94 г. Мінска:
Эліна КАЛІНІНА,
Часлава СТАНІШЭЎСКАЯ,
Ірына ЮРЧУК.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2012 год

КАСТРЫЧНІК

1 кастрычніка – 75 гадоў з дня нараджэння Івана Вашкевіча, акцёра, тэатральнага дзеяча, заслужанага работніка культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Андрэя Мдывані, кампазітара, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Наталлі Парошынай, артысткі балета, заслужанай артысткі Беларусі. 3 1965 г. – у Расіі

2 кастрычніка – 80 гадоў з дня нараджэння Валянціны Антонавай, спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Іскрыка, драматурга, мастацтвазнаўцы, педагога

3 кастрычніка – 115 гадоў з дня нараджэння Міхася Дуброўскага (1897 – 1983), паэта, драматурга, перакладчыка

90 гадоў з дня нараджэння Міхася Навумовіча (Наўмовіча; 1922 – 2004), грамадскага дзеяча беларускай эміграцыі, мастака, фізіятэрапеўта. Жыў у Францыі

80 гадоў з дня нараджэння Васіля Сабалеўскага (1932 – 2000), жывапісца

75 гадоў з дня нараджэння Яўгена Радкевіча (1937 – 1999), празаіка

7 кастрычніка – 100 гадоў з дня нараджэння Юрыя Жывіцы (сапр. Попка; 1912 – 1990), пісьменніка, журналіста, грамадскага дзеяча. Жыў у Германіі

80 гадоў з дня нараджэння Івана Пташнікава, пра-

заіка, сцэнарыста, заслужанага работніка культуры Беларусі

9 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Таццяны Аляксеевай (1922 – 1996), актрысы, педагога, заслужанай артысткі Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Івана Калесніка (1932 – 1979), паэта, публіцыста, перакладчыка

10 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Слінчанкі (1922 – 2010), скульптара, педагога

11 кастрычніка – 75 гадоў з дня нараджэння Элеаноры Сямёнавай, беларускага мастака па касцюме, графіка, жывапісца. Жыве ў Канадзе

13 кастрычніка – 80 гадоў з дня нараджэння Алены Кобец-Філімонавай, празаіка

15 кастрычніка – 115 гадоў з дня нараджэння Мікалая Пігулеўскага (1897 – 1967), спевака і музычнага дзеяча, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

105 гадоў з дня нараджэння Рамана Сабаленкі (1907 – 1975), празаіка, паэта, публіцыста

16 кастрычніка – 100 гадоў з дня нараджэння Анатоля Каменскага (1912 – 1990), рускага і беларускага акцёра, заслужанага артыста Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Андрэя Ушакова (1912 – 1941), паэта

Заканчэнне на с. 71.

Мікола МІШЧАНЧУК

“І ЗАРАЗ МНЕ Б ТОЛЬКІ ДАБЕГЧЫ ДА ТЫХ, ХТО ПАКЛІЧА МЯНЕ”

ПІМЕНУ ПАНЧАНКУ – 95

Асаблівасці слоўнай мастацкай творчасці, яе асноўны пафас вызначаюцца характарам, тэмпераментам яе творцы. Глыбока засяроджаны ў сабе, у душы лірычна расчулены, Пімен Панчанка пры адстойванні перакананняў, жыццёвага крэда быў неўтаймоўны, узрушаны, бясстрашны. Няўрымсліва, “на надрыве” думкі і эмоцыі пісаў ён многія публіцыстычныя, грамадзянска-пафасныя творы: клеймаваў “прайдзісветаў і тарбахватаў”, чыноўнікаў, заклапочаных перастаноўкай сталоў у кабінетах, а не лёсам народа, з якога “выйшлі”. Захоплены выкрыццём адмоўнага ў жыцці, ён нібыта не заўважаў, дзе яго “я” пераходзіла ў “ты”, “мы”.

Верш ліецца суцэльным патокам-перажываннем, то паскараючыся, то запавольваючыся, а калі даходзіць да экстрэмальнага парога, ставіць і лірычнага героя-гуманіста, і яго апанентаў перад выбарам. Часта паэтычныя радкі ператвараюцца ў публіцыстычную прамову, дзе рухальнай сілай становяцца дзеясловы:

*Той дзень прапаў і страчаны навекі,
Калі ты не зрабіў таго, што мог;
Калі не паспрыяў ты чалавеку,
Няшчыры быў, зманіў, не дапамог.*

*Той дзень збяднеў, зліняў на сотню радуг,
І, попелам насытаны, сканаў,
Калі не падзяліў з суседам радасць
І больш за дзень узяў ты, чым аддаў.*

Прапаў, страчаны, не зрабіў, не паспрыяў, зманіў, не дапамог, збяднеў, зліняў, сканаў, не падзяліў, узяў, аддаў – дзеясловы руху і забяспечваюць дынамізм панчанкаўскага тэксту, эфект рухомасці і думкі, і пачуцця. І так далей па тэксце дзеясловы “падштурхоўваюць” слоўную плынь: *завянуў, пашкадаваў, закрэслены, абмінуў, пабаяўся, праглынуў...* Узмацняюць думку аўтара і паўторы: “Калі ты не зра-

біў...”, “Калі не паспрыяў...”, “Калі не падзяліў...”, “Калі... пашкадаваў...”, “Калі... абмінуў...”; інверсіі (амаль у кожным сказе), зваротак у заключным катрэне. Панчанкаўскі пафас трымаецца на паэтычным сінтаксісе, лагічнай (падсвечанай высокай эмацыйнасцю) доказнасці, тэзіснай кампазіцыі. Тропы ў падобных творах выкарыстоўваюцца ашчадна, не расквечваюць пільмо, як, напрыклад, у ранняга Р. Барадзіна, Г. Пашкова, Я. Янішчыц, Т. Бондар, іншых, маладзейшых, аўтараў.

Тры заключныя страфы верша вытрыманы ў больш элегічнай, сумнай інтанацыі:

*Я не сьвяты, хоць і не сквапны злыдзень.
Даруйце, калі часам быў глухі
Ці чалавека грубасцю пакрыўдзіў...
Грахі мае, бясконцыя грахі [1, с. 150].*

Калі ацэньваць гэты твор, датаваны 1973 г., у кантэксце іншых, дзе П. Панчанка востра рэагуе на адмоўныя павевы (страта высокай маралі, забыццё сваіх каранёў, імкненне дасягнуць матэрыяльных выгод любымі сродкамі, інш.) застойнай і пазнейшай, перабудовачнай эпохі, дык ён вельмі блізка да вершаў “І няма каго нам папракаць...”, “Грызе ўсіх нас нецярплівасць...”, “А страціць годнасць – невыносна...”, “Мала сказаць: ненавіджу...” – твораў, па словах выдатнага крытыка В. Бечыка, “адкрытага выказвання”. У іх паэт прама звяртаецца да рэцыпіента, не тоячыся, абараняе сваю пазіцыю, страсна абвяргае довады апанентаў. Ён адчувае сябе напружана, у экстрэмальнай сітуацыі, “нібы салдат у баю”, палемізуе да хрыпаты ў голасе. Апошні з названых вершаў хочацца працытаваць поўнасцю, бо ён узорны ў плане характарыстыкі публіцыстычнай, грамадзянскай лірыкі славутага мастака слова:

*Мала сказаць: ненавіджу,
Мала сказаць: прызнаю,
Біцца за праўду – і выжыць,
Нібы салдат у баю.*

*Дрэннаму – не пакарыцца,
Добрае – не праяваць.
З дробнай хлуснёй не мірыцца,
З буйнай хлуснёй ваяваць.*

*Гэтым бы і кіравацца...
Толькі і зло, і хлусня
Хітра маскіравацца
Вучацца спрытна штодня.*

*Нехта і подлы, і хіжы
Клятву паўтарыць тваю:
З ворагам біцца – і выжыць,
Нібы салдат у баю.*

Калі настаўнік зверне ўвагу выхаванцаў на гэты твор, ён абавязкова падкрэсліць ролю дзеясловаў руху (*ненавіджу, прызнаю, біцца, выжыць, не пакарыцца, не праяваць, не мірыцца, ваяваць*), вялікую ролю ўнутрырадковых паўзаў (на месцы іх у шасці выпадках стаяць двукроп’і і працяжнікі), якія надаюць выказванню пульс. Энергія радка ствараецца з дапамогай і трохскладовага дактылю, і пастаноўкі ў канцы радкоў (дзесяць выпадкаў з шаснаццаці) дзеясловаў для рыфмавання, і паўтарэння ў канцы першай і чацвёртай строф параўнання “нібы салдат у баю”. Пафас верша – гэта пафас актыўнага, бескампраміснага выкрыцця (клеймавання) зла і хлусні, подласці, умення маскіравацца высокімі лозунгамі.

Найвышэйшага напружання паэтычны радок П. Панчанкі дасягнуў у вершах 1980 – сярэ-

дзіны 1990-х гг. (“Паэма сораму і гневу”, “Рагуйце нашы душы”, “Развітанне”). Паэт непакоіцца пра ўласны лёс і лёс наступных пакаленняў, востра перажывае пагардлівыя адносіны да роднай мовы (“*гэта з мовай маёй развітанне*”), бесчалавечныя – да прыроднага багацця, згадвае трагічныя старонкі мінулага (калектывізацыя, вайна, хрушчоўскія эксперыменты, брэжнеўскі застой), клапаціцца пра захаванне духоўных скарбаў народа.

У мастацкай форме выклаў П. Панчанка паэмаўныя думкі і назіранні, сваё жыццёвае крэда: нататкі “*сшытка для сябе*” былі апублікаваныя праз тры гады пасля таго, як паэта не стала, у часопісе “Полымя” (з прадмовай С. Законнікава) пад загалоўкам “Думаю, думаю...: Дзённікі” (№№ 5, 7, 8). Прывядзем некалькі афарыстычных выказванняў з запісаў паэта: “*Не хачу кібернетычнага стварэння! Радуйся, цёплы чалавек*”; “*Савецкае мяшчанства – самае агіднае ў свеце, бо яно прыкрываецца самымі высокімі і святымі сказамі*”; “*Пакладзі руку на сваю зямлю, і калі яна нічога не адчуе – адсячы яе*”; “*Цяжка жыць па адных інструкцыях, а пісаць немагчыма зусім*”; “*Вось гэты, іменна гэты дзень, не паўтарыцца ніколі. А мы яго прапускаем, амаль не бачым з-за – пустой мітусні... А калі не перажыць такі дзень, не перахвалявацца, не парадавацца – то і ў паэзіі будзе агульшчына, след мітусні і нічога глыбокага*”.

Прыведзеныя ўрыўкі з дзённіка сведчаць пра нянавіць паэта да застойнасці, руціны, да цыркуляраў і інструкцый, што кладуцца ланцугамі на жыццё і творчасць. На падобным грунце аўтарскага светаразумеання і вырастала яго грамадзянская паэзія, блізкая да “паэзіі крыку” экспрэсіяністаў. Менавіта такая словатворчасць дала літаратуразнаўцам і крытыкам падставы для залічэння паэта ў мастакі-публіцысты, сярод якіх можна назваць А. Вярцінскага, Г. Бураўкіна, С. Гаўрусёва, У. Нядзведскага і іншых майстроў мастацкага слова.

Але ёсць і іншы Пімен Панчанка – пейзажыст і тонкі псіхалаг, далікатны, мяккі, падчас сентыментальна расчулены чалавек, пясняр каханна. З дзённікаў: “*Туга па зорках*”; “*Снапы маланак, зерне зорак*”; “*Усе дрэвы працягваюць рукі да сэрца твайго*”; “*Паэзія – споведзь веку, прапушчаная праз уласнае сэрца*”; “*Катулюць мяне два каты: памяць і сумленне*”; “*Людзі вельмі прывыклі да шаблону*”. Падобны настрой нараджаў вершы элегічнага складу: “*Кожны з нас прыпасе Радзімы куток...*”, “*Сінія касачы*”, лірычная балада “*Коні*”, поўныя болю за нанесеныя вайной раны маці-Радзіме, усяму жывому. У першым вершы, як малітва аб дараванні

за тое, што даводзіцца пакідаць родны край, гучаць шчырыя, сцішаныя словы лірычнага героя (аўтара):

*Не прыпомню цяпер, што ў адказ я шаптаў –
Ці зямлю суцяшаў, ці пра маці пытаў.
Слоў вуголле злятала з патрэсканых губ,
І растоптаны кут быў да болю мне люб [2, с. 140].*

Так жахліва было вымаўляць развіталыя словы, што яны, як вуглі, апякалі патрэсканыя губы!

Невымерным бодем поўніцца верш “Дзеці вайны” пра скрадзенае вайной дзяцінства, пра тых, хто, па словах С. Гаўрусёва, “вырас пад гарматнымі стваламі”. Яго гуманістычны пафас не зацемрыцца і праз стагоддзі. Усё ў вершы пададзена буйнымі, яскравымі мазкамі: і ваенная навала-віхура, і мірнае пасляваеннае жыццё. Усё палярызавана: “ахрыплы голас танкаў”, “журботны енк удоў” (вайна); “цёплы дождж”, “густая цішыня”, “лагодны гром”, “чыстыя сны” (мірныя гады). Дзеці вайны і на мірнае жыццё будуць глядзець праз шкло трагічных ваенных падзей: “Ім здаецца самалётам першы бусел, / Пажарам здаецца першая зара”.

Напісаны ў застоўны час, верш “Гальштук” (1977) П. Панчанкі гуманістычным зместам прыраўняе афіцыйна параднасці, што хавае бесчалавечнасць, чэрствасць. Паэт абараняе маленькую дзяўчынку з Бухары, якая была яму “расточкам на сэрца”: яна сумна стаяла ўбаку ад параднага строю, відаць, пакараная за дробязную правінку. Верш – сціслая педагогічная паэма, скіраваная на выхаванне індывідуальнасці кожнай асобы, што не раствараецца, а самавыяўляецца ў калектыве. Паэт сцвярджае: не павінна быць кінутых, адрынутых на ўзбочыну жыцця дзяцей. Іх лёс мусіць стаць сэнсам жыцця дарослых людзей, педагогаў з чулымі сэрцамі:

*Я знарок з галоўнай сцэжкі збочыў
Непрыкметна і не напаказ.
Божа мой, якім прызнаннем вочы
У малой заззялі мне ў адказ...*

*Успаміны я перабіраю,
Свецяць вачаняты мне здалёк.
І часцей цяпер я пазіраю
На дзяцей, адціснутых у бок [1, с. 202].*

Маналагічнасцю і спавядальнасцю вылучаецца лірыка памяці і лірыка кахання паэта. Жанравы “пашпарт” яе – элегія. І стылёва такія творы афармляюцца іначай, чым грамадзянска-публіцыстычныя: паэтычны сінтаксіс іх пазбаўлены шматлікіх пропускаў, воклічаў, рытарычных пытанняў, паўтараў; ін-

танацыя пераважна спакойная, нетаропкая, як, напрыклад, у вершы “А мы ўжо як зімы сівыя...”.

Пімен Панчанка бароніць бунтарства маладых, іх імкненне вылучыцца з масы (“А я маладых не лаю за доўгія валасы...”), светла радуецца іх маладому каханню (“Вясне так хочацца прысесці / На сакавітую траву”, бо “каштанаў факельнае шэсце / Ёй закружыла галаву”).

Колькі цяпла, святла, радасці (падчас журботнай) разліта, рассыпана па пейзажных творах паэта, залічанага ў публіцысты!

Не ўсё прамовіў паэт. Многае – не паспеў. Пакінуў нас сам-насам з трывожным стагоддзем, з клопатамі пра тое, як жыць далей, да якіх ідэалаў імкнуцца. Пайшоў ад нас са спадзяваннем, што будзем мы лячыцца “ласкай людской”, “ціха ўсё перабіраючы сэрцам”, заваёўваючы “права на ўзбагачэнне душ”, асцерагаючыся падробкі, б’ючы “хлусню без чарговых кампаній / У другіх і ў сабе. І з агнём”, прытульваючы да грудзей “песню сваю, мову сваю”, жывучы без масак, прыхінаючыся “бліжэй да людзей”, помнячы, што “зло знікае цяжка і марудна”.

Думаю пра тое, што лучыць паэтаў, настаўнікаў, урачоў, усіх, хто памятае пра абавязак перад іншымі. Імя той сілы, што аб’ядноўвае нас у супольнасць аднадумцаў, – Чалавечнасць. Зразумеў гэта ў каторы раз перачытваючы баладу “Сэрца і крыж” П. Панчанкі – пра вясковага фельчара, які папрасіў вяскоўцаў паставіць на сваёй магілцы “высачэзны крыж”. І той “навальнічныя беды / Ад стрэх саламяных адводзіў”, бо:

*...мёртвае сэрца
Людзей, як жывое, любіла,
Агонь на сябе выклікала,
Маланкі ў магілу лавіла [1, с. 41].*

Будзем помніць: і сэрца Пімена Панчанкі, і сэрцы Максіма Танка, Васіля Быкава, Івана Мележа, Аркадзя Куляшова, Івана Шамякіна – старэйшынаў нашага слоўнага мастацтва, ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны – б’юцца ва ўнісон ТАМ, у вечнасці, поўняцца клопатамі пра нас, жывых, “выклікаюць агонь” і маланкі на сябе. Будзем помніць!

Спіс літаратуры

1. Панчанка, П. Збор твораў : у 4 т. / П. Панчанка. – Мінск : Маст. літ., 1982. – Т. 3 : Вершы 1963 – 1981 гг. – 351 с.

2. Панчанка, П. Збор твораў : у 4 т. / П. Панчанка. – Мінск : Маст. літ., 1981. – Т. 1 : Вершы і паэмы (1934 – 1945 гг.). Выбраныя пераклады. – 366 с.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“ГЭТА НЯМАЛА – БЫЦЬ САПРАЎДНЫМ І ЧЭСНЫМ ПІСЬМЕННІКАМ”

УСПАМІНАЮЧЫ ІВАНА АНТОНАВІЧА БРЫЛЯ

На шчасце, лёс падараваў мне вельмі насычанае (хоць і кароткае – цягам чатырох гадоў) знаёмства з Іванам Антонавічам. Насычанае доўгімі вечаровымі гутаркамі ў гасцінным доме Брыля, які звычайна прымаў мяне седзячы на канапе пад партрэтамі Льва Талстога, Янкі Купалы і сваіх бацькоў, і тым незвычайным чалавечым даверам, які ён – больш чым удвая старэйшы – аказваў мне практычна ад самага пачатку.

У якім настроі ні прыходзіў бы я да Івана Антонавіча (прычым прыходзіў не толькі дзеля справы – чарговага журналісцкага ці літарату-

95

разнаўчага матэрыялу, а і проста так, бо была ў тым нейкая ўнутраная душэўная патрэба), звычайна вяртаўся пасля дадому, нібы адпачыўшы. Так невытлумачальна ўздзейнічаў Іван Антонавіч тым, што і як гаварыў, як веў размову, уздзейнічаў нейкай сваёй псіхафізікай і чалавечай годнасцю, якая ці то даецца ад прыроды, ці то выхоўваецца самім чалавекам.

Але Брыль ніколі нават намёкам не выказаў свайго першынства. Ён паводзіў сябе так, нібыта ты – роўня яму, хоць, вядома, смешна было б раўняцца з асобай Брыля, літаратурнай і чалавечай. І дзіўна было б нават марыць пра тыя энцыклапедычныя веды і неверагодную, асабліва па сённяшнім часе, яго начытанасць. У гэтым сэнсе Янка Брыль быў і застаецца недасяжным прыкладам.

Добра разумеючы, хто перада мной, хто, дзякуючы выпадковаму знаёмству ў верасні 2002 г., нечакана дапусціў мяне ў сваё кола, як падаецца, даволі даверлівых стасункаў, я, вяртаючыся пасля дадому, кожнага разу занатоўваў падрабязнасці тых сустрэч. Некаторыя вытрымкі з тых запісаў прапануюцца да ўвагі чытачоў “Роднага слова”.

Іван Антонавіч не любіў даваць інтэрв’ю. Амаль кожны раз гаварыў, што не любіць гэты жанр і пакуль можа пісаць – лепш сам напіша.

Увогуле ён, здаецца, лічыў, што калі аднойчы ўжо напісаў пра нешта ці выказаўся публічна (нават калі зроблена гэта было шмат гадоў таму), дык паўтарацца не варта. Праўда, тут жа пачынаў падрабязна распавядаць пра тое, што мяне цікавіла, але кожнага разу – не пад дыктафонны запіс.

Аднойчы я прапанаваў Брылю – калі ён не пагаджаецца на невялічкае інтэрв’ю – самому напісаць нешта на тую тэму, якую мы абмяркоўвалі і якая яго хвалявала. Аднак Іван Антонавіч адмовіўся і ад гэтай прапановы: “Вы цягнеце мяне з мастацкай літаратуры ў журналістыку”. Я ўдакладніў: у публіцыстыку. Аднак Брыль патлумачыў, што пісаць трэба ў тым выпадку, калі ўжо накіпела. І дадаў: “Літаратура і журналістыка – гэта ўсё ж розныя рэчы”.

Іван Антонавіч гаварыў, што публічна не адзначаў ніводнага свайго юбілею. Распавёў, як у 1967-м, на 50-годдзе, яму прапанавалі арганізаваць вялікае святкаванне, але ён на гэта запырэчыў: згаджуся, калі арганізуеце цэлы стадыён... “Гэта яшчэ ў савецкі час, – працягваў Брыль, – узялі моду святкаваць юбілеі. Тады напярэдадні па ўсіх рэспубліканскіх саюзах пісьменнікаў рассылаліся просьбы даслаць віншаванні. І вось сядзіць гэны юбіляр і абліваецца слязьмі ад радасці, што яго павіншавалі!..”

Ён з вялікім сумненнем ставіўся да камп’ютараў і да скону дзён пісаў ад рукі. Так, адказваючы на мае пытанні для аднаго інтэрв’ю, чарнавік напісаў алоўкам, а чыставік ужо ручкай. Чарнавік жа, парваўшы, выкінуў. Прызнаваўся, што не можа зразумець, як можна нешта сачыняць, седзячы за камп’ютарам. “Толькі на паперы”, –

гаварыў Брыль і дадаваў, што Пушкін увогуле гусіным пяром пісаў. Праўда, Леў Талстой – ужо стальным. Разам з тым Брыль прыгадваў адно са сваіх апавяданняў, герой якога спрабаваў задзьмуць электрычную лямпачку. «Можа, і я таксама “дзьму” на камп’ютар?» – не выключаў Іван Антонавіч.

Над канапай у яго невялічкім пакойчыку вісели партрэты бацькоў, брата і двух яго ўлюбёных пісьменнікаў – Льва Талстога і Янкі Купалы. Такога Купалу я бачыў упершыню і аднойчы запытаўся, чаму менавіта гэтаму фотаздымку Івана Дамінікавіча аддаў перавагу Брыль. Ён адказаў, што гэта кадр з дакументальнай стужкі, дзе Купала не глянцавы, нават няголены, без гальштука і стомлены. Я пагадзіўся, што на партрэце бачна глыбіня думкі, на кананічных жа Купалавых выявах яна часта губляецца. “У тым уся і справа”, – заключыў Брыль.

Некалькі разоў чуў ад Івана Антонавіча, што для яго ў радасць кожны тэлефонны званок. Калі, напрыклад, аднойчы сыходзіў ад яго а дзявятай гадзіне вечара, Брыль сказаў на развітанне: “Я жыву адзін. Думаю па вечарах: хоць бы нехта пазваніў. А тут не толькі пазваніў, але і прыйшоў!”

Іншым жа разам Іван Антонавіч усміхаючыся распавядаў: «Мне тут некалькі разоў адна жанчына, сказала: “Прабачце, калі ласка, што адрываю Вас ад працы...” Можна падумаць, што я ўвесь час працую!» І ў адказ на маё пытанне, чым звычайна заняты яго дзень, удакладніў: “Я і пішу, і раблю запісы, чытаю газеты, чытаю кнігі...”

Звычайна Іван Антонавіч клаўся спаць у дзевяць, прачынаўся ў шэсць, тады ж пачынаў працаваць. На лецішчы ж працаваў з раніцы да таго часу, пакуль не клікалі снедаць. Праўда, да 1953 г. пісаў па начах, прычым паліў адну папяросу за адной. Пакойчык быў невялікі – усяго пяць квадратных метраў, на стале стаялі электраплітка і чайнік. Тут жа ляжалі хлеб і сала, каб пісьменнік мог зрабіць перапынак. Але калі ўрачы, дыягнаставаўшы перадінфарктны стан, загадалі кінуць паліць, Брыль адразу ж паслухаўся... Калі ўжо пераехаў разам з сям’ёй у лепшую кватэру, працаваць пачаў з раніцы. “Па начах дрэнна працаваць, – неаднойчы казаў Іван Антонавіч. – Здаецца, што ёсць натхненне, але, як гаварыў Талстой, ноччу крытык у пісьменніку спіць”.

“Я дужа адказна падыходжу да таго, што раблю, і баюся напісаць лухту, таму і пішу мала, – тлумачыў Брыль. – Хоць кажуць: абавязкова трэба пісаць дзве старонкі ў дзень! Я так не магу. Я пішу, калі ёсць настрой – ужо не кажу пра

натхненне”. Затое ён штодзённа чытаў, прычым кожны дзень прачытваў больш за сотню старонак. Чытаў літаральна ўсё, нават творы, якія, здавалася, не былі вартыя яго ўвагі. Але ўсё роўна чытаў, бо калі нехта з пісьменнікаў падарыў сваю кнігу, ён не мог не прачытаць яе. “Гэта ж мая праца”, – тлумачыў. І іншым разам гаварыў усё пра тое ж: “Самаадукацыя неабходна для пісьменніка, прычым самаадукацыяй трэба займацца ўсё жыццё. Колькі б школ і ВУНУ пісьменнік ні закончыў”.

Іван Антонавіч неяк сказаў, што жанр, у якім ён працуе, цяжка вызначыць – проза гэта ці паэзія. Нехта называе яго “паэзіяй у прозе”. Але тае вызначэнне Брылю катэгарычна не падабалася.

Яго бацька памёр у 54 гады – будучаму пісьменніку было толькі шэсць з паловай. Нарадзіўся ён у Адэсе, а калі яму было пяць гадоў, сям’я пераехала ў вёску Загор’е, што ў Заходняй Беларусі (дакладней – вярнулася, бо адтуль паходзілі і бацька Брыля Антон Данілавіч, і маці Настасся Іванаўна, але ў 1914 – 1922 г. сям’я жыла ў Адэсе, дзе працаваў бацька, рабочы-чыгуначнік). Ад самага маленства жыццё ў Янкі Брыля было звязана з працай – ужо ў шэсць гадоў ён пасвіў свіней. «Помню, якраз бацька прынёс бярозы на Тройцу, каб уваткнуць каля ўваходу, мне цікава, я паглядзець хачу, але трэба ісці свінню пасвіць. Такі тады быў “кар’ерны” рост: спачатку свіней пасвіш, пасля – кароў. Кароў я таксама рана пачаў пасвіць – гадоў восем было...»

Вось пра мяне некалькі фільм здымалі. Паехалі ў Адэсу. Дом і кватэра, дзе мы жылі, яшчэ былі цэлыя. Там такія італьянскія дворыкі, якія праектавалі італьянскія архітэктары. У такім дворыку мы і жылі. І я зноў выходзіў на балкон, з якога ў дзяцінстве ледзь не зваліўся: мне было гады чатыры, я выйшаў на балкон і цераз пруты пералез на іншы бок, але тут мне стала страшна і я закрычаў. Выбег старэйшы брат і, схпіўшы мяне за каракулевы каўнер, выцягнуў. Вядома, такое не можа не запомніцца...»

Раман “Птушкі і гнёзды” Брыля доўга не выходзіў (“Яго, як рыбу на патэльні, варочалі тудысюды”, – казаў Іван Антонавіч), бо супраць выдання выступаў, як яго называлі, “вялікі маўчальнік” Шаура, які працаваў у беларускім ЦК. Пакуль ён хварэў на грып, у выдавецтве баяліся друкаваць раман без яго згоды. Калі ж Шауру паведамілі, што Брыль значна перапрацаваў раман, ён запытаўся: “Навошта? У гэтым не было патрэбы”.

Некалькі адзін высокі чыноўнік, які курыраваў у савецкі час пытанні літаратурнай цензуры, захацеўшы захапіць Брыля, напісаў (не называючы

прозвішча), што, маўляў, ёсць у нас адзін пісьменнік, лаўрэат Сталінскай прэміі, які атрымаў прэмію асабіста ад Сталіна. Распавядаючы пра гэта, Брыль удакладніў: яшчэ Канстанцін Сіманаў пісаў у сваіх успамінах, як аднойчы Сталін пацікавіўся адносна яго, Брыля: “А гэтаму прэмію трэба даць таму, што варты яе, ці таму, што піша так, як трэба?” І Сіманаў адказаў: таму што піша таленавіта. «Такім чынам ніякага “асабіста” не было», – рэзюмаваў Іван Антонавіч.

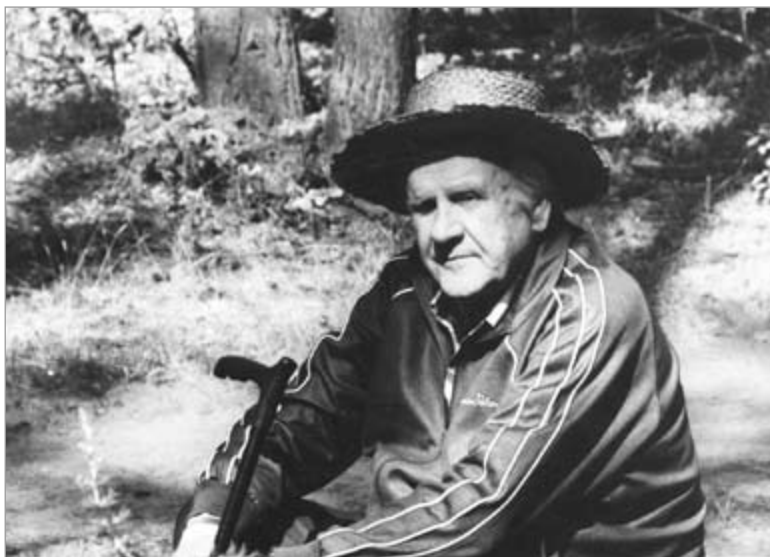
Падчас падрыхтоўкі кнігі “Я – з вогненнай вёскі...” яе аўтары – Янка Брыль, Алесь Адамовіч і Уладзімір Калеснік – запісалі 72 км стужкі з аповедамі жыхароў спаленых у вайну беларускіх вёсак. Калі кніга ўжо выйшла з друку, аўтары даслалі яе ўсім, з кім гутарылі, – а гэта больш за трыста чалавек. Што ж тычыцца чарнавікоў да кнігі, дык іх аўтары “ўрачыста” знішчылі, каб ніхто ніколі не даведаўся, хто з іх трох што напісаў.

На маё пытанне, на якой мове ён думае (і заўвагу, што не чую беларусізмаў, калі Брыль размаўляе па-руску), Іван Антонавіч адказаў, што калі чытае, напрыклад, Чэхава, дык, вядома, думае па-руску.

Калі памёр Уладзімір Караткевіч, з якім Іван Антонавіч – нягледзячы на розніцу ва ўзросце – быў у блізкіх сяброўскіх адносінах, гэта стала для Брыля такім узрушэннем, што за тое лета 1984 г. ён перачытаў усё, што было напісана яго маладзейшым сябрам.

Гаворачы пра Караткевіча, Брыль прыгадаў, што першыя яго вершы былі надрукаваны ў 1956 г. у часопісе “Полымя” і адзін верш – у “Новом мире”, хоць і туды была прапанавана цэлая падборка. Але галоўны рэдактар “Нового мира” сказаў, што лепш будзе, калі дэбют адбудзецца толькі адным вершам. Распавядаючы пра тое, Брыль задаў рытарычнае пытанне: «Вы заўважылі, што ў “Новом мире” амаль не было паэзіі?» (І гэта пры тым, што галоўным рэдактарам часопіса быў знакаміты рускі паэт Аляксандр Твардоўскі.)

Між іншым, Брыль быў знаёмы з жонкай Твардоўскага Марыяй Іларыёнаўнай – пазнаёміўся падчас адпачынку на марскім курорце. Марыя Іларыёнаўна распавядала, што Твардоўскі вельмі перажываў, што калі ён сышоў з “Нового мира”, дык усе пастаянныя аўтары часопіса працягвалі там друкавацца. За выключэннем толькі Гаўрыіла Траяпольскага – свайго “Белага

Янка Брыль на лецішчы ў Крынічным. 2005 г.

Біма Чорнае вуха” ён забраў з рэдакцыі “Нового мира”.

Брыль быў перакананы, што “Леаніды не вернуцца да Зямлі” Караткевіча можна было выдаць яшчэ ў той час, калі раманы былі напісаны (а так, зазначу, прыйшлося чакаць дваццаць гадоў). «Проста трэба было хітра дзейнічаць, – тлумачыў Іван Антонавіч. – Я хацеў напісаць рэцэнзію, каб выратаваць раманы, але Валодзя, калі мы разам былі ў выдавецтве, сказаў, што ад усяго адмаўляецца. З тым і пайшлі. Пасля кажу яму: “Што ж ты дзядзьку, які на руках цябе цераз балота нясе, нагамі ў жывот б’еш?!”»

Калі прапанаваў Брылю зрабіць ксеракопію яго выступлення падчас абмеркавання беларускімі пісьменнікамі “Каласоў пад сярпом тваім” У. Караткевіча (абмеркаванне было наладжана ў 1967 г., каб вырашыць далейшы лёс рамана – ці варта яго выдаваць?), Іван Антонавіч, падзякаваўшы, сказаў: “Калі вам будзе не цяжка. Ведаецца, у старасці да гэтага ставішся, як у дзіцячыя гады: а раптам нешта прыемнае прыгадаеш? Вось нядаўна ў Акадэміі навук мне паказалі маё пісьмо да Валодзі Караткевіча, якое я напісаў яшчэ ў 1950-я гады, – мне было прыемна перачытваць яго”.

Да версіі, што 3 і 4-я кнігі “Каласоў пад сярпом тваім” усё ж існавалі, але маглі быць скрадзены савецкімі спецслужбамі, Брыль не ставіўся сур’ёзна. На яго думку, працягу “Каласоў...”, хутчэй за ўсё, проста не было, гэта Караткевіч сам нешта нафантазіраваў, каб знайсці апраўданне таму, што збіраўся напісаць працяг, але так і не зрабіў гэтага.

Аднойчы запытаўся ў Брыля, як ён ставіцца да таго, што Караткевіча іншым часам на-

зываюць геніяльным пісьменнікам. «Навошта абавязкова даваць гэтыя тытулы: “апостал”, “геній”? – Іван Антонавіч, здаецца, быў нават трошку абураны. – Не называлі геніем ні Шырму, ні Цітовіча, а ці часта называюць геніямі Чэхава і Буніна?.. Вось што такое вялікая руская літаратура? – звычайна геніямі называюць гэтых пяць асоб: Пушкін, Лермантаў, Гогаль, Талстой, Дастаеўскі – усё. І нікому ў галаву не прыйдзе думка называць геніямі тых жа Тургенева, Ляскова і Караленку, ужо не кажу пра такую плеяду, як Чэхаў, Бунін і іншыя. А ў нас нешта нездаровае, правінцыйнае проста! Нават сорамна думаць пра гэта... Гэта ўсё рэчы этычнага парадку. Гэта ўжо народ павінен сказаць, час павінен расставіць усё па сваіх месцах... Увогуле гэта нямала – быць добрым пісьменнікам, сапраўдным і чэсным пісьменнікам».

Дарэчы, гаворачы пра беларускую літаратуру, Брыль вылучаў чатырох, па яго словах, класікаў: Янку Купалу, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча і Максіма Гарэцкага.

У хатняй бібліятэцы Брыля быў і 90-томны Збор твораў Льва Талстога. Збіраць яго пачаў яшчэ пасля вайны – у той час кнігі можна было набыць на кірмашы... “Вайну і мір” ён перачытваў чатыры разы.

Увогуле, многае Іван Антонавіч не проста прачытаў, але і перачытаў – у тым ліку “Братоў Карамазовых” Дастаеўскага, “Былое і думы” Герцэна. У адказ на маё пытанне, а ці даводзілася расчараўвацца ў нейкім творы пасля перачытвання, Іван Антонавіч сказаў, што не можа такога прыгадаць. У сваю чаргу, я распавёў, што некалі мяне расчараваў іспанскі блазенскі роман – якраз тады, калі ўзяўся яго перачытваць. На што Брыль заўважыў: “Гэта гледзячы з якім настроем чытаеш, што хочаш знайсці ў кнізе”.

Што тычыцца яшчэ Льва Талстога: Брыль распавёў, што імёны дачцэ Наталлі і сыну Андрэю даў не ён, а яго жонка Ніна Міхайлаўна – у гонар улюбёных Наташы Растовай і Андрэя Балконскага. А яшчэ адну дачку, Галю, Іван Антонавіч хацеў назваць Аляксандрай, Сашай...

У Брыля была вялікая бібліятэка, але паступова шмат якія кнігі ён раздарыў, і ў выніку сталася некалькі кніжных шафаў у Мінску і на лецішчы ў Крынічным. «Кніга не павінна стаяць без справы. Лепш аддаць яе таму, хто будзе чытаць, – гаварыў Іван Антонавіч, прыгадваючы словы Льва Талстога: “Мне не цікавы пісьменнік, які напісаў больш, чым прачытаў”».

У 1961 г. Брыль прыязджаў у Гродна, дзе гісторык Барыс Клейн наладзіў госцю шэсць сустрэч

з чытачамі на працягу двух дзён! Прычым падчас адной з тых сустрэч Брыль выступаў перад тысячнай залай, а пасля яшчэ паўтары гадзіны адказваў на пытанні... Вярнуўшыся ў Мінск, ён цэлы дзень пасля спаў – так стаміўся, такім моцным было напружанне.

На маё захапленне яго выключнай памяццю (Іван Антонавіч мог, напрыклад, паказваць фотаздымкі шматгадовай даўніны і адразу, без напружвання, прыгадаць, калі і дзе гэта было сфатаграфавана) Брыль заўважыў, што ў яго насамерч добрая вобразная памяць, а побытавая – дык не. “Вось часам не магу прыгадаць, як гэта называецца...” – сказаў ён і паказаў на акуллары, што ляжалі на стале.

Калі Брыль быў у нямецкім палоне (прызваны ў польскую армію, ён патрапіў у палон пасля капітуляцыі польскіх войскаў у 1939 г.), адзін рускі эмігрант, які служыў у французскім войску, прадказаў Івану Антонавічу, што ён дажыве да 96 гадоў, што ў яго будуць дзве жонкі і што здзейсніцца яго заповітная мара. «Адкуль ён мог ведаць пра маю мару?! – пытаўся Брыль. – Я нікому пра гэта не казаў, хоць друкавацца пачаў у 1938 г. Што ж тычыцца дзвюх жонак, дык Ніна Міхайлаўна, мая жонка, пасля смяялася: “Я згодная, што 96 гадоў, але навошта табе другая жонка?!”»

Праўда, сам Іван Антонавіч, як падавалася, не надта спадзяваўся жыць так доўга. “Я пахаваў трох братоў, дзвюх сяцёр, пляменнікаў. Вельмі цяжка перанёс смерць жонкі...” Тым самым Іван Антонавіч даваў зразумець: цяжка заставацца, калі хаваеш самых блізкіх.

Тэму непазбежнага сыходу Брыль зрэчас, але ўсё ж закранаў. Так, аднойчы прыгадаў, як Максім Танк гаварыў, што не жадае “зсядаць у прэзідыуме” на Маскоўскіх могілках (цяпер гэта Усходнія могілкі) і прасіў пахаваць яго на радзіме, прычым – у нагах маці. “Я таксама думаў пра гэта, – казаў Іван Антонавіч. – Але родным будзе нязручна туды ездзіць. А тут – усё ж побач”. У адказ жа на маю заўвагу, што можа, не пра тое мы гаворым, Брыль не пагадзіўся: “Чаму ж? Гэта вы – малады чалавек, а я пра гэта думаю”.

Іван Антонавіч быў перакананы, што пісьменніку ніколі не варта расказаць пра свае творчыя задумы. “Гэта супрацьпаказана пісьменніку, бо справа гэта вельмі інтымная... Замест таго, каб дэклараваць і распавядаць пра тое, што яшчэ не зроблена, лепш проста пачаць нешта рабіць. А прасцей кажучы – пачаць пісаць”.

Сяргей ШАПРАН.

НЯСТОМНЫ ДАСЛЕДЧЫК КУЛЬТУРЫ АДАМ МАЛЬДЗІС

Адам Іосіфавіч Мальдзіс – чалавек незвычайны. І артыкул пра яго з нагоды юбілею – 80-годдзя з дня нараджэння – хацелася б зрабіць адметным. Скарыстаем найноўшую прыдумку чалавецтва – інтэрнэт. Ці знойдзем у ім згадкі пра юбіляра? Сумнявацца няма патрэбы – дастаткова набраць у Google імя і першыя дзве літары прозвішча, як разумная машына сама выводзіць яго поўнасьцю. Такая ўвішнасьць паказальная, яна азначае, што прозвішча Адама Мальдзіса сустракаецца часта. І сапраўды – далей адкрылася мноства спасылак, знаёмячыся з якімі можна ўведаць пра нястомную, рознабаковую дзейнасць Адама Іосіфавіча.

Даведваемся перш-наперш, што зараз ён працуе над двухтомным энцыклапедычным даведнікам пра беларусаў і ўраджэнцаў Беларусі за мяжой “Сузор’е беларускага памежжа: Беларусы ў суседніх краінах і народжаныя ў Беларусі”. А. Мальдзіс выступае ў ім як грамадскі навуковы рэдактар, аўтар шматлікіх артыкулаў. У адным з інтэрв’ю ён сказаў, што над даведнікам *“працаваў апошнія чатыры гады і ўсё жыццё, таму што дзе б ні працаваў, увесь час назапашваў матэрыялы пра беларусаў за мяжой”*. Даведнік плануецца выдаць у канцы года. Але ўжо зараз Адам Іосіфавіч выношвае планы падрыхтаваць новае выданне, якое ўмоўна назваў “Беларускае сузор’е далёкага замежжа”. Рупліўца гаворыць, што няблага было б скласці таксама і даведнікі “Уклад рускіх у беларускую культуру”, “Уклад палякаў у беларускую культуру”.

Уведваем з інтэрнэту, што А. Мальдзіс толькі што выдаў падрыхтаваны сумесна з доктарам архітэктуры Армэнам Сардаравым альбом “Даўня Беларусь: З настальгіяй аб мінулым”. Што ён удзельнічае ў шматлікіх імпрэзах: выступае на міжнародных чытаннях у Гальшанах, на сустрэчы з чытачамі ў Ашмянах, на адкрыцці выставы, прысвечанай Ю. І. Крашэўскаму ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы, на акцыі на Усходніх могілках, прысвечанай 24-й гадавіне з дня смерці Уладзіміра Караткевіча, на адкрыцці экспазіцыі “Гістарычны партрэт Беларусі XVI – XIX стагоддзяў” у Нацыянальным мастацкім музеі і гэтак далей...

Не так даўно даследчык пабываў у Японіі, дзе цікавіўся жыццём Іосіфа Гашкевіча і мацаваў беларуска-японскія сувязі, а яшчэ раней – у Англіі, Францыі, ЗША, Італіі, Ватыка-

не, Польшчы, Чэхіі. Інтэрнэт інфармуе і пра больш даўня дзеі Адама Іосіфавіча – яго ўдзел у пошуках вывезеных з Беларусі гістарычных каштоўнасцей, у тым ліку крыжа Ефрасінні Полацкай; нагадвае, што Адам Мальдзіс з’яўляецца старшынёй камісіі “Вяртанне” Беларускага фонду культуры па выяўленні, вяртанні, сумесным выкарыстанні і ўводзінах у навуковае і культурнае абарачэнне нацыянальных культурных каштоўнасцей, якія апынуліся за межамі краіны. З іншых пачэсных абавязкаў: ён з 1987 г. старшыня камісіі, у 1991 – 2005 гг. прэзідэнт (з 2010-га ганаровы старшыня) Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, у 1996 – 2006 гг. кіраўнік аддзела культуралогіі Міжнароднай акадэміі навук Еўраазіі.

Таксама Адам Іосіфавіч вядзе тры пастаянныя рубрыкі ў газеце “СБ. Беларусь сёння”, публікацыі з якой былі сабраны і выдадзены ў кнізе “Белорусские сокровища за рубежом” (2009). Працуе, нягледзячы на паважаны ўзрост, у газеце “Голас Радзімы”.

Адам Мальдзіс карыстаецца вялікім аўтарытэтам і павагай, яго называюць адным з найразумнейшых людзей нашай краіны, энцыклапедыяй беларускіх гуманітарных ведаў, відным дзеячам нацыянальнай культуры, нястомным даследчыкам айчыннай культуры, літаратуры і гісторыі, вучоным, вядомым у самых шырокіх

міжнародных колах, сапраўдным народным беларускім інтэлігентам...

І нарэшце, у інтэрнэце можна знайсці звесткі пра ўвесь жыццёвы шлях А. Мальдзіса. Гэтаму прысвечана адмысловая старонка “Вікіпедыі”. З нагоды юбілею адновім і мы некаторыя звесткі з біяграфіі, спалучыўшы іх з уласнымі ўспамінамі.

Нарадзіўся Адам Іосіфавіч Мальдзіс 7 жніўня 1932 г. у вёсцы Расолы Астравецкага раёна. У школьныя гады многа чытаў, быў не па гадах эрудыяваным падлеткам. Першая мара – стаць астраномам. Хлопчык нават адважыўся напісаць ліст вядомаму вучонаму О. Шміту. Але неўзабаве з’явілася новае захапленне. Яшчэ ў час вучобы юнак пачаў друкавацца ў раённай і абласной газетах, у рэспубліканскіх дзіцячых выданнях – “Піянер Беларусі”, “Зорька”. Таму астраномам так і не стаў, паступіўшы на аддзяленне журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У гады вучобы ў БДУ зацікавіўся літаратуразнаўствам, выступіў у друку з першымі навуковымі публікацыямі. Атрымаў дыплом, працаваў адказным сакратаром Радашковіцкай раённай газеты “Сцяг Ільіча” (1956 – 1959). Захапіўся краязнаўствам, зразумеў, што сапраўднае прызванне – навуковы пошук. Паступіў у 1959 г. у аспірантуру пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР, а пасля яе заканчэння быў залічаны малодшым навуковым супрацоўнікам у гэтай установе і ёй аддаў амаль трыццаць гадоў (1962 – 1991), напоўненых напружанай навуковай працай. Быў загадчыкам сектара ўзаемасувязей літаратур, пазней – аддзела беларускай дакастрычніцкай літаратуры.

У інстытуце А. Мальдзіс стаў спачатку кандыдатам філалагічных навук (1963), тэма дысертацыі “Беларуска-польскія літаратурныя ўзаемасувязі ў другой палове XIX ст.”; а потым доктарам філалагічных навук (1986), тэма дысертацыі “Заканамернасці развіцця беларускай літаратуры пераходнага перыяду (другая палова XVII – XVIII стст.)”. Як відаць з назваў тэм, сфера навуковых інтарэсаў А. Мальдзіса – літаратура даўніх часоў, літаратурныя ўзаемасувязі і ўзаемаўплывы.

Адна за адной выходзілі кнігі Адама Іосіфавіча – вынікі даследаванняў, расповеды пра знаходкі ў архівах: “Творчае пабрацімства” (1966), “Падарожжа ў XIX ст.” (1969), “Традыцыі польскага Асветніцтва ў беларускай літаратуры XIX ст.” (1972), “Таямніцы старажытных сховішчаў” (1974), “На скрыжаванні славянскіх традыцый” (1980), “Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст.: Нарысы быту

і звычайў” (1982), “З літаратуразнаўчых вандраванняў” (1987), “Францыск Скарына як прыхільнік збліжэння і ўзаемаразумення людзей і народаў” (1988), “Перазовы сяброўскіх галасоў” (у суаўтарстве з А. Лапінскене, 1988), “І ажываюць спадчыны старонкі: Выбранае” (1994), “Як жылі нашы продкі ў XVIII ст.” (2001), “Выбранае” (2007). Ён адзін з аўтараў “Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры” (т. 2, 1969), “Истории белорусской дооктябрьской литературы” (1977), за ўдзел у працы над якой атрымаў званне лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі імя Якуба Коласа. Вялікіх намаганняў, доўгіх карпатлівых пошукаў запатрабавала выданне біябібліяграфічнага слоўніка “Беларускія пісьменнікі” ў 6 тамах (1992 – 1995), якім кіраваў Адам Іосіфавіч. Унікальны дапаможнік і сёння незаменны для ўсіх, хто піша пра беларускую мастацкую літаратуру. А. Мальдзіс хацеў бы перавыдаць кнігу, прадоўжыўшы яе, дапоўніўшы новымі матэрыяламі. А пакуль што ўносіць новыя звесткі ў хатні рабочы паасобнік слоўніка, ужо ўвесь спярэшчаны такімі запісамі.

Пабуджэннем да стварэння літаратурнага партрэта “Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча” (1990, 2010) паслужыла шматгадовае сяброўства з выдатным творцам, пра якое Адам Іосіфавіч часта згадвае ў выступленнях, інтэрв’ю, нарысах. Выданнем спадчыны У. Караткевіча, захаваннем памяці пра яго А. Мальдзіс апякуецца і сёння. Ён адзін са складальнікаў Поўнага збору твораў У. Караткевіча ў 25 тамах.

Адам Мальдзіс не толькі піша сваё, але і з энтузіязмам “прабівае” публікацыі таго з літаратурнай спадчыны, што ён лічыць незаслужана забытым. Ён падрыхтаваў і выдаў “Творы” Язэпа Дылы (1981), нямала рупіўся, каб быў надрукаваны перакладзены Браніславам Тарашкевічам на беларускую мову “Пан Тадэвуш” Адама Міцкевіча (1981), а таксама наш сучаснік склаў аднатомнік “Зямля Навагрудская, краю мой родны” (1969), дзе змешчаны перастварэнні вершаў і паэм. Ёсць і тут яшчэ няспраўджанае: Адам Іосіфавіч выступае з ініцыятывай перакласці на беларускую мову і выдаць працу Чэслава Янкоўскага ў чатырох тамах “Павет Ашмянскі”.

Адам Мальдзіс у 1965 г. быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў СССР і БССР. Мае і ўласны мастацкі твор – аповесць “Восень пасярод вясны” (1984), дзе своеасабліва адбіліся яго навуковыя захапленні. Мастацкая форма апаведу дазволіла выказаць здагадкі, меркаванні, не пацверджаныя пакуль архіўнымі знаходкамі. Далучыўся

рупліўца і да справы мастацкага перакладу. Мала хто ведае цяпер, што некалі А. Мальдзіс выступіў пад псеўданімамі Адам Гудас, Адам Расольскі, А. Свіслацкі.

З цягам часу А. Мальдзісу стала цесна ў межах СССР: пасля архіваў Мінска, Масквы, Ленінграда, Вільні яму ўдалося “прабіць” навуковыя камандзіроўкі за мяжу – у Варшаву, Кракаў, Лондан, дзе ён спадзяваўся адшукаць матэрыялы, звязаныя з Беларуссю. Адам Іосіфавіч не памыліўся, зрабіў у замежных архівах нямала найцікавейшых адкрыццяў, расшукаў рукапісы невядомых твораў. А да таго ж даследчык пазнаёміўся з англійскімі вучонымі Арнольдам Макмілінам і Верай Рыч, якія вывучалі беларускую літаратуру, перакладалі творы беларускіх пісьменнікаў на англійскую мову. Плённае супрацоўніцтва з імі доўжылася многія гады.

Нават у неспрыяльныя для ініцыятыўных людзей часы Адам Мальдзіс выступаў з арыгінальнымі прапановамі, ідэямі, праектамі. Некаторыя з іх яму ўдавалася ажыццявіць, але часта яго прапановы натыкаліся на бюракратызм, коснасць мыслення чыноўнікаў. Так, у пачатку 1970-х гг. ён выступіў з ідэяй стварэння экскурсійнага маршруту “Беларускае залатое кальцо”. Каб праверыць, ці можна яе рэальна ўвасобіць, задумаў правесці эксперыментальную паездку па распрацаваным ім маршруце: Мінск – Заслаўе – Вязынка – Радашковічы – Маладзечна – Залессе – Кушляны – Ашмяны – Гальшаны – Ліда (там начлег) – шклозавод “Нёман” – Наваградак – возера Свіцязь – Мір – Нясвіж – Мікалаеўшчына – Мінск. Адам Іосіфавіч запрасіў у падарожжа дваццаць вучоных, пераважна з Інстытута літаратуры (сярод іх А. Коршунаў, В. Чамярыцкі, В. Гапава, А. Верабей), і дваццаць экскурсаводаў. Быў нанят аўтобус, экскурсаводы і навукоўцы, змяняючы адзін аднаго, расказвалі пра мясціны, праз якія праязджалі, пра звязаныя з імі гістарычныя падзеі, славетых людзей. Душой кампаніі быў Адам Іосіфавіч. Ён столькі цікавага апавядаў пра даўнія часы, гістарычных асоб, так захоплена і падрабязна расказаў пра магнацкія роды Сапегаў, Радзівілаў, Тызенгаўзаў, Агінскіх, што здавалася, ён сам жыў у тыя дні, асабіста ведаў тых магнатаў, тагачаснае жыццё, і вось цяпер нібы нейкая дзівосная машына часу перанесла яго ў дваццатае стагоддзе.

На жаль, эксперыментальная паездка не стала тады афіцыйным маршрутам. Цікава, што другі маршрут, фактычна падказаны кніжкай, створанай па ініцыятыве і пры ўдзеле А. Мальдзіса “Беларускі экватар. Падарожная кніга ў

6 шытках аб падарожжы па зямлі беларускай у паласе, што прымыкае да аўтамабільнай магістралі Масква – Брэст ад 456-га кіламетра да мяжы краіны” (першае выданне 1980, другое 1988) якраз цяпер распрацоўваецца як экскурсійны тур. У свой час гэтая кніга, напісаная ў сувязі з Алімпійскімі гульнямі ў Маскве, была адзіным даведнікам пра гістарычныя мясціны Беларусі, аднак і сёння яна, дапрацаваная і дапоўненая, аказалася б надзвычай карыснай. Як і напісаная сумесна з В. Грыцкевічам кніга “Шляхі вялі праз Беларусь” (1980), дзе сабраны найцікавейшыя звесткі пра мясціны, што згадваюцца ва ўспамінах падарожнікаў розных стагоддзяў. Мае Адам Іосіфавіч і яшчэ адну турысцкую ідэю – пракласці экскурсійны маршрут па гістарычных і літаратурных мясцінах Беларусі, Літвы і Польшчы.

Спадзяванні не нязбытныя. Новыя магчымасці адкрыліся перад навукоўцам пасля распаду СССР і ўтварэння Рэспублікі Беларусь. Вызваленне ад ідэалагічнага ўціску партыйных органаў дазволіла выйсці на новыя прасторы даследавання, ажыццявіць нават самыя смелыя мары. Удалося пабываць у Ватыкане і дзякуючы сустрэчы з Папам Рымскім пракласці сцежку для будучых росшукаў у тамтэйшых архівах. Удалося выдаць Біблію Францішка Скарыны; заснаваць адмысловую навуковую ўстанову, прысвечаную вывучэнню яго спадчыны – Нацыянальны навукова-асветніцкі цэнтр імя Ф. Скарыны, дырэктарам якога ў 1991 – 1998 гг. і быў сам Адам Мальдзіс; заснаваць інфармацыйна-культуралагічны бюлетэнь “Кантакты і дыялогі” (1996 – 2002), дзе змяшчалася цікавая інфармацыя пра міжнародныя культурныя сувязі. Наладзіліся сувязі з беларускімі дыяспарамі ў замежных краінах, вучонымі, перакладчыкамі, якія спрыяюць пашырэнню ведаў пра Беларусь. Адам Іосіфавіч актыўна ўдзельнічае ў наладжванні міжнародных кангрэсаў, канферэнцый беларусістаў свету.

Дзесяць гадоў таму аўтар гэтых радкоў напісаў юбілейны артыкул да 70-годдзя Адама Мальдзіса, названы “Ёсць што пажынаць”. Там выказвалася думка, што для юбіляра настала жніўная пара, што яму можна пажынаць лаўры. Але вось прайшло дзесяцігоддзе, і аказалася, што Адам Іосіфавіч не захацеў і сёння не хоча спачываць на лаўрах, што ён не толькі жне, але і нястомна, з энтузіязмам засявае новыя дзялянкі на самых розных культурных, літаратуразнаўчых і іншых палатках.

Міхась КЕНЬКА.

На атрыманне Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь

АКУНАЮЧЫСЯ Ў АЙЧЫННУЮ ГІСТОРЫЮ

СЛОВА ПРА АНАТОЛЯ БУТЭВІЧА

Ёсць людзі, жыццёвы і творчы шлях якіх – прыклад служэння Радзіме, высокага і светлага абавязку перад сваім народам, заповітным кутком, які завецца Бацькаўшчынай.

Ад хутара Язавец, што за 3 – 4 кіламетры ад вёскі Баяры на старажытнай Нясвіжчыне, пачалася доўгая і шчаслівая дарога ў вялікі свет пісьменніка Анатоля Бутэвіча. Вяла яна праз філфак БДУ ў рэдакцыйныя і чыноўніцкія кабінеты, на высокія дзяржаўныя пасады і дыпламатычную працу, вяла да спазнання гісторыі і лёсу Беларусі, да той высновы, якую ён выкладзе ў прадмове да кнігі “У гасцях да вечнасці”: *“Літаральна кожная мясцінка нашай Беларусі багатая на знаньня і непаўторныя асобы, захапляльныя падзеі і незвычайныя здарэнні. Варта толькі ўмець іх прыкмеціць, захацець даведацца пра іх як мага больш...”*

Гэтая кніга стала пачаткам серыі “Сем цудаў Беларусі”, куды ўвайшлі расповеды-эсэ пра Каложскую царкву, Полацкі Сафійскі сабор, Мірскі замак, Мураванкаўскую царкву, іншыя помнікі і адметныя куткі Радзімы, пра асоб, якія пакінулі значны след у нашай гісторыі.

Але перш чым павесці размову ўласна пра гэтую ўнікальную кніжную серыю, прадоўжу гаворку пра асобу самога Анатоля Іванавіча.

Вучыўся юнак на філфаку ў той час, калі яго аднакурснікі выступалі за выкладанне ў беларускім універсітэце па-беларуску, калі разам з ім у студэнцкім інтэрнаце і аўдыторыях гартавалі таленты Алесь Разанаў, Жэня Янішчыц, Віктар Ярац, Таццяна Шамякіна, Генадзь Пашкоў, Яўген Хвалей, Алена Ручкая. Сябры-аднакурснікі тады не ўяўлялі, што некаторыя з іх стануць сапраўднымі зоркамі айчыннага прыгожага пісьменства, а сціплага нясвіжскага юнака Анатоля Бутэвіча лёс узнясе аж да пасады Міністра культуры і друку незалежнай Беларусі. Але да гэтага былі яшчэ гады журналісцкай і грамадскай працы, кіраўніцтва выдавецтвам “Мастацкая літаратура”. Гэта пры А. Бутэвічу выходзілі цікавыя серыі перакладаў замежнай літаратуры на беларускую мову, іншыя значныя выданні.

Сёння нават цяжка пералічыць усе грамадскія пасады і абавязкі, якія выконвае Анатоль Іванавіч, сышоўшы са сталай працы. Яго можна сустрэць на шматлікіх пасяджэннях розных камісій і фондаў, у творчых паездках па краіне і за яе межамі, у выставачных залах, на літаратурных вечарынах, на прэм’ерах у тэатрах і філармоніі. Натуральна, што гэтым усім можна шчыра займацца толькі тады, калі прасякнешся адчуваннем, пра якое я казаў на пачатку артыкула, – адчуваннем святога абавязку аддана службы роднай краіне, народу. Таму, на мой погляд, не магла не нарадзіцца ў пісьменніка-патрыёта задума серыі, пра якую мы вядзем гаворку.

Сёння яна складаецца з сямі кніг “У гасцях у вечнасці”, “Званы Нямігі”, “За наміткай гісторыі”, “Адвечны покліч Радзімы”, “Славутыя родам сваім”, “Перуновага племені дзеці”, “На далонях вечнасці” (разам з Уладзімірам Ягоўдзікам). Дарэчы, мастак Павел Татарнікаў быў уганараваны за афармленне серыі Дзяржаўнай прэміяй у 2010 г., а галоўны ініцыятар і аўтар праекта Анатоль Бутэвіч толькі цяпер прэтэндуе на гэтую высокую ўзнагароду.

Разам з апісаннем выдатных помнікаў нашай гісторыі ў серыі ідзе цікавы расповед пра слынных прадстаўнікоў родаў Алелькавічаў, Астрожскіх, Гальшанскіх, Хадкевічаў, Храбтовічаў, Радзівілаў, Чартарыйскіх і інш. Чытачам цікава і карысна пераканацца, што беларус быў не толькі “панам сахі і касы”, што на нашай зямлі жылі і працавалі адукаваныя і разумныя людзі, сярод якіх было нямала значных асоб у еўрапейскай і

сусветнай гісторыі. Можна назваць дыпламата Іосіфа Гашкевіча, паўстанца і даследчыка Адольфа Янушкевіча, стваральніка падводнай лодкі Казіміра Чарноўскага, аўтара “Песні пра зубра” Міколу Гусоўскага, канцлера Льва Сапегу, вялікіх Францыска Скарыну і Еўфрасінню Полацкую.

Менавіта такой літаратуры бракавала доўгі час, настаўнікі вымушаны былі самастойна шукаць матэрыялы пра мінулыя часы, найлепшых людзей Айчыны, і далёка не ўсе маглі задаволіць уласную і вучнёўскую цікаўнасць.

Верагодна, ствараць такія кнігі – задача не толькі і не столькі для пісьменнікаў, колькі для папулярызатараў гісторыі, навукоўцаў, але А. Бутэвіч, як некалі У. Караткевіч, узяў на сябе такі абавязак, пачаў вывучаць матэрыялы, знаёміцца з першакрыніцамі, падводзіць вынікі ўласных падарожжаў і журналісцкіх сустрэч. Вось як на гэта адгукнуўся ў “Народнай газеце” сьлыны паэт Васіль Зьўнак, ахарактарызаваўшы ролю мастака слова: “...выдатная школа і пазнання, і выхаваньня, наглядны прыклад грамадзянскай маральнай загартоўкі як сённяшняму, так і будучым пакаленьням юных. Не толькі дапамагчы вывучыць, але і зрабіць бліжэй і духоўна вызначальным кожны з феноменаў Цуду, што знаходзіць адлюстраванне на старонках кніг, захаваць і перадаць іх наступнікам, так разумее нялёгкую і адказную пісьменніцкую місію Анатоля Бутэвіча”.

У гэтай сувязі я прыгадаў гаворку з адным маладым гісторыкам, які сцвярджаў, што пісьменнікі павінны пісаць мастацкія творы, а папулярываваць родную гісторыю павінны спецыялісты. Не адваргаючы ў прыныце такой пазіцыі, я даводзіў, што грамадзянскі абавязак, ярка выражаная патрыятычная пазіцыя натхняе пісьменніка на такую працу, карысную і патрэбную сёння як ніколі.

І такой працай у нас займаецца не толькі А. Бутэвіч, сярод іншых творцаў-патрыётаў ёсць яшчэ апантаных людзі. Ці не адчувае Анатоль Іванавіч тут пэўную канкурэнцыю? Вось як ён сам адказаў у інтэрв’ю журналістцы Алене Ляўковіч: *“Па-першае, я не маю манаполіі на цуды, хай сабе нават беларускія. Па-другое, і не хачу яе мець. Дзякаваць Богу, зямелька наша мае незлічоную колькасць вядомых, малавядомых, забытых і таму зусім невядомых нам, сённяшнім, падзей, фактаў, з’яў, асобаў, помнікаў, якія могуць стаць аб’ектам не толькі публікацый, але і фільмаў, іншай формы мастацкага ўвасаблення”*. З гэтым нельга не пагадзіцца. Тым не менш Анатоль Іванавіч стаў адным з першапраходцаў на гэтай удзячнай ніве, руплівым сейбітам ведаў пра нашу зямлю.

Вокладка кнігі “Таямніцы Мірскага замка” Анатоля Бутэвіча.

Кнігі напісаны цудоўнай багатай літаратурнай мовай. І ў гэтым таксама несумненная заслуга праекта. Школьнікі, студэнты, аматары роднага слова павінны дакрануцца да нашага моўнага багацця, адчуць смак беларускай гаворкі, дакладнасць і тонкасць яе ў выражэнні любові да свайго кутка, да сьлынных нашых пяярэднікаў.

Шмат ужо гаварылася ў друку пра супольную працу пісьменніка А. Бутэвіча і мастака П. Тарнікава, які прызнаецца: для яго стала шчасцем быць далучаным да гэтага праекта. Вось словы з інтэрв’ю ў нядаўнім “ЛіМе”: “Для мяне знакам была ўжо сама прапанова, што з’явілася такая ідэя, адчуванне ўнутранае, што я такога чакаў – акунуцца ў беларускую гісторыю. Я ўдзячны Анатолю Іванавічу, што ён даў мне такую магчымасць”.

Удзячны Анатолю Іванавічу Бутэвічу і мы, чытачы. Думаецца, праекту наканавана доўгае жыццё. Ва ўсякім разе, гэтага вельмі хочацца. Скажу шчыра, што і мая сціпая праца па напісанні кніг для школьнікаў пра гарады і гістарычныя мясціны Беларусі ў многім навеяна прыкладам А. Бутэвіча. Я невыпадкова пачаў гэты допіс з біяграфічных звестак пра аўтара. Няма лепшай характарыстыкі для ўдзячнага слова пра гэтую працу. І хацелася б верыць, што яна па заслугах атрымае высокую адзнаку нашай дзяржавы.

Навум ГАЛЬПЯРОВІЧ.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Актуальная тэма

НЕКАТОРЫЯ ТЭАРЭТЫЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯЛЕКТНАЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ

3 НАГОДЫ ПУБЛІКАЦЫІ “ДЫЯЛЕКТНАГА СЛОЎНІКА КОСАЎШЧЫНЫ” АЛЕСЯ ЗАЙКІ

Заканчэнне. Пачатак у № 7.

Найбольш шырока, як і ў іншых аналагічных аматарскіх выданнях, пададзена лексіка з эмацыйна-экспрэсіўнай афарбоўкай, найперш характарыстыкі чалавека па яго розных якасцях і адметнасцях: *біч* ‘гультай’, *бóлабацень* ‘пустабрэх, пустаслоў’, *бэзло* ‘нявыхаваны, грубы чалавек’, *валюля* ‘марудны, павольны чалавек’, *галёна* ‘худая, высокая дзяўчына’, *галітар* ‘бедны чалавек’, *гарцыбыля* ‘жанчына, апанутая без густу’, *дзындзаль* ‘высокі чалавек’, *жытэрнік* ‘скупы, сквапны чалавек’, *згібельнік* ‘марнатраўца’, *качóбрык* ‘малы тоўсты чалавек’, *ламíна* ‘гультай, лежабока’, *мўтар*, *мўтач* ‘ілгун, манюка’, *нóрнік* ‘запаслівы чалавек’, *падскрэбуха* ‘апошняя дзіця ў сям’і’, *пóрацік* ‘капун, маруда’, *рыдвáнец* ‘тоўсты, непаваротлівы чалавек’, *сóйба* ‘насатая жанчына’, *тўмар* ‘пануры, нелюдзімы чалавек’ і інш.

Звяртаюць на сябе ўвагу ў рэестры слоўніка і шматлікія арыгінальныя мясцовыя геаграфічныя тэрміны, напрыклад: *аступок* ‘узвышанае месца сярод балота, парослае лесам’, *віжджáры* ‘багна’, ‘выгаралае месца на балоце, запоўненае вадой’, *вывіл* ‘паварот’, ‘лука ракі’, *гліз* ‘падмыты вадой бераг ракі’, *закло* ‘закутак пры балоце, лузе, сенажаці’, *лónка* ‘луг, сенажаць’, *мачулы* ‘мачулішча’, ‘невялікае балота’, *пажóра* ‘месца на рацэ, якое зімой не замярзае’, *тóня* ‘затока’, *трыб* ‘лясная прасека’ і інш.

Варта адзначыць, што некаторыя словы ў маўленні жыхароў Косаўшчыны выяўляюць выразныя прыкметы ўплыву на мясцовыя гаворкі польскай мовы, які найперш заўважны на фанетычным узроўні, напрыклад: *вёлкі*, *гарóнчка*, *замэнчыцца*, *заўзэнты*, *матавідло*, *мóндры*, *мэнка*, *спрónжка*, *сямнáстка*, *цёнжар* і інш. Між іншым, для арэала заходнепалескіх гаворак наяўнасць такіх фанетычных паланізмаў – з’ява досыць рэдкая, абмежаваная і больш характэрная якраз для гродзенска-баранавіцкай групы гаворак, да якой аўтар і адносіць маўленне мясцовага насельніцтва. Дарэчы, гэты факт трэба было б таксама адзначыць у аглядзе асаблівасцей косаўскіх гаворак.

Важная, складаная і адказная справа пры ўкладанні любога лексікаграфічнага выдання – фарміраванне рэестра слоўніка. Як слушна адзначаў Ф. Філін, “прынцыпы падбору слоў залежаць ад агульных устаноў слоўніка, ад таго, для якіх мэт ён укладаецца і на каго разлічаны” [13]. На вокаладцы рэцэнзаванай працы пазначана, што гэта “дыялектны слоўнік Косаўшчыны”, г. зн. слоўнік традыцыйнага маўлення мясцовага насельніцтва, або слоўнік тэрытарыяльнага дыялекту. А таму, на нашу думку, у ім не павінны фіксавацца грубыя, нават жаргонныя словы. Выданне, арыентаванае на шырокае кола карыстальнікаў (прычым не толькі навукоўцаў), павінна адпавядаць агульнапрынятым у грамадстве культурна-эстэтычным патрабаванням да падобных публікацый. Добра, што ў слоўніку А. Зайкі такія прыклады адзінкавыя. Але сказаць пра гэты лічым сваім абавязкам, паколькі апошнім часам дадзены разрад лексікі ўсё часцей і шырэй пачынае пранікаць у рэгіянальныя лексікаграфічныя працы, падрыхтаваныя нават прафесійнымі навукоўцамі-лінгвістамі [гл., напр.: 8, с. 30, 89 і інш.]. Няўжо так збяднеў лексічны фонд беларускай дыялектнай мовы, асабліва па маладаследаваных у лексікалагічным аспекце рэгіёнах, што ў дыялектныя слоўнікі абавязкова трэба ўключаць грубую і жаргонную лексіку? На жаль, гэты проста заганная тэндэнцыя апошніх двух дзесяцігоддзяў, і ад яе, лічым, трэба тэрмінова пазбаўляцца.

Граматычная характарыстыка слоў ажыццяўляецца ў агульнапрынятым цяпер скарачэнным выглядзе, а сам спіс прынятых скарачэнняў, як мы ўжо адзначалі вышэй, змешчаны ў пачатку слоўніка. Аўтар падае род і лік назоўнікаў, трыванне і прыналежнасць да разраду безасабовых у дзеясловаў, а для астатніх – адносіны да пэўнага лексіка-граматычнага класа слоў.

Шырока выкарыстаны ў слоўніку А. Зайкі і стылістычныя паметы слоў, якія ўмоўна можна размеркаваць на дзве асобныя групы. Адну з іх

складаюць т. зв. паметы эмацыйнай ацэнкі, імі пазначаны словы з пэўнай эмацыйнай афарбоўкай: *абразлівае, асуджальнае, грубае, жартаўлівае, зневажальнае, іранічнае (у іранічным сэнсе), насмешлівае, павелічальнае, пагардлівае, экспрэсіўнае*. Да другой групы адносяцца стылістычныя паметы, што паказваюць на абмежаваную сферу выкарыстання слова ў дыялектным маўленні: *будаўнічая справа, дзіцячае, кравецкая справа, пчалярства, рыбабоўства, ткацтва, цялярская справа, шавецкая справа* і інш. Калі словы, пазначаныя паметаў эмацыйнай ацэнкі, як правіла, вядомыя і ўжываюцца большасцю мясцовых жыхароў, то лексіка, напрыклад, сферы народных промыслаў і рамёстваў адносіцца да абмежаванага ўжытку, бо ў мінулым сакрэты сваёй прафесійнай дзейнасці многія рамеснікі строга ахоўвалі, для чаго, як вядома, нават стваралі т. зв. арга, каб канкурэнты не выведалі сакрэты іх майстэрства. Таму большасць вузкіх прафесіяналізмаў шырокаму колу мясцовых жыхароў невядомыя і такія стылёвыя пазначэнні ў дыялектным слоўніку апраўданыя і абгрунтаваныя.

Тым не менш некаторыя стылёвыя паметы, звязаныя са сферай выкарыстання слова, выклікаюць пэўныя пытанні і сумненні ў мэтазгоднасці іх выкарыстання ў дыялектнай лексікаграфіі. Зразумела, што А. Зайка не прыдумаў іх сам, а запазычыў у іншых аўтараў. Адсюль і гэтая наша заўвага мае дачыненне не толькі да “Дыялектнага слоўніка Косаўшчыны”, але і да шэрагу іншых рэгіянальных лексікаграфічных выданняў. Так, у ліку стылёвых памет у слоўніку выкарыстаны *анатамічнае, батанічнае, ветэрынарнае, заалагічнае, кулінарнае, медыцынскае, тэкстыльнае*, якіх, на нашу думку, у дыялектным слоўніку не павінна быць. Большасць такіх памет змяшчаюцца пры словах са сферы навуковай або вытворчай дзейнасці, што вясковаму насельніцтву не ўласціва. У выніку гэтыя паметы кваліфікуюць дыялектнае слова як лексічную адзінку пэўнай галіны навукі ці вытворчасці, але яно такім на самай справе не з’яўляецца. Дыялектная назва, напрыклад, прадстаўнікоў флоры і фаўны – не тэрмін пэўнай галіны навукі. Гэта, як вядома, не тэрміналогія, а наменклатура, і назвы не тэрміны, а номены. Таму і паметы такія ў дыялектным слоўніку, на наш погляд, некарэктныя. Спадзяемся, што ў будучым аўтары новых рэгіянальных лексікаграфічных выданняў улічаць гэтую акалічнасць і не паўтараць памылак папярэднікаў. Дарэчы, нават у пяцітомным акадэмічным “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” (1977 – 1984) вышэйназваных стылістычных памет няма. Яны, хутчэй, уласцівы перакладным лексікаграфічным выданням (гл., напр., “Беларуска-рускі слоўнік”; 1988 – 1989). Аднак дыялектны слоўнік – гэта найперш слоўнік

тлумачальнага тыпу, у якім і ў дэфініцыі, і ў ілюстрацыі да слова выразна акрэсліваецца сфера яго функцыянавання.

Семантычная характарыстыка слова пададзе на некалькімі спосабамі, але асноўнымі выступаюць тлумачэнне праз аднаслоўны літаратурны адпаведнік (сінонім), а пры адсутнасці лексічнага літаратурнага эквіваленту – праз разгорнутае апісанне названага паняцця, напрыклад: *гаварок* ‘прамоўца’, *дападны* ‘прабіўны’, *забіць* ‘застраміць’, *насамрэч* ‘спачатку’, *цынцалей* ‘падтыннік’, *буркаўка* ‘костка без мяса’, *малікаваць* ‘перабіраць, есці з неахвотаю (пра яду)’, *мёрны* ‘аднолькавы па велічыні і памеры’, *тудомі* ‘ў тым напрамку, у той бок’ і інш.

Пры тлумачэнні полісемантаў усе паасобныя значэнні слова пранумараваны арабскімі лічбамі, парадак іх размяшчэння наступны: спачатку ідуць першасныя, прамыя значэнні слова, потым розныя другасныя, або пераносныя (метафарычныя), экспрэсіўныя і іншыя, напрыклад: *балдавёшка* 1. Кол з паступовым патаўшчэннем на канцы. 2. *перан*. Лянівы, някёмлівы чалавек; *выскаліцца* 1. Смяяцца. 2. *перан*. Паказвацца з-за хмар (пра сонца); *папобня* 1. Доўгая накідка на кажух. 2. *перан*. Неахайна, без густу апранутая ва ўсё доўгае жанчына і інш. Праўда зрэдку такая агульнапрынятая ў лексікаграфіі паслядоўнасць апісання семантыкі слова, на жаль, парушана: *пацягнуць* 1. Сцебануць, ляснуць. 2. *перан*. Завезці. 3. Зацягнуцца (пры курэнні). 4. *перан*. Выпіць (пра гарэлку); *спрагчыся* 1. *перан*. Змовіцца, згаварыцца. 2. Памерці. Сінанімічныя словы тлумачацца паўназначнай дэфініцыяй толькі пры першасным лексікаграфаванні. Усе наступныя па алфавіце сінанімічныя адзінкі адсылаюцца да першага слоўнікавага артыкула, напрыклад: *бягун* Тое ж, што і *бегунок*; *лілія* Тое ж, што і *бляшнік*; *таўкэня* Тое ж, што і *камяк* і інш. Гэтаксама аформлены і слоўнікавыя артыкулы на асобныя дэмінутыўныя формы слоў, напрыклад: *ганушка* Памянш. да *гануца*; *кельбік*, *кельбік* Памянш. да *келб* і інш.

У якасці ілюстрацый ужывання слоў у вусным мясцовым маўленні аўтар выкарыстаў змястоўныя сказы, запісаныя ім у час гутарак з жыхарамі або пры назіранні за іх гаворкай. Гэтыя сказы-ілюстрацыі нярэдка істотна дапаўняюць, удакладняюць і пашыраюць дэфініцыю загалоўчанага слова, змяшчаюць цікавую этнаграфічную інфармацыю пра важныя тэхналагічныя, вытворчыя, побытавыя, культурныя, маральна-этычныя і іншыя адметнасці: *ветранка ж. буд.* Дошка на краю даху. *Ветранка прыбіваецца на краю страхі да лат.* Гэта каб ні здзірало салому ветром. Гладышы Міл. Нярэдка ілюстрацыйная частка слоўнікавага артыкула змяшчае не адзін

або два сказы, а значна больш і фактычна ўяўляе з сябе звязны, завершаны мікратэкст, які часцей за ўсё прысутнічае пры абазначэнні разнастайных этнаграфічных рэалій Косаўшчыны. Гэта такія слоўнікавыя артыкулы, як *асён*, *барада*, *брама* і інш. Між іншым, дадзеная шырокая этналінгвістычная накіраванасць выгадна адрознівае слоўнік Алеся Зайкі ад шматлікіх іншых аналагічных ініцыятыўных лексікаграфічных выданняў некалькіх апошніх дзесяцігоддзяў, набліжае яго ў тыпалагічным плане да “Тураўскага слоўніка” і можа ў пэўным сэнсе служыць узорама іншым аматарам роднай мовы ў працы над уласнымі лексікаграфічнымі выданнямі.

Завяршаецца кніга двума невялікімі па аб’ёме дадаткамі “Тэксты” і “З размовы”, дзе змешчаны ўзоры звязнага вуснага маўлення мясцовых жыхароў. Дакладна запісаныя змястоўныя апавяданні не толькі выдатна дапаўняюць слоўнік і паўней ілюструюць адметнасці моўнай сістэмы косаўскіх гаворак, але і паказваюць маральна-этычныя традыцыі, этнаграфічныя асаблівасці, побыт, паўсядзённыя клопаты і турботы людзей, падзеі Вялікай Айчыннай вайны і інш. Гэтыя апавяданні можна выкарыстоўваць ва ўніверсітэтах на практычных занятках са студэнтамі па беларускай дыялекталогіі, як, дарэчы, і ўвесь слоўнік.

Акрамя ўжо адзначаных, у слоўніку сустракаюцца і іншыя дробныя “тэхнічныя” недагледы. Так, у рэестры часам назіраюцца парушэнні алфавітнага парадку размяшчэння слоўнікавых артыкулаў (с. 56, 81, 90, 91, 126, 213 і інш.), што ўскладняе пошук патрэбнага слова, адсутнічаюць тлумачэнні слоў *каваротка*, *кòваратка* (с. 97), *кругляк* (с. 115), другога значэння ў слове *смердзюха* (с. 213), сустракаюцца асобныя памылкі друку, напрыклад у дэфініцыі да слоў

латáць (с. 123), *любчыкі* (с. 127), у ілюстрацыі да слова *падзівіцца* (с. 158) і пад. Шкада, што ў ілюстрацыях да слоў і ў звязных тэкстах няма акцэнталагічнай характарыстыкі ўсіх паўназначных слоў. Аднак названыя дробныя недагледы ні ў якім разе не зніжаюць высокую навуковую вартасць апублікаванай лексікаграфічнай працы.

У заключэнне адзначым, што “Дыялектны слоўнік Косаўшчыны” Алеся Зайкі – прыкметная з’ява ў айчыннай рэгіянальнай лексікаграфіі апошніх гадоў, ён істотна запаўняе лексічную лакуну заходнепалескіх гаворак. Рэестрам, шматлікімі багатымі і змястоўнымі ілюстрацыямі да слоў, кваліфікаванай апрацоўкай лексічнага матэрыялу слоўнік прыкметна вылучаецца сярод іншых выданняў апошняга часу. Разам з тым асаблівую ўвагу навукоўцам варта звярнуць на наступную акалічнасць. Уважлівае знаёмства са шматлікімі дыялектнымі слоўнікамі, апублікаванымі ў перыяд дзяржаўнай незалежнасці (1990 – 2011), сведчыць пра неабходнасць актывізацыі намаганняў лінгвістаў па грунтоўнай распрацоўцы і актыўнай папулярызацыі найважнейшых тэарэтычных праблем рэгіянальнай лексікаграфіі з улікам сучаснага ўзроўню і асноўных тэндэнцый у развіцці гэтай галіны мовазнаўчых ведаў. Такая праца не толькі прынесе несумненную карысць беларускай дыялекталогіі, але і дапаможа тым аматарам роднай мовы, якія цікавяцца родным словам, занатоўваюць традыцыйную дыялектную лексіку і плануюць выдаваць свае зборы.

Спіс літаратуры змешчаны ў № 7.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Святлана ФАЦЕЕВА,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2012 год

КАСТРЫЧНІК

Заканчэнне. Пачатак на с. 56.

17 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Юрыя Шэфера, акцёра, народнага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Чаргінца, рускамоўнага празаіка, публіцыста, сцэнарыста, дзяржаўнага дзеяча, заслужанага работніка МУС СССР

20 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Налівайкі (1922 – 2006), літаратуразнаўцы, крытыка

21 кастрычніка – 95 гадоў з дня выхаду ў свет “Беларускай крыніцы” (“Крыніцы”), грамадска-палітычнай і літаратурнай газеты, органа Беларускай хрысціянскай дэмакратыі. Спачатку выходзіла ў Петраградзе і Мінску, з 1919 да 1940 г. – у Вільні

22 кастрычніка – 175 гадоў з дня нараджэння Вікенція Макушава (1837 – 1883), гісторыка, філолага, славяназнаўцы

24 кастрычніка – 110 гадоў з дня нараджэння Юрыя Стальмакова (1902 – 1958), кінарэжысёра, заслужанага артыста Беларусі

25 кастрычніка – 140 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Разенфельда (1872 – ?), фалькларыста і этнографа

80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Анісковіча, перакладчыка, крытыка

26 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Евелы Ганкіна (1922 – 1996), мастака кіно, жывапісца, графіка, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

28 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Міхася Даніленкі, празаіка, паэта, публіцыста

31 кастрычніка – 100 гадоў з дня нараджэння Юльяна Пшыркова (1912 – 1980), літаратуразнаўцы, крытыка, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Яўгена Куліка (1937 – 2002), графіка

75 гадоў з дня нараджэння Іны Назінай, этнамузыколага, педагога

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

СЛОВАСПАЛУЧАЛЬНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ЛЕКСЕМЫ ЯК МОЎНАЙ КАТЭГОРЫІ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ

НА ПРЫКЛАДЗЕ МОВЫ ТВОРАЎ ІВАНА ПТАШНІКАВА І ІВАНА ШАМЯКІНА

У артыкуле разглядаецца паняцце “словаспалучальны патэнцыял” і аспекты яго даследавання. Прапануюцца спосабы раскрыцця і апісання словаспалучальных патэнцый моўнай адзінкі мастацкага тэксту.

Ключавыя словы: *словаспалучальны патэнцыял, мастацкі кантэкст, кампаненты словаспалучэння, кантэкстуальнае словаспалучэнне, спалучальнасць, кантэкстуальныя значэнні і адценні.*

In the article the concept of word-combination potential and aspects of its research is considered. Ways of manifestation and the description of word-combination potentialities of language unit of the art text are offered.

Паняцце “патэнцыял” у беларускай лінгвістыцы не атрымала дэфініцыі як навуковая катэгорыя. У літаратуры названы тэрмін ужываецца, як правіла, без азначэння, адсюль узнікаюць розначытанні ў яго трактоўцы. Гэтую катэгорыю трэба аднесці да ліку ўніверсальных, паколькі яна праяўляецца на ўсіх узроўнях мовы. Так, даследчыкі вылучаюць патэнцыялы: лексічны, семантычны, прагматычны, лінгвастылістычны, словаўтваральны і іншыя, якія не маюць у лінгвістычнай літаратуры адназначнай інтэрпрэтацыі.

Для мастацкага тэксту характэрна максімальнае выкарыстанне семантычнага патэнцыялу слова, таму ў ім шмат спалучэнняў, у якіх рэалізуецца аўтарскае словаўжыванне. Так, П. Дзянісаў слушна заўважае, што “ўсе патэнцыяльна магчымыя простыя спалучэнні слова (ва ўсіх яго значэннях) з іншымі словамі” – яго спалучальны патэнцыял [1, с. 74]. У азначэнні В. Маркоўкіна спалучальны патэнцыял – гэта “сукупнасць лексічных адзінак, кожная з якіх здольная злучацца з дадзеным словам для абазначэння пэўнай сітуацыі ці (што тое самае) для выканання пэўнага сэнсавага задання, а таксама сукупнасць правіл такога злучэння” [3, с. 6]. Значыць, асноўны аб’ём лексічных адзінак, якія ўваходзяць у словаспалучальны патэнцыял слова, складаюць тыя, што ўжо спалучаліся з ім, а таксама лексічныя адзінкі, якія не ўжываліся раней з дадзеным словам, аднак пры злучэнні з ім утвараюць словаспалучэнні, што адлюстроўваюць рэальныя ці прадбачаныя сітуацыі. Акружэнні, дзе выступае моўная адзінка, – гэта вынік рэалізацыі яе спалучальных патэнцый. Такім чынам, моўныя патэнцыі разумеюцца намі як уласцівасці лексічнай адзінкі і як тэндэнцыі яе развіцця. Гэтыя патэнцыі могуць праявіцца ў асаблівых умовах, створаных мастацкім тэкстам. Такія ўмовы вызначаюцца семантычнай ускладненасцю, сэнсавай шматпланавасцю мастацкага слова. Асаблівую ролю ў сістэме індывідуальнага аўтарскага стылю адыгрываюць стылістычныя

патэнцыі словаспалучэнняў, якія абумоўлены метафарычнасцю, вобразнасцю, эмацыянальнай насычанасцю. На думку У. Звягінцава, «у слове і яго значэнні закладзена патэнцыяльная магчымасць выходзіць за межы лексіка-семантычных варыянтаў, якія ў ім замацаваліся. Аснову гэтай патэнцыі складае тая “прымета”, на падставе якой прадметы падводзяцца пад катэгорыю, якая выражае значэнне слова. Гэтая патэнцыя будзеца на абагульняльнай прыродзе слова» [2, с. 232].

У апошнія гады заўважаны падыход да мовы мастацкай літаратуры як да сферы рэалізацыі яе патэнцыяльных уласцівасцей, звязаных з лексіка-семантычнымі магчымасцямі слова. Таму пад тэрмінам “словаспалучальны патэнцыял” разумеюцца рэальная і патэнцыяльная здольнасць слова спалучацца з іншымі словамі ва ўмовах мастацкага кантэксту і спараджаць новыя значэнні і адценні. У гэтым аспекце даследуюцца:

1. Семантычная структура кампанентаў словаспалучэння і яе абумоўленасць спецыфікай мовы мастацкай літаратуры, якая выражаецца ў здольнасці слова-паняцця трансфармавацца ў слова-вобраз.

2. Узаемадзеянне асноўнага значэння слова з кантэкстуальным.

3. Абумоўленасць кантэкстуальных магчымасцей словаспалучэння лінгвістычнымі (лексічная напаўняльнасць, семантыка, узаемадзеянне адзінкі з вобразнай сістэмай мастацкага твора, яе сінанімічныя і антанімічныя адносіны, стылёвая прыналежнасць) і экстралінгвістычнымі фактарамі (светапогляд, творчая манера і наватарства пісьменнікаў, тэматыка творчасці, вобразнае ўспрыняцце карціны свету).

4. Разнастайнасць семантычных адносін, што ўзнікаюць паміж кампанентамі словаспалучэння ў мастацкім тэксце.

Семантычная структура кампанентаў словаспалучэння раскрываецца ў мастацкім тэксце і падпарадкавана стварэнню мастацкага вобраза. Словаспалучэнні ўзбагачаюць сэнсавую струк-

туру твора новымі адценнямі значэнняў. Так, лексема *свежы* ў спалучэнні з назоўнікам *мох* узмацняе ў кантэксце якасна-эстэтычную адзнаку знешняга выгляду расліны за кошт ужывання разгорнутага азначэння *яшчэ мокры ад ранішняй расы*, што дазваляе вылучыць кантэкстуальнае адценне ‘некранутасць’: *Разлятаюцца трэскі з-пад сякеры... сыплюцца на свежы, яшчэ мокры ад ранішняй расы мох і верас...* [4, с. 83]. Семантычнае ўскладненне слова дасягаецца за кошт слоўнага акружэння, якое суправаджаецца наборам дадатковых характарыстычных вобразных сродкаў – метафар, параўнанняў, сінонімаў. Яны ствараюць своеасаблівы стылістычны эфект, што працуе на раскрыццё аўтарскай ідэі: *Разгатая сасна ўстаяла і стаіць, абвугленая, засмаленая, закамянелая ў сваёй зацягасці і дрывоце...* [4, с. 35]; *Ля самай выхляпной трубы – чырвоныя вярціні, гараць, што жар* [4, с. 66]; *Калі тут [на Каралінскай пасецы] ідзеш, здаецца, сосны на балоце ідуць разам з табой, падскокваюць, нібыта пераступаюць з купіны на купіну, – на балоце ж гразь па пояс недзе будзе чалавеку; калі едзеш, далёкія сосны круцяцца на адным месцы, паварочваюцца, а бліжэйшыя – бягуць і бягуць насустрач, пускаючыся пасля наўцёкі...* [4, с. 31]. Метафары *сосны ідуць, падскокваюць, пераступаюць; сосны круцяцца, паварочваюцца, бягуць і бягуць, пускаючыся наўцёкі* надаюць мастацкаму кантэксту дынамізм, эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку, вобразнасць, ажыўляюць пейзаж. Ужыванне вобразных параўнанняў узмацняе і пашырае сэнсаўтваральны патэнцыял словаспалучэнняў (*дробенькая ўсмішка, як скупая расінка на траве ўсходам сонца; месяц жоўты, што ячны блін*). Знаходзячыся ў акружэнні эпітэтаў і параўнанняў, лексемы выяўляюць кантрасны адчуванні і перажыванні герояў твораў (*элегічны смутак, каляровыя радасці, салодкі камплімент*). Такія словаспалучэнні – крыніца ўзбагачэння мовы мастацкіх твораў.

Кампаненты словаспалучэння, прапушчаныя праз прызму індывідуальна-аўтарскага ўспрымання, увасабляюць пераход лексем з намінатыўных адзінак у якасныя. Напаўненне вядомых раней слоў новым сэнсам у значнай ступені абумоўлена метафарычнымі, метанімічнымі і функцыянальнымі пераносамі, якія грунтуюцца на наяўных у лексіка-семантычнай сістэме сувязях і заканамернасцях. Сутнасць набыцця словам новых семантычных якасцей асабліва выразна праяўляецца ў кантэкстуальных словаспалучэннях. Узаемадзеянне асноўнага значэння слова з кантэкстуальным стварае ўмовы для ўзнікнення ў слове семантычных зрухаў, стымулюе сэнсвае ўзбагачэнне моўных адзінак словаспалучэння, ускладняе іх зместавую структуру, узбагачае

асацыятыўныя сувязі, раскрывае не толькі сэнсавую, але і экспрэсіўна-эмацыянальную напоўненасць кампанентаў словазлучэння, і тым самым абумоўлівае іх словаспалучальныя магчымасці. У мастацкім творы на задні план адступае агульнае значэнне слова, са слова-паняцця яно пераўтвараецца ў слова-вобраз, які мае індывідуальны характар. Лексемы ў спалучэнні з іншымі лексемамі набываюць новы сэнс, кантэкстуальны адценні. Магчымасць такога ўзнікнення ўласцівая мове мастацкіх твораў. Так, *трапятанне* – лексема, якая абазначае змешанае пачуццё хвалявання, неспакою ад чакання нечага невядомага, непрадказальнага. Лексема *трапятанне* на аснове метафарычнага пераносу набывае значэнне ‘ўнутранае хваляванне ад якога-небудзь моцнага пачуцця’, напрыклад: *Сцяўшыся, сціснуўшыся ў камячок пад коўдрай, ад якой таксама пахла паравозам, я са страхам і душэўным трапятаннем прыслухоўвалася да яго дыхання* [8, с. 341]. Словаспалучальны патэнцыял лексем у мастацкім тэксце абумоўлены ўзнікненнем кантэкстуальных значэнняў і адценняў.

На словаспалучальны патэнцыял моўнай адзінкі ўплывае шырыня яе семантычнага аб’ёму. Так, у мастацкім творы дыяпазон значэння лексем *вочы* і яе канататыўных уласцівасцей значна пашыраецца за кошт спалучальных магчымасцей з прыметнікамі, якія надаюць мастацкаму кантэксту эмацыянальнасць і выразнасць. Акрамя асноўных значэнняў, зафіксаваных у слоўніку, у мастацкім кантэкście даволі часта гэтая лексема спалучаецца з атрыбутыўнымі кампанентамі, што перадаюць форму, памер і афарбоўку вачэй. Найбольшую семантычную разнастайнасць лексема *вока* набывае ў выніку метанімічнага пераносу ў значэнні ‘позірк; пагляд’, дзе пад уплывам атрыбутыўнага кампанента выяўляецца рознабаковая гама чалавечых пачуццяў, эмоцый, характараў (*зайздрослівае вока, злосныя вочы, ласкавыя вочы, радасныя вочы, сумныя вочы, трывожныя вочы*). Чым шырэйшы семантычны аб’ём апорнага слова, тым большымі словаспалучальнымі магчымасцямі яно валодае.

Атрыбутыўны кампанент, які выступае як састаўная частка батанічнай назвы, абмяжоўвае спалучальнасць наймення. Такое словаспалучэнне з’яўляецца тэрміналагічным (*чырвоная канюшына, чырвоная крапіва, зайцава капуста*). Абмежаванымі спалучальнымі магчымасцямі ў мастацкім тэксце валодаюць некаторыя найменні частак цела тыпу *лапаткі, лоці, наведкі, пазногі, сківіцы*; лексема *дзень* у значэннях ‘дакладна вызначаны тэрмін, дата, прывечаная якой-н. падзеі, святкаванню чаго-н.’ і ‘пэўны час, перыяд жыцця’ [5, т. 2, с. 167] (таму што для мастацкай літара-

туры не характэрна выкарыстанне спалучэнняў, што абазначаюць дакладна вызначаныя даты).

Мастацкі тэкст набывае выразнасць і пашырае свой словаспалучальны патэнцыял за кошт ужывання сінанімічных лексем з атрыбутыўнымі кампанентамі і антанімічных супрацьпастаўленняў. Сінанімічныя словаспалучэнні ў залежнасці ад кантэксту і эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі нясуць розную семантыка-стылістычную нагрузку. Параўнаем, напрыклад, ужыванне стылістычных сінонімаў *твар* і *фізіяномія* ў мастацкім тэксце: *Яму зноў стала горка на душы, зноў свярбела далонь і перад вачыма стаяў шырокі бліскучы твар Чаркашына, як усю ноч, не даючы заснуць* [4, с. 153]. *Я злосна тыцнула кулаком у яго блішчастую фізіяномію* [6, с. 426]. Словазлучэнне *бліскучы твар* нейтральнае, у спалучэнні *блішчастая фізіяномія* вылучаецца кантэкстуальнае ацэннае адценне ‘брыдкасць, агіда’. Сінанімічныя словаспалучэнні дазваляюць пазбегнуць стылістычнай аднастайнасці, ажыўляюць кантэкст, робяць яго разнастайным.

Адзін з эфектыўных сродкаў выразнасці мастацкага тэксту – антанімічнае супрацьпастаўленне. Так павялічваецца экспрэсія і сэнсава-эмацыянальная значнасць супярэчлівых адчуванняў: *Такога яна, бадай, яшчэ не перажывала... то лёгкі смутак, то трывога, то незразумелая радасць, то востры боль, то страх...* [7, с. 413].

Калі разумець спалучальнасць як адзін са стымуляў пашырэння значэння слова, то асноўныя функцыі спалучальнасці ў мове мастацкай літаратуры – дэманстрацыя семантычных прымет значэння слова, размежаванне значэння мнагазначнага слова, узаемадзеянне слова з семантыка-стылістычнай сістэмай мастацкага твора. Атрыбутыўныя кампаненты ўдакладняюць і канкрэтызуюць семантыку і стылістычнае напаўненне назоўнікаў: перадаюць дадатковыя адценні (так, прыметнік *жоўты* ў слова-спалучэнні *жоўтыя сасонкі* ўказвае на слабасць і хіласць дрэў), абазначаюць прыметы, якія зафіксаваны ў паняццёвым змесце вызначаных слоў (*маленькая вавёрка, дробныя яшчаркі*), актуалізуюць сэнсавы аб’ём найменняў (*сасна – маладая, старая, высокая, гонкая, каржакаватая*). Прыметнікі ўводзяць у выказванне прагматычны аспект, уключаюць у яго адзнакі, што зыходзяць ад суб’ектыўнага погляду пісьменніка (*злосныя маразы, шалёны вецер*), ствараюць пэўны вобраз малюнка прыроды, адухаўляюць і ачалавечваюць найменні аб’ектаў прыроды (*скупое сонца, сонныя хмары*). Атрыбутыўныя кампаненты бяруць на сябе выражэнне дадатковых адценняў: часовасці (*вячэрняе неба*), інтэнсіўнасці (*парыўны вецер*),

працягласці (*далёкі туман*), фізічнага ўздзеяння (*нясцёрпная сякота*), актыўнага праяўлення дзеяння (*неміласэрнае сонца*), а таксама характарызуюць працэс з пункту гледжання зрокавага (*рагатая хмара*) або псіхалагічнага ўспрымання (*спакойныя ціхіх зоры*). Спалучальнасць назоўнікаў пашыраюць нестандартныя атрыбутыўныя кампаненты, якія выражаюць новыя, нечаканыя сэнсы (*іржавы язык, аўсяныя валасы, мятная аksamітнасць, ргатая хмара*). Семантычная нагрузка словаспалучэнняў узмацняецца за кошт выкарыстання каляронімаў (*чорныя расчараваны, малочна-баваўняны туман, бледна-малочныя хмары*). За кошт гэтага актывізуюцца функцыянальныя магчымасці лексемы. Мастацкае слова набывае своеасаблівую насычанасць, што працуе на пашырэнне яго лексіка-семантычнага патэнцыялу.

У складзе кантэкстуальнага словаспалучэння значэнне атрыбутыўнага кампанента дапамагае актуалізаваць адценні назоўніка. Вылучаючы кантэкстуальныя значэнні і адценні, атрыбутыўны кампанент раскрывае новыя функцыянальныя магчымасці назоўніка, у асобных выпадках пашырае яго слоўнікавае значэнне.

Такім чынам, словаспалучальны патэнцыял з’яўляецца адной з моўных катэгорый, якая вызначаецца праз аналіз спалучальнасці слоў і семантычнай характарыстыкі лексічных адзінак у кантэксце мастацкага твора і адлюстроўвае закладзеную ў словах здольнасць нараджаць новыя сэнсы і сэнсавыя адценні, што і абумоўлівае іх спалучальную значнасць.

Спіс літаратуры

1. Денисов, П. Н. О сочетаемости слов / П. Н. Денисов // Рус. яз. за рубежом. – 1974. – № 1. – С. 73 – 76.
2. Звегинцев, В. А. Семасиология / В. А. Звегинцев. – М.: Изд-во МГУ, 1957.
3. Морковкин, В. В. Семантика и сочетаемость слова / В. В. Морковкин // Сочетаемость слов и вопросы обучения русскому языку иностранцев: сб. ст. – М., 1984. – С. 5 – 15.
4. Пташнікаў, І. М. Лонва: аповесць / І. М. Пташнікаў. – Мінск: Беларусь, 1965.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977 – 1984.
6. Шамякін, І. П. Збор твораў: у 6 т. / І. П. Шамякін. – Мінск: Маст. літ., 1977. – Т. 2: Крыніцы: раман; аповесць, апавяданні.
7. Шамякін, І. П. Збор твораў: у 8 т. / І. П. Шамякін. – Мінск: Маст. літ., 2004. – Т. 3: Сэрца на далоні: раман; Гандлярка і паэт: аповесць.
8. Шамякін, І. П. Збор твораў: у 8 т. / І. П. Шамякін. – Мінск: Маст. літ., 2006. – Т. 7: Вялікая княгіня: раман; Ах, Міхаліна, Міхаліна...; Адна на падмоцках; Шлюбная ноч: аповесці.

Алена ЯКУШАВА,

малодшы навуковы супрацоўнік

Інстытута мовы і літаратуры

імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 30.05.2012 г.

У ЦЭНТРЫ ЎВАГІ, “УПОРАВЕНЬ З ЧАСАМ”

Лепешаў, І. Я. Упоравень з часам : зб. артыкулаў / І. Лепешаў. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2012. – 177 с.

Імя прафесара Лепешава вядомае далёка за межамі Беларусі. Івану Якаўлевічу далёка за 80, аднак, нягледзячы на ўзрост, ён кожны год выпускае адну, а то і больш кніг – навучальных дапаможнікаў, манаграфій, слоўнікаў, зборнікаў навуковых артыкулаў, якія без перабольшвання, як сведчаць рэцэнзенты, становяцца “сапраўднай падзеяй у славянскім філалагічным свеце”, новым словам у навуцы. Вучоны апублікаваў 520 навуковых, навукова-метадычных і іншых прац, у тым ліку 44 кнігі (манаграфіі, слоўнікі, вучэбныя дапаможнікі, сярод іх 9 з грыфам Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь).

Пра высокі прафесіяналізм, грамадзянскую пазіцыю, самаахварнасць, выключную працаздольнасць І. Лепешава многа напісана ў самых розных навуковых часопісах, зборніках навуковых прац, у перыядычным друку. Яго даследаванні высока цанілі пісьменнікі Б. Сачанка, Ф. Янкоўскі, Г. Далідовіч, Ю. Голуб, вядомыя вучоныя М. Талстой, В. Жукаў, П. Шуба, Л. Шакун, калегі з Гродна, Мінска, Кіева, Магілёва. Вось некалькі выказванняў: “З поўным правам доктара філалагічных навук І. Я. Лепешава можна назваць патрыярхам беларускай фразеалогіі і парэміялогіі” (А. Жукаў, Ноўгарад); “...па колькасці навуковых прац І. Я. Лепешаў дагнаў і перагнаў сваіх равеснікаў і старэйшых спецыялістаў, а па ліку фундаментальных кніг, манаграфій і слоўнікаў пакінуў многіх з іх далёка ззаду...” (М. Крыўко, Мінск); “Іван Якаўлевіч Лепешаў здзейсніў тое, што пад сілу вялікаму калектыву” (Р. Карачун, Гродна); «Дэвізам яго жыцця з’яўляецца праца, дзень і ноч праца, дзеля навукі, дзеля росквіту роднага слова... “Слоўнік фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава – фундаментальная навуковая праца, вялікае дасягненне вучонага, важкі набытак беларускай лінгвістыкі. Яго з поўным правам можна аднесці да нацыянальных каштоўнасцей (накштальт такіх, як “Новая зямля” Якуба Коласа, “Беларусы” Яўхіма Карскага, творчасць Васіля Быкава), што вызначаюць у міжнароднай супольнасці твар Беларусі, самабытнасць і багацце яе мовы і культуры» (М. Даніловіч, Гродна).

У новым зборніку артыкулаў І. Лепешава “Упоравень з часам” змешчаны актуальныя публікацыі, што з’явіліся ў перыядычным друку апошніх гадоў. У гэтай кнізе выразна, як і раней, выяўля-

ецца актыўная грамадзянская пазіцыя вучонага, ягоная шчырасць, адкрытасць, неабыякавасць да таго, што робіцца ў свеце, у нашай Беларусі. Тут многа цікавага не толькі для лінгвістаў. Адразу прыцягваюць увагу загаловкі артыкулаў: “У Беларусі ці на Беларусі, або Як пісаць, каб пісаць правільна?”, “Пра прозвішчы на -оў (-аў), -ін у Беларусі”, “Кактэйль Молатава”, “Надрэмнае вока цэнзуры”, “Ажываюць даўнейшыя выразы”, “Пра паходжанне прыказак”, “Новае ў беларускім правапісе”, “Помнікі таленту, дасціпнасці і натхненню”, “Пра ліст ад К. Крапівы” і інш.

Паслядоўна, з глыбокім аналізам узятых праблем, выяўляецца выразна акрэсленая аўтарская пазіцыя да канкрэтных мовазнаўчых і іншых фактаў, на якія часам існуюць дыяметральныя пункты гледжання. Даследчык не проста далучаецца да таго або іншага меркавання, ён паслядоўна і мэтанакіравана выяўляе сваю пазіцыю, падмацоўвае яе шматлікімі новымі фактамі, спасылкамі на працы, што папярэднімі даследчыкамі не аналізаваліся, не выкарыстоўваліся або свядома абміналіся, ігнараваліся. Напрыклад, аргументы пра старажытнасць тэксту і аўтарства “Слова аб палку Ігаравым”. З вялікім майстэрствам, прафесіяналізмам напісаны грунтоўны артыкул пра стыль і мову паэма Аляксандра Твардоўскага, у сюжэтах якіх адчуваюцца і беларускія матывы, выяўляюцца не адзінкавыя беларусізмы, спецыфічныя фраземы, уласцівыя гаворкам беларуска-рускага памежжа, бо, як вядома, малая радзіма А. Твардоўскага зусім побач ад усходнебеларускай мяжы. І. Лепешаў выявіў больш за 40 беларусізмаў, “местных словечек” у паэзіі гэтага аўтара, не зафіксаваных ні ў адным рускім лексікаграфічным даведніку. Паслядоўна прасочана таксама ўжыванне ў паэзіі А. Твардоўскага лексічных адзінак, спецыфічных па ўжыванні для беларуска-рускага памежжа, напрыклад, *бацька, матка, хата, жыта, хлопец* і інш. Чытаюцца артыкулы з вялікай цікавасцю, бо іх аўтар выдатны стыліст, ашчадна і выверана ставіцца да выбару слоў, пазбягае двухсэнсоўнасці, таўталогіі і г. д.

Кніга, несумненна, будзе цікавай не толькі настаўнікам-філолагам, яе з карысцю прачытаюць усе, каго хвалюе мінулае і сучаснае Беларусі.

Васіль ШУР,

доктар філалагічных навук, прафесар.

СКАРБОНКА МУДРАСЦІ

Гаўрош, Н. В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н. В. Гаўрош, Н. М. Нямяковіч. – Мінск : Выш. шк., 2012.

Кожны народ за сваю шматвекавую гісторыю назапашвае вялікі жыццёвы вопыт, які ўвасабляе ў кароткія па форме, але глыбокія і багатыя па змесце выслоўі – прыказкі, прымаўкі, параўнанні. Збіральнікі гэтага народнага багацця становяцца гонарам нацыі, на іх арыентуюцца новыя пакаленні вучоных. Для Беларусі такімі людзьмі былі і застаюцца І. Насовіч, А. Сержпутоўскі, М. Нікіфароўскі, М. Федароўскі, Ф. Янкоўскі, А. Аксамітаў і інш.

Час уносіць карэктывы ў спрадвечны нацыянальны вопыт. Спалучэнне нацыянальнага і індывідуальнага светабачання нараджае новыя формулы чалавечага існавання, якія набываюць адметную паэтычную форму. Так з’яўляюцца афарызмы, крылатыя выслоўі, што нясуць багаты маральны, культурны, нацыянальны і выхаваўчы патэнцыял. Але знайсці, убачыць, “вылушчыць” такія выслоўі з мастацкага тэксту – нялёгка праца, яна патрабуе вялікай эрудыцыі, увагі да слова, выразнага філалагічнага чутця. Збіральнікаў такіх выслоўяў значна менш, а выданняў, дзе змешчана гэтая спадчына, як правіла, не вельмі многа. Сярод беларускіх здабыткаў можна ўзгадаць працу Ф. Янкоўскага “Крылатыя словы і афарызмы”, з моманту выхаду якой прайшло пяцьдзясят два гады.

І вось цяпер скарбонка мудрасці беларускага народа папоўнілася яшчэ адным выданнем – кнігай “Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў”, складальнікі – кандыдаты філалагічных навук прафесар Ніна Гаўрош і дацэнт Ніна Нямяковіч.

Сабраны матэрыял здзіўляе сваім багаццем: у асноўнай частцы кнігі каля 3600 крылатых слоў і афарызмаў, выбраных з твораў 182 беларускіх майстроў слова.

Добра прадуманая і лагічна арганізаваная структура кнігі. Складальнікі падаюць сабраныя выслоўі і па тэматычным прынцыпе (аб’яднаўшы іх у 45 тэматычных груп), і ў алфавітным парадку.

У першым, канцэптуальна важным, раздзеле (“Афарызмы – гэта тэрміновыя тэлеграмы розуму”) аўтары акрэслілі значэнне тэрмінаў “афарызм” і “афарыстычнае выслоўе”, раскрылі сутнасць афарызма як двухпланавай моў-

най адзінкі, выявілі падставы для класіфікацыі крылатых выслоўяў, прааналізавалі структуру і кампазіцыю афарызмаў, апісалі асноўныя спосабы афарызмацыі, на яркіх прыкладах паказалі, якім чынам афарызм перадае інфармацыю пра месца нараджэння, нацыянальную прыналежнасць аўтара, менталітэт беларусаў, адносіны да жыцця, працы, роднай мовы, Бацькаўшчыны, маці.

Асноўны раздзел кнігі складаюць афарыстычныя выслоўі, выбраныя з мастацкіх і публіцыстычных твораў беларускіх пісьменнікаў. Загалоўкам да кожнай з 45 тэматычных груп стаў афарызм, які найбольш поўна, на думку складальнікаў, адлюстроўвае змест тэмы, у падзагалоўку пералічаны ключавыя словы. У межах тэматычнай групы афарызмы і крылатыя словы падаюцца ў алфавітным парадку. Шматзначнасць выслоўяў абумовіла падачу асобных з іх у розных тэматычных групках. Складальнікі захавалі аўтарскае напісанне афарызмаў і крылатых слоў, пасля кожнага выслоўя пазначаны не толькі аўтар, але і творчы крыніца.

“Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў” – гэта своеасаблівая энцыклапедыя беларускага духу, беларускага характару, увасобленага ў кароткіх і змястоўных фразках.

Кніга знойдзе і шырокае практычнае выкарыстанне, стане выдатным дарадкам для настаўніка-філолага. Ён знойдзе ілюстрацыйны матэрыял для вывучэння розных лінгвістычных тэм, эпіграфы і тэмы сачыненняў.

У часы нашага студэнцтва Ніна Васільеўна Гаўрош і Ніна Мікалаеўна Нямяковіч знаёмілі нас з асноўнымі лінгвістычнымі паняццямі, вучылі бачыць заканамернасці ў моўных з’явах, шукаць прычынна-выніковыя сувязі ў моўнай іерархіі. І сёння сваёй кнігай яны працягваюць нас вучыць – бачыць слова, цаніць аўтарскую думку, быць уважлівым да формы выражэння гэтай думкі.

Вольга АЗАРАНКА,
кандыдат філалагічных навук,
Алена ВАСІЛЕЎСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Міністэрства адукацыі прапануе

АД ПРОСТАГА СКАЗА ДА СКЛАДАНАГА

Працяг. Пачатак у № 7.

ЗЛУЧНИКАВЫЯ І БЯЗЗЛУЧНИКАВЫЯ

СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ,

СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ З РОЗНЫМІ ВІДАМІ СУВЯЗІ ЧАСТАК

Мэта заняткаў – удакладніць і сістэматызаваць веды вучняў пра сродкі злучнікавай і бяззлучнікавай сувязі сэнсава-граматычных частак у складаных сказах, удасканаліць навыкі правільна расстаўляць знакі прыпынку ў складаных сказах і будаваць іх схемы.

Выкананне вучнямі *практ. 9** дазволіць сістэматызаваць звесткі пра злучэнне і падпарадкаванне ў складаных сказах. Адрозненне паміж імі праяўляецца ў наступным. Часткі складаназлучанага сказа сэнсава раўнапраўныя, кожная патэнцыяльна можа ўжывацца як просты сказ: *Жыццё як прырода, і поры года ў ім часта мяняюцца – Жыццё як прырода. Пory года ў ім часта мяняюцца.* Часткі складаназалежнага сказа пазбаўлены такой самастойнасці. У яго складзе вылучаюцца галоўная і семантычна і граматычна падпарадкаваная ёй даданая часткі. Ад галоўнай да залежнай часткі можа быць пастаўлена пытанне: *Прагне душа цішыні (для чаго?), каб слухаць маўчанне Бога.* У якасці самастойнага сказа можа ўжывацца толькі галоўная частка: *Прагне душа цішыні.* Складаназлучаныя і складаназалежныя сказы параўноўваюцца паводле наступных прымет: 1) якія сродкі выкарыстоўваюцца для сувязі частак; 2) ці ўжывальныя злучнікі, што звязваюць часткі сказаў, для сувязі аднародных членаў сказа; 3) уваходзяць злучнікі ў састаў частак складанага сказа або размяшчаюцца паміж імі; 4) ці магчымае размяшчэнне адной часткі ўнутры іншай. У якасці дадатковага задання старшакласнікам прапануецца вызначыць тып выказнікаў і спосабы іх марфалагічнага выражэння у кожным з прыведзеных сказаў.

Прачытаўшы тэкст *практ. 10*, вучні вызначаць, што гэта апавяданне. У тэксце ёсць уступ – штуршок для развіцця думкі. Далей у храналагічнай паслядоўнасці апавядаецца пра этапы айчыннай гісторыі, з якімі звязаны розныя назвы беларускага этнасу і мовы. Кампазіцыю апавядання арганізуюць словы-маркеры, што ўказваюць на паслядоўнасць выкладу матэрыялу: *потым, спачатку, пазней, канчаткова*, а таксама акалічнасці, якія дакладна акрэсліваюць храналогію падзей: *з канца I тысячагоддзя па нараджэнні Хрыстовым, у XV стагоддзі, з XIII стагоддзя, з XIX стагоддзя, у пачатку XX стагоддзя.*

Вучні выпісваюць складаныя сказы, характарызуюць віды і сродкі сувязі паміж часткамі, будуць схемы сказаў. Асабліва ўвага звяртаецца на граматычнае значэнне і спосабы яго выражэння пры бяззлучнікавай сувязі паміж часткамі сказаў. Важную ролю ў выражэнні граматычных значэнняў бяззлучнікавага сказа адыгрывае інтанацыя. Так, у сказе *Была Полацкая Русь, была і Кіеўская Русь* выражаюцца супастаўляльныя адносіны. Пры вымаўленні першай прэдыкатыўнай часткі сказа тон павышаецца, пры чытанні другой – паніжаецца. Паміж часткамі робіцца значная паўза. Заўважым, што слова *і* ў другой прэдыкатыўнай частцы з'яўляецца ўзмацняльнай часціцай, дзякуючы якой павышаецца сэнсавая вага слова *Кіеўская*. Разбіраючы тэкст, трэба звярнуць увагу на напісанні слоў паводле новай рэдакцыі беларускага правапісу. Усе словы ў найменні дзяржаўнага саюзу *Вялікае Княства Літоўскае* пішуцца з вялікай літары. Вучні адзначаюць таксама, што ненаціскныя фіналі *-эль, -эр* у запазычаных словах перадаюцца як *-аль, -ар*: *лідар*. Вучням можа быць прапанавана слоўнікавая дыктоўка на замацаванне гэтага правіла: *бартар, камп'ютар, пэйджар, мэнеджар, фарватар, альма-матар, кратар, вінчэстар, гінгстар, гастарбайтар, містар, але Юнітэр, Одэр, Пітэр*. Старшакласнікі звяртаюць увагу на

*Заданні і практыкаванні змешчаны ў дапаможніку: Бут-Гусаім, С. Ф. Складаны сказ без складанасці / С. Ф. Бут-Гусаім, В. М. Касцючык, М. І. Новік. – Мінск : Аверсэв, 2012. – 140 с.

форму складанага прошлага часу, якая мае значэнне мінулага дзеяння, што папярэднічае іншаму мінуламу дзеянню: *Пазней найменне Беларусь замацавалася было за ўсходнебеларускімі землямі*. У адрозненне ад рускай мовы, у якой кампанент *было* з'яўляецца нязменным (*закрепилось было, закрепилась было,крепились было*), у беларускай гэты дзеяслоў дапасуецца да апорнага дзеяслова ў родзе і ліку: *замацавалася было, замацавалася была, замацаваліся былі*.

Практ. 11 вучні выконваюць самастойна з наступнай калектыўнай праверкай. У якасці дадатковага задання варта прапанаваць старшакласнікам выпісаць з тэксту аднастаўныя сказы, вызначыць іх тып і спосаб марфалагічнага выражэння галоўнага члена такіх сказаў. Школьнікі тлумачаць лексічнае значэнне слоў: *нябога* 'пляменніца; дзіця або падлетак, які застаўся без аднаго з бацькоў', *бясседа* 'збор гасцей з пачастункам', *намітка* 'галаўны ўбор замужняй жанчыны, доўгі вузкі кусок кужэльнага палатна звычайна з каймой або вышыўкай'.

Разглядаючы *практ. 12*, старшакласнікі вызначаюць стыль тэксту – навуковы. Гэты стыль характарызуецца лагічнай паслядоўнасцю выкладу, дакладнасцю, сцісласцю. У навуковым стылі адзіночны лік можа ўжывацца ў значэнні множнага (*Ластаўка – чыстая, святая птушка, надзеленая жаночай сімволікай*). У тэксце назіраецца перавага іменных часцін мовы над дзеясловам, выкарыстанне дзеясловаў незакончанага трывання (*прыпадабняецца, захавалася, знаходзіцца, можа стасавацца*), за кошт чаго ствараецца абагульнена-адцягнены характар выкладу матэрыялу.

Вучні выпісваюць складаныя сказы, абазначыўшы ў іх граматычныя асновы і сродкі сувязі частак. Асаблівая ўвага звяртаецца на бяззлучнікавыя складаныя сказы. Старшакласнікі аналізуюць сэнсавыя адносіны паміж часткамі наступнай сінтаксічнай канструкцыі: ¹*У гэтым уяўленні захавалася сімвалічнае ўзнаўленне карціны свету з усімі яе асноўнымі складнікамі*; ²*сярод вады камень*, ³*на ім знаходзіцца Сусветнае дрэва з пчоламі на вяршыні*. Другая і трэцяя часткі сказа паясняюць змест першай. Сэнсавыя адносіны паміж імі перадае інтанацыя: першая частка чытаецца з паніжэннем голасу і працяглай паўзай у канцы, што папярэджвае пра наяўнасць наступных частак, якія выражаюць паясненне. Паясняльныя адносіны на пісьме перадае двукроп'е. У другой і трэцяй частках пералічваюцца падзеі і з'явы, што існуюць адначасова. Пералічальная інтанацыя характарызуецца раўнамерным паніжэннем тону ў канцы кожнай часткі, паміж часткамі – невялікія паўзы, апошняя частка сказа мае інтанацыю закон-

чанага паведамлення. Прэдыкатыўныя часткі раздзяляюцца коскамі.

ВЫКАРЫСТАННЕ СКЛАДАННЫХ СКАЗАЎ У ТЭКСТАХ РОЗНЫХ ТЫПАЎ, СТЫЛЯЎ І ЖАНРАЎ

Мэта заняткаў – паўтарыць і сістэматызаваць веды вучняў пра ўжыванне складаных сказаў у розных стылях выказвання; удасканаліць уменне выкарыстоўваць розныя тыпы складаных сказаў адпаведна сэнсавым і стылістычным асаблівасцям кантэксту.

Выконваючы *практ. 13*, вучні павінны вызначыць стыль тэксту (навуковы), адзначыць, што асноўны сэнс паведамлення выяўляецца ў першым сказе: *Пісьменнікі ў пошуках слоў дакладных ідуць рознымі шляхамі*; а кожны новы абзац выступае доказам гэтага тэзіса. Апошні абзац старшакласнікі дапаўняюць інфармацыяй пра пераноснае ўжыванне слоў – метафар, метаніміі. Настаўнік можа парэкамендаваць вучням спыніцца і на такіх тыпах метафар, як персаніфікацыя, адухаўленне.

Вучні павінны заўважыць, што ў згаданым тэксце ёсць складаныя сказы: два складанаэлежныя з даданай азначальнай часткай і бяззлучнікавы сказ з паясняльнымі адносінамі. Выкананне практыкавання суправаджаецца вусным каменціраваннем: вучні тлумачаць выкарыстанне складаных сказаў імкненнем дасягнуць глыбіні, паўнаты, дэталізацыі навуковага апісання, строгай лагічнасці і дакладнасці маўлення.

Практ. 14 вучні выконваюць самастойна, падчас праверкі тлумачаць пастаноўку знакаў прыпынку. Найбольш насычаным пунктаграмамі з'яўляецца сказ з рознымі відамі сувязі *Куцця напярэдадні Раства называецца поснаю, таму што гатуецца з рознага роду зернявога хлеба, гароху, пшаніцы, ячменных і грэцкіх круп; напярэдадні ж Новага года – мясною, таму што ў ліку страў падаюць мясныя*. Вучні павінны засяродзіць увагу на гэтым сказе: вызначыць граматычныя асновы і сродкі сувязі граматычных частак, адзначыць сэнсавыя адносіны паміж часткамі (акалічнасныя прычыны і супастаўляльныя). Неабходна падкрэсліць, што кропка з коскай ставіцца паміж сэнсавымі часткамі сказа, якія паводле будовы нагадваюць складанаэлежныя сказы і аддзелены працяглай паўзай. Тэкст дае магчымасць папрактыкавацца не толькі ў выяўленні складаных сказаў, але і ў вызначэнні іх тэкстаўтваральнай ролі. Вучні адзначаюць, што гэта навукова-папулярны тэкст.

Пасля аналізу згаданага тэксту можна прапанаваць вучням падрыхтаваць пісьмовае паведамленне пра святкаванне Куцці ў іх рэгіёне. Пры гэтым варта акцэнтаваць увагу на тым, што

слова *Куця* з'яўляецца культурна афарбаванай моўнай адзінкай.

Мэта *практ. 15* – актуалізаваць веды вучняў пра тыпы маўлення, пра кампазіцыйную структуру тэксту; паглыбіць разуменне сказа як тэкстаўтваральнага сродку; удасканаліць уменне аналізаваць будову складаных сказаў.

Тэкст паводле А. Аблажэя з'яўляецца разважаннем: у ім вылучаюцца такія тры кампазіцыйныя часткі, як тэзіс (1 сказ), асноўная частка, у якой выкладзены доказы (наступныя 5 сказаў), і канцоўка, у якой фармулююцца вывады (апошнія два сказы).

Практ. 16 выконваецца самастойна з наступнай узаемаправеркай. Вучні вызначаюць, што тэкст адносіцца да навуковага стылю, падкрэсліваюць, што ў творы ўжываюцца бязлучнікавыя і складаназалежныя сказы. Яны з'яўляюцца над-

звычай змястоўнымі і дарэчнымі ў навуковым тэксце. У складаных сказах назіраюцца ўмоўныя і спалучальныя адносіны.

Згаданы тэкст можа быць выкарыстаны і для пераказу з дапаўненнем твора сваімі аргументамі пра важнасць умення канспектаваць. Такое заданне спрыяе развіццю вуснага маўлення вучняў, удасканаленню ўмення афармляць тэкст у адпаведнасці з граматычнымі нормаў мовы.

Працяг будзе.

Святлана БУТ-ГУСАІМ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта,

Валянціна КАСЦЮЧЫК,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Да Года кнігі

“МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА – АКНО Ў СВЕТ”

РЭАЛІЗАЦЫЯ ІНАВАЦЫЙНА-ТВОРЧАГА ПРАЕКТА

У наш камп'ютарызавана-прагматычны час культ кнігі, на жаль, страчваецца, а літаратура рызыкуе стаць другараднай у пераліку школьных прадметаў. Узніклі новыя сродкі зносін, у першую чаргу – інтэрнэт. А асаблівасцю такога абмену думкамі і інфармацыяй з'яўляецца спрощаная мова. Школа вучыць знаходзіць і засвойваць інфармацыю. У гонцы за ведамі не застаецца часу для разважанняў. Сёння многія чытаюць школьныя творы ў скарачаным варыянце. На літаратуру ў школе адводзіцца ўсяго 1 – 2 гадзіны на тыдзень!.. Відавочна, што эканоміць на літаратуры нельга. Літаратура фарміруе найважнейшыя якасці асобы – яснасць розуму, уменне аргументаваць, даваць суб'ектыўную ацэнку. І хіміка, і фізіка трэба выходзіць на літаратуру! Літаратура – гэта крылы пакалення, “духоўная спіраль”, па якой узнімаецца дзіцячая душа. Мастацкая літаратура – канал перадачы духоўнага вопыту пакаленняў, унікальны сродак духоўна-маральнага, эмацыянальна-эстэтычнага развіцця асобы. На жаль, у чытанні падлеткаў літаратура, якая прымушае думаць, суперажываць, выцясцяецца нізкапробнай літаратурай, сюжэтна спрощанай, з прымітыўнай мовай. Каб падлеткі пачулі, убачылі, адкрылі для сябе кнігу, яна павінна прагучаць. Шэрая, сумная прапаганда сёння не мае права на існа-

ванне ў рабоце з моладдзю. Гэта як званок, што не звініць.

Бібліятэкары могуць і павінны спрыяць чытанню ў моладзевым асяроддзі, фарміраванню чытацкіх густаў падлеткаў, папулярызацыі найлепшай, высакаякаснай, узорнай – класічнай і сучаснай – літаратуры. Бярэзінская цэнтральная раённая бібліятэка Мінскай вобласці шэсць гадоў плённа рэалізуе інавацыйна-творчы праект для старшакласнікаў “*Мастацкая літаратура – акно ў свет*”, які адзначаны дыпламам пераможцы абласнога конкурсу бібліятэкараў Міншчыны “Прафесіяналізм і наватарства – шлях да поспеху” і падзякай старшыні Мінаблвыканкама. Праект распрацаваны з улікам узроставых псіха-эмацыянальных асаблівасцей падлеткавага ўспрымання, таму базіруецца не на традыцыйных стэрэатыпных, кананічных формах, да якіх большасць падлеткаў страціла цікавасць або ставіцца скептычна-іранічна. У аснову пакладзены інавацыйныя формы, што прайшлі “выпрабаванне маладой аўдыторыяй” у 2003 – 2004 гг. падчас “пілотнай” рэалізацыі праекта.

Асэнсаванне эфектыўнасці творчага сімбіёзу літаратуры і мастацтва, спалучэнне ўзорных прыёмаў моўна-літаратурнага і пачуццёва-эмацыянальнага, сцэнічна-тэатральнага трывала прапісала ў практыцы такую форму

рэкламы, як *тэатр кнігі* – *тэатр літаратурнай мініяцюры, тэатр маналогу, тэатр аднаго літаратурнага героя*. Такая форма эмацыянальна ўзбагачае бібліятэчнае мерапрыемства, выводзіць “сапраўднага акцёра”, стварае яркі, запамінальны вобраз, а значыць, выклікае ў слухачоў моцныя пачуцці і думкі. Бібліятэчны тэатр – гэта не перайманне тэатра са стандартнай сцэнай і кулісамі, а імпрэза-імітацыя той атмасферы, якую стварае спалучэнне тэатральнага мастацтва і літаратуры. Гэта не мастацтва дэкарацый і акцёрскага майстэрства, а перш за ўсё мастацтва данясення літаратурнага слова праз тэатралізацыю. Гэта зручная мабільная форма, бо тэатралізацыю здзяйсняе адзін “акцёр” і выкарыстоўваецца толькі самы неабходны рэквізіт і мінімум дэкарацый. Такая форма мае доступ і ў вучнёўскі клас, і на пасяджэнні літаратурна-інтэлектуальных школьных і бібліятэчных клубаў, і на агульнашкольных сходзі. Тэатралізацыя дае магчымасць раскрыць твор у вобразна-эмацыянальнай, пачуццёвай форме, дазваляе падлеткам убачыць кнігу праз прызму сцэнічнага майстэрства. Такое калектыўнае “прачытанне” твора – не дарэмная прагулка па старонках кнігі, а пазнанне новага, магчымасць угледзецца ў кнігу. Тэатралізацыя нават не ўсёй кнігі, а толькі асобных яе старонак, служыць найлепшай рэкламай твора.

Літаратурна-мастацкай першаасновай дэбюту бібліятэчнага тэатра без кулісаў сталі кнігі арыгінальнага дакументальна-спавядальнага жанру Святланы Алексіевіч. Літаратурны прыём пісьменніцы падказаў форму тэатралізацыі – *тэатр маналогу* “Успаміны людзей – званы памяці”. Маналог-споведзь стаў асноўным сцэнічным прыёмам. Маналогі ад імя пісьменніцы і гераінь на фоне дэманстрацыі пяці кніг С. Алексіевіч атрымаліся настолькі пераканальнымі, што першыя гледачы і крытыкі – вучні СШ № 2 – звярнуліся да бібліятэкара-акцёра па аўтографы.

Формай эмацыянальна пашыранай прапаганды ідэйна-мастацкіх каштоўнасцей асобных літаратурных твораў стаў *тэатр адной кнігі* – “Хрышчоная блакада” (паводле “Блакаднай кнігі” А. Адамовіча і Д. Граніна), “У Перамогі – жаночы твар” (паводле кнігі “У вайны – не жаночы твар” С. Алексіевіч і ўспамінаў бярэзінскіх жанчын – сведак ваенных падзей). Падлеткам была адрасавана і *серыя тэатралізаваных трыбун адкрытага ліста* “Крык у паштовым канверце” – “Адрасат выбыў, або Каханне, забітае Чарнобылем” – гісторыя кахання ў пісьмах, расказаная жонкай пажарнага ЧАЭС У. Правіка Надзеяй (павод-

ле кнігі “Салдаты Чарнобыля”), “Не паўтарыце маіх памылак!” – публічнае пісьмо-пакаянне ўрача, які стаў ахвярай морфію (паводле апавядання “Морфій” М. Булгакава).

Тэатр літаратурных мініяцюр серыі “Пісьменнікі супраць шкодных звычак” змяшчае шок-эпізоды, расказаныя ад імя літаратурнага героя (напрыклад, героя кнігі “Прыгоды Рабінзона Круза” Д. Дэфо аб памылковасці “лячэння” ліхаманкі настойкай тытуню і рому; героя аповесці “Юнацтва” Л. Талстога аб шкоднасці першай зацяжкі і развянчанні вобліку “супермена” з люлькай у зубах і інш.).

Станоўча ўспрымаецца старшакласнікамі і такая форма літаратурнай рэкламы, як *кніжныя хіт-парады* цыкла “Кніга расказвае, кніга падказвае” (напрыклад, пад рубрыкай “Сцвярджае мудрых кніжак рад: курэнне – смерць, а тытунь – яд!” з чароўным “ажыўленнем” – тэатралізацыяй – старонак кніг “Сярэбраная табакерка” З. Бядулі, “Пра смелага ваяка Мішку і яго слаўных сяброў” М. Лынькова, “Як мядзведзь люльку знайшоў” С. Міхалкова, апавядання З. Бядулі “Мядзведзь”, дэманстрацыяй цацак-антыподаў “Мішка з цукеркай”, “Мішка з цыгарэтай”, рэчаў абсурду: табакеркі – прыстанка Тытунёвай Смерці, макета цыгарэты-забойцы, літравой шклянкі з дзёгцем – колькасці копаці, якая збіраецца ў лёгкіх курца за год, картак антырэкламы плакатнага фармату).

Тэатралізаваны маналог выкарыстоўваецца ў цыкле *літаратурных урокаў духоўнасці* “Нестарэючая класіка” – споведзі матуль “Не адракайцеся ад сваіх бацькоў!” паводле апавядання “На Каляды к сыну” З. Бядулі і “Жахі бацькоўскага пракляцця” паводле апавядання “Пракляцце” І. Тургенева, споведзь маладой дзяўчыны “Капялюш – прымета інтэлігентнасці?” паводле апавядання “Адукацыя” Я. Коласа.

Элементы тэатралізацыі выкарыстаны ў бібліятэчных *анонс-рэкламах*. Напрыклад, да арганізацыі рамана “Вам – заданне” М. Чаргінца падрыхтавана тэатралізаваная рэпрыза “З кнігі – на кінаэкран”.

Тэатралізаваны прыём-імпрэза пакладзены ў аснову *сацыяльна-літаратурнай рулеткі*. За сваё пераўвядзенне жыцця падлеткамі праз гульню, тэатралізаванае кніжнае слова – самае запамінальнае і даходлівае. Літаратурным падмуркам сацыяльна-псіхалагічнай школы жыцця сталі самыя яркія мастацкія творы цыкла “Імя свету – цень”. Сектары рулеткі са спецыяльнымі сімваламі вызначаюць кола праблем сучаснага грамадства (п’янства, наркаманыя, СНІД, ган-

даль людзьмі, падлеткавая агрэсія, праблемы бацькоў і дзяцей), а наглядна дэманструюць кнігі. Кручэннем рулеткі вызначаецца сектар-праблема. Падлеткі, якія круцяць рулетку, выказваюць свой погляд на праблему, сацыяльны педагог прадстаўляе кароткую даведку “Праблема буйным планам”, а бібліятэчны “акцёр” прапаноўвае тэатралізаваны маналог ад імя героя / гераіні літаратурнага твора. Маналогі складаюцца паводле кніжных сюжэтаў і даводзяцца да слухачоў ад першай асобы. За аснову бярэцца праўдзівы літаратурна-мастацкі погляд на праблемы сучаснасці. Такім чынам праўда жыцця і мастацкае слова зліваюцца ў больш чым пераканальныя вобразы-споведзі ВІЧ-інфіцыраванай дзяўчыны, пакінутай каханым (“Тапіць дзяўчынак тут дазволена” А. Брава), дзяўчыны-заложніцы (“Нелюбимыя гінучы” У. Праўдзін); няшчаснай маці адзінага сына, які рашыўся на самагубства (“Зачараваныя смерцю” С. Алексіевіч); жонкі алкаголіка (“Ахвяры” В. Кадзетава); школьніц – ахвяр падлеткавай жорсткасці (“Пудзіла” В. Жалезнікаў) і “моды на наркатыкі” (“Прынцэса з тусоўкі” Я. Хвалей); адзінокай пажылой жанчыны, забытай дзецьмі ў паўвымерлай вёсцы (“Вечар” А. Дударэў). Гэтая папярэдняя-прафілактычная літаратурна-выхаваўчая форма для прадстаўнікоў самага праблемнага ўзросту ўжо атрымала станоўчую ацэнку як спецыялістаў сацыяльна-псіхалагічных службаў раёна, так і саміх падлеткаў.

Атрымалі папулярнасць сярод старшакласнікаў *літаратурныя гульні* “Герой не майго часу” цыкла “Маральная пастка”. Выбіраецца твор актуальнай тэматыкі па праблемах маралі (напрыклад, аповесць “Дзеці да 16” А. Галькевіча, яе сюжэт адлюстроўвае “маральную пастку”, у якую трапіла інтэлігентная сям’я: адзіны сын пачаў сябраваць з дзяўчынай з нядобранадзейнай сям’і, што выклікала шэраг праблем у сям’і, у школе, з органамі правапарадку). Пасля прачытання твора падлеткі даюць ацэнку ўчынках героя. Група экспертаў з ліку школьнікаў вызначае найбольш удалае ўвасабленне вобраза, удзельнік узнагароджваецца тытулам “Герой не свайго рамана”. Вывешваюцца два камзолы – чырвоны і сіні. Ацэньваючы сітуацыю станоўча або адмоўна, пры пераўвасабленні ўдзельнікі апранаюць адпаведна свайго светабачання камзол вызначанага колеру і аргументуюць “свае” (героя) учынкi. Гучаць парады залы “Што я параіў бы герою ў гэтай сітуацыі”. Фотаздымкі ў камзолах з надпісам “Партрэт без героя” ўдзельнікі атрымліваюць у падарунак.

Узорам калектыўнага прачытання высакаснага мастацкага твора сацыяльна-педагагічнага жанру, у якім тонка і ўсебакова даследуюцца зладзённыя сацыяльныя праблемы – падлеткавая злачыннасць, стала *сацыяльна-педагагічная экспрэс-школа для старшакласнікаў і дарослых* па аповесці “Спыніце Малахава” В. Аграноўскага цыкла “Звяраем жыццё па кнізе”. Папярэдняе прачытанне твора – неабавязковы элемент, паколькі вядучы (бібліятэкар) знаёміць аўдыторыю з кнігай метадам публічнага экспрэс-прачытання: паэтапна прасочвае сюжэт, акцэнтуюць увагу на “гарачых” кропках лёсу героя. Віртуальна гартаюцца старонкі твора, раскрываецца погляд аўтара на праблему, агучваюцца меркаванні героя пра сябе і свае ўчынкi. Апроч падлеткаў, запрашаюцца іншыя зацікаўленыя асобы – бацькі, настаўнікі, сацыяльныя педагогі, члены камісіі па справах непаўналетніх, работнікі псіхалагічнага цэнтра, дзіцячага пакоя міліцыі. Абавязковы элемент – трыбуна сацыялага “Праблема ў люстэрку лічбаў і фактаў”. Ацэнкі-меркаванні па ўзнятай у калектыўна прачытаным творы праблеме прысутныя выказваюць, запаўняючы экспрэс-карткі “Лічу, што ў лёсе падлетка вінаватыя...”. Гэтыя карткі двухколерныя: чырвоныя запаўняюцца дарослымі, белыя – падлеткамі. Завяршае кніжную сацыяльна-псіхалагічную школу аб’яўленне акцыі па маральнай падтрымцы праблемных падлеткаў сярод аднакласнікаў “Скажы добрае слова аднакласніку”, сярод класных кіраўнікоў – “Не абыходзьце ўвагай падлетка”, сярод бацькоў – “Зазірніце сыну ў вочы”.

Пэўныя асацыяцыі выкарыстоўваюцца пры правядзенні імправізаваных *літаратурна-рэчавых аўкцыёнаў* “Прадмет-рэбус, прадмет-сімвал” цыкла “Назвы кніг загаварылі”. Тэму-праблему вызначае прадмет, які сімвалізуе назву літаратурнага твора, актуальнасць тэматыкі [напрыклад, табакерка – “візітка-рэбус” назвы твора “Гарадок у табакерцы” У. Адоеўскага як грозны сімвал таго, што за год ад курэння ў свеце гіне горад, прыкладна роўны Берзіно (13 тыс. чалавек); бусел, зроблены з пачарнелага дрэва, – візітка кнігі “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” В. Казько, як грозны напамін, што чорны бусел, занесены ў Чырвоную кнігу, – папярэджанне людзям, асуджэнне за разлад паміж прыродай і чалавекам, які становіцца не толькі прычынай вынішчэння прыроды, але і разбурэння чалавечай душы].

Музей-тэатр – форма, падказаная жыццём і бібліятэчнай практыкай: на Бярэзіншчыне няма раённага краязнаўчага музея. Музей-

тэатр – сінтэз музейна-экспазіцыйнай і сла-весна-тэатральнай формаў прапаганды на тэ-му “Акупацыя: знак бяды”. Спачатку падлет-кам прапаноўвалася азнаёміцца з экспазіцыямі ў дзвюх колеравых гамах: шэра-чорнай, жа-лобна-абвінавачвальнай “Ніколі не забудзем, ніколі не даруем!” і ў чырвона-пераможных тонах “Салют Перамогі”, поўнай жыццёвай энергіі і пачуцця гонару “Мы высталялі, жыццё працягваецца!”. Тэатралізацыя кніг стала эма-цыянальным падмуркам, эфектным даважкам да экспазіцыйных матэрыялаў. Класічна літа-ратурную аснову маналогаў “Вайна страляла ў кожнага з нас” склалі творы “Апошнія сведкі” С. Алексіевіч, “Я з вогненнай вёскі” А. Ада-мовіча, Я. Брыля, У. Калесніка, “Лагер смерці” Я. Коласа, “Хатынская аповесць” А. Адамові-ча, “Блакадная кніга” А. Адамовіча і Д. Граніна, “Альпійская балада” В. Быкава, “Любі мяне пры ўсякай долі” У. Ліпскага і Б. Чалага, “Дзіцячы башмачок” і “Недапетая песня” М. Лынько-ва, “Волахаўскія кладкі” В. Самахвалава (По-лымя, 2004, № 9). Успаміны-маналогі гераінь, падрыхтаваныя паводле выбраных з мастац-кіх твораў самых яркіх эпізодаў, – асноўныя дзейныя асобы імправізаванага тэатра. У ходзе бібліятэчнай тэатралізацыі выкарыстоўваецца толькі самы неабходны рэквізіт, незвычайны ракурс, дэталі: паласатая роба і лагерная та-бурэтка, пранумараваная, як вязень канцлагера, – метафара абезаблічанага стану чалавека: людзі-вязні, якіх, быццам дровы, паляць у вя-лізных пячах; дзіцячы чаравік у руках гаротнай маці, пустая насценная рамка, дзе мог бы раз-мяшчацца партрэт шчаслівай сям’і, – чорны сімвал асірацелых матуль і жонак і інш.

У рабоце з падлеткамі важна вучыць іх ус-прымаць рэкламаваную кнігу не адасоблена, а ў кантэксце іншых твораў. Перакінуць мосцік ці-каўнасці ад адной кнігі да другой, падобнай па тэматыцы, дазваляе такая форма, як *літаратур-ныя пераклічкі кніг-пабрацімаў* цыкла “Кніга з кнігай пераклікаецца”. Выбіраюцца мастацкія творы падобнай тэматыкі, сюжэту, асноўнага жыццесвярджальнага выслоўя “У жыцці заўжды ёсць месца подзвігу”. Абавязковы элемент – па-ралелі літаратурных сюжэтаў ці біяграфій пісь-меннікаў, рубрыкі-сенсацыі “Чалавек-легенда”, “Аўтары аб сваіх героях”. Падлеткам былі прапа-наваны літаратурныя пераклічкі кніг “Крутыя вёрсты” У. Ліпскага, прысвечаная жанчыне-ле-гендзе З. Тусналобавай-Марчанцы, і “Аповесць пра сапраўднага чалавека” Б. Палявога, прысве-чаная лётчыку А. Марэсьеву; “Я ўмею скакаць праз лужыны” А. Маршала і “Як гартавалася сталь” М. Астроўскага, прысвечаныя мужнасці

чалавека ў пераадоленні цяжкіх фізічных нема-чаў; “Сляпы музыкант” У. Караленкі і “Святло згасла” Р. Кіплінга, “Аддаеш назаўсёды” М. Гер-чыка і “Усім смярцам назло” С. Цітова, “Песня чорнага дразда” М. Воранава і “Нелюбімыя гі-нуць” У. Праўдзіна – літаратурныя сцвярджэн-ні таго, што і чалавек з абмежаванымі магчы-масцямі можа знайсці сваё прызначэнне і несці карысць людзям.

Навучыць падлеткаў даваць ацэнку ўчынкам іншых людзей, выпрацоўваць уменне аргумен-таваць сваю думку-меркаванне прызначана та-кая форма, як *літаратурныя суды*. З поспехам прайшлі ваенна-палявыя трыбуналы (па творах В. Быкава) “Пераможцаў не судзяць?”, “Мёрт-вым не баліць?”, “Ваеннае каханне – подзвіг?”, “Жанчына на вайне – гэта антыгуманна?” на ба-зе клуба “Адвакат” педгімназіі, літаратурны суд “Фашызм – злачынства перад дзяцінствам” (па творы “Суд у Слабадзе” В. Казько) на базе шко-лы-інтэрната.

Шукаць ісціну ў дыскусіі, а жыццёвую ісці-ну праз кнігу вучыць сентыментальны дыскурс для падлеткаў “Кніга з жыццём пераклікаец-ца”. Аснова – дыскусія, выкліканая выступлен-нямі Песіміста і Аптыміста з ліку найбольш падрыхтаваных школьнікаў па тэме-праблеме, узнятай у літаратурным творы, як правіла, не-вялікага маштабу, які раскрывае анамальныя з’явы сучаснага жыцця. Літаратурнай асновай сентыментальнага дыскурсу “Узнагарода ветэ-рана – адкрытая на сэрцы рана!?” сталі творы “Дваццаць марак” В. Быкава, “Букет. Медаль. Шапка” У. Сцяпана і эпізод продажу ўзнагарод ветэрана з рамана “Зброя для забойцы” М. Гер-чыка. На аснове сюжэтаў апавяданняў “Белыя чайкі над сінняй вадою” А. Жука і “Дзеравен-шчына” Я. Коласа пабудаваны дыскурс “Сиро-ту пристроить – что храм построить?!”; па тво-рах “Стась і Шыпшына” А. Ветаха, “Вернасць” А. Шаўкуты, “Па-дэ-труа” А. Мацвеевай, “Па-каранне для Ноны” З. Дудзюка – дыскурс “Ка-ханне можа ўзвышаць, а можа і прынізіць”, да-поўнены споведзю Маскі пра няшчаснае пер-шае каханне; па творы “Шэры-брэндзі, ангел мой” Ю. Станкевіча – дыскурс “Ніхто не хацеў паміраць?”, дапоўнены трыбунай адкрытага ліста ВІЧ-інфіцыраванага юнака да сучаснікаў. Абавязковы элемент зачыну кожнай дыскусіі – верш-запуск, рэмарка “Песіміст – Аптыміст, або Стакан, напалову напоўнены вадой”. Пра-водзіцца конкурс на самую слушную пароду літаратурнаму герою “Не бывае бязвыхадных сітуацый”, уручэнне пасведчанняў і медалёў аптымістам дыскусіі “За аптымізм і жыццяр-адасны погляд на жыццё”.

Цыкл *трыбун цікавай інфармацыі* “Малавядомае пра вядомых” мае галоўнай мэтай азнаёміць падлеткаў з самымі цікавымі і павучальнымі фактамі з біяграфій літаратурных знакамітасцей. Не адзін год гучаць *літаратурныя сімфаньеты* “Кароткія гісторыі” цыкла “Апавяданне – літаратурны шэдэўр”, “Маленькае апавяданне вялікай педагогікі”. Калектыўнае мастацкае жывое чытанне твораў малых формаў здольна ахапіць вялікую аўдыторыю, пазнаёміць з цікавымі апавяданнямі – літаратурнымі шэдэўрамі высокай ступені ўздзеяння, сведчаннем сапраўднага таленту і майстэрства пісьменніка. Паўгадзіны, прыкладна школьны ўрок, гучаць чатыры кароткія літаратурныя сімфаньеты ў суправаджэнні класічных музычных твораў. Не чытанне тэксту з ліста, а акцёрская эмацыянальная інтэрпрэтацыя апавядання з выкарыстаннем рэквізіту – рэчаў-прадметаў, якія візуальна прэзентуюць асноўны кульмінацыйны момант твора, становяцца сімвалам, метафарай. Важна, каб акцёрская інтэрпрэтацыя супала з аўтарскай, чытацкай, пабуджала слухачоў не толькі думаць пра герояў, а пераходзіць на сябе, аналізаваць уласныя паводзіны і ўчынкі. Кожную літаратурную сімфаньету распачынае акно рэкламы “Знаёмцеся: аўтар” з дэманстрацыяй партрэта пісьменніка і кароткай даведкай. Напрыканцы праводзіцца конкурс на самага ўважлівага слухача; абавязкова ствараецца рэйтынг калектыўна прачытаных твораў праз запаўненне ацэначных картак з указаннем назвы апавядання, якое ўразіла. Аснову літаратурных сімфаньет складаюць новыя апавяданні сучасных празаікаў, з практыкі правядзення літаратурных сімфаньет найбольшы рэйтынг атрымалі апавяданні “Пуховая хустка” В. Кадзетавай, “Стрэл на змярканні” З. Пагодзіча, “Адна капейка” У. Сцяпана і “Два бананы” Т. Гарэлікавай, што ўтвараюць своеасаблівую хрэстаматыю міласэрнасці з класічным наборам праблем узаемаадносін бацькоў і дзяцей, стаўлення да прыроды, людзей і свету. На самастойнае прачытанне іншых твораў аўтараў агучаных сімфаньет скіроўвае рэкламны стэнд “Новыя апавяданні знаёмых аўтараў”, аносам наступных літаратурных сімфаньет служыць рэклама “Новыя аўтары – новыя праблемы”.

Спецыяльны раздзел “На літаратурным Алімпе” бібліятэчнага літаратурна-мастацкага праекта прадугледжвае новыя формы папулярызацыі найлепшых мастацкіх твораў, пісьменнікаў – *аўкцыёны літаратурных шэдэўраў* “Выкупі кнігу рэкламай”, імправізаваныя *гульні-выбары пісьменнікага парламента*, разлі-

чаныя на папярэдняе самастойнае азнаямленне школьнікаў з творчасцю пісьменнікаў. Аўкцыён літаратурных шэдэўраў праводзіцца шляхам “выкупу” кнігі рэкламай – вызначэннем яе літаратурна-мастацкіх, ідэйна-маральных якасцей, за што ўдзельнікам выдаюцца спецыяльныя жэтоны-“літы”, што даюць права іх уладальнікам на першачарговае прачытанне ў гарадской бібліятэцы кніг павышанага попыту, і сувеніры. Творы, што набіраюць найбольшую колькасць “літаў”-рэклам, такім чынам сцвярджаюць свой найбольшы попыт-рэйтынг. Праз форму літаратурных аўкцыёнаў складаюцца рэйтынгавыя спісы твораў пісьменнікаў беларускага літаратурнага Алімпа, юбіляраў года.

На ацэнцы школьнікамі літаратурнай і грамадскай дзейнасці беларускіх пісьменнікаў, значнасці іх укладу ў асветніцтва сучаснікаў заснавана імправізаваная *гульня “Выбары ў пісьменніцкі парламент”*. Кнігалюбамі-актывістамі выпускаюцца агітлістоўкі “Дастойны кандыдат дастойнай літаратуры”, афармляецца куток выбаршчыка, дзе прадстаўляюцца спісы кандыдатаў, творы пісьменнікаў. Перадвыбарная кампанія змяшчае пяціхвілінныя выступленні-агіткі “Галасуйце за нашага кандыдата!”. Удзельнікі выбараў маюць права не толькі апусціць у урну бюлетэнь, але і выступіць у абарону кандыдата. Форма абароны любая: літаратурнае паведамленне, мастацкае чытанне або тэатралізацыя ўрыўка з твора пісьменніка, малюнка, прысвечаныя героям кнігі. Мерапрыемства задзейнічае вялікую колькасць чытачоў, носіць не толькі забаўляльны, але і адукацыйны характар. Вучні ахвотна запаўняюць “бюлетэні”, выбарчая камісія з ліку бібліятэкараў і настаўнікаў падлічвае галасы за кандыдатаў і ўрачыста абвешчае прозвішчы літаратараў, абраных у сімвалічны “Пісьменніцкі парламент”, прэзентуе партрэтную галерэю абранага парламента.

Інавацыйна-творчы літаратурна-мастацкі выхаваўчы праект Бярэзінскай цэнтральнай бібліятэкі “Мастацкая літаратура – акно ў свет” далучае чытачоў да найважнейшай скарбонкі жыцця, вучыць шукаць на старонках мастацкіх твораў адказы на трапяткія, жыццёва важныя пытанні. Бібліятэкар можа і павінен стаць аўтарытэтным дарадчыкам для падлеткаў. Бібліятэчную праграму дыктуе само жыццё, бо будучыня ёсць толькі ў той краіны, дзе ў пашане літаратура і культура.

Тамара КРУТАЛЕВІЧ,

аўтар праекта,
загадчык аддзела маркетынгу

Бярэзінскай цэнтралізаванай бібліятэчнай сістэмы.
Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ

ТРЭЦІ ЭТАП XXVIII РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІАДЫ

Заканчэнне. Пачатак у № 7.

X КЛАС

Заданне 1. Вызначце і запішыце па-беларуску лексічнае значэнне беларускага і рускага слоў у пары міжмоўных амонімаў.

Уз о р: бел. *люстра* – руск. *люстра*: ‘адшліфаваная паверхня (шкла, металу), здольная даваць адбіткі тых прадметаў, якія знаходзяцца перад ёю, а таксама спецыяльна зроблены прадмет з такой паверхняй’ – ‘падвесны асвятляльны прыбор з некалькімі крыніцамі святла (электралямпамі ці свечкамі) і аздобленай арматурай’.

Максімальная колькасць балаў – 3.

1) кожны – кожны	
2) пара – пара	
3) зычны – зычны	

Заданне 2. Аб’яднайце пары слоў у групы паводле сэнсавых адносін. Назавіце гэтыя групы.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Закахацца – утрэскацца, магістрат – магістрант, родны – чужы, смяяцца – плакаць, таварыства – суполка.

Заданне 3. Размяркуйце словазлучэнні ў табліцы.

Максімальная колькасць балаў – 5.

(Б, б)ог яго ведае, (Дз, дз)ень (М, м)оладзі, (Д, д)ынастыя (Р, р)аманавых, (К, к)аралеўства (Б, б)ельгія, (М, м)езазойская (Э, э)ра, (П, п)аўночны (П, п)олюс, (П, п)расвятая (Т, т)ройца, (С, с)іямскі (К, к)от, (Т, т)аніны (С, с)шыткі, (У, у)ральскія (Г, г)оры.

Усе словы з малой літары	1-е слова з вялікай літары	2-е слова з вялікай літары	Усе словы з вялікай літары

Заданне 4. Растлумачце значэнне фразеалагізма. Запішыце прыклады, у якіх названы фразеалагізм выконвае ролю розных членаў сказа.

Максімальная колькасць балаў – 6 (1 + 5).

Альма матар ‘_____’.

Член сказа	Прыклад

Заданне 5. Дакажыце пры дапамозе марфемнага аналізу, што прыведзеныя пары слоў з’яўляюцца амонімамі: *адбівацца* – *адбівацца*, *выпадаць* – *выпадаць*, *гаркавы* – *гаркавы*, *далажыць* – *далажыць*.

Максімальная колькасць балаў – 8.

Марфемная структура	Значэнне	Марфемная структура	Значэнне

Заданне 6. “Напішыце” беларускую частку артыкула ў паралексічным слоўніку да дзеяслова *ткаць*. У двухскладовых формах укажыце націск. Якія слоўнікі называюцца паралексічнымі?

Максімальная колькасць балаў – 7 (6 + 1).

Ткаць	Ткаць
	тку
	ткешь
	ткёт
	ткём
	ткёте
	ткут
	ткал (прош.)
	ткала
	ткало
	ткалі
	тки (пов.)
	ткице

Паралексічны слоўнік – гэта _____.

Заданне 7. Прыведзенае выказванне характарызуецца сэнсавай неадназначнасцю. Запішыце магчымыя варыянты яго значэнняў, паставіўшы патрэбныя знакі прыпынку.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Ён выкрыў што ў тых мільёнах гукаў якія чуе на кожным кроку усюды і ў любы час няма сходных між сабою.

Заданне 8. Запоўніце табліцу (с. 84).

Максімальная колькасць балаў – 9

(1 бал за правільны адказ).

Заданне 9. Падкрэсліце два “лішнія” словы ў прыведзеным пераліку тэрмінаў. Выбар абгрунтуйце.

Максімальная колькасць балаў – 4 (2 балы за правільнае вызначэнне, 2 балы за тлумачэнне).

Раман, экспазіцыя, развязка, лірызм, энцыклапедыя, завязка, апавяданне, паэма, эпізод, кульмінацыя, камедыя, байка, верш.

Абгрунтаванне: _____.

Табліца.

№ п/п	Род літаратуры	Аўтар	Сапраўднае імя аўтара твора	Твор	Жанр	Ідэя і яе ўвасабленне
1.				“Слуцкія ткачыкі”	грамадзянская лірыка	любоў да Радзімы і волі праз вобраз васілька
2.	эпас			“Губаты”		дабрыва і міласэрнасць да прыроды, шматфарбнасць навакольнага свету, лірычнасць аповеду
3.		Янка Купала			камедыя з элементамі драмы	канфлікт пакаленняў, высмейванне пыхлівасці і духоўнай абмежаванасці, індывідуалізацыя мовы персанажаў, элементы вадэвілю

Заданне 10. Устаўце прапушчаныя словы, запішыце назву твора і яго аўтара.

Максімальная колькасць балаў – 7.

Трэба дома бываць часцей,
Трэба дома бываць не госцем,
Каб душою не _____,
Каб не страціць святое штосьці.
Не забыць, як падвялы аер
На памытай падлозе пахне,
Як у студню _____ асвер
_____ руку да пахі.

Не забыць сцэжкі той, што цябе
На дарогу выводзіла з дому,
Што у хаце там быў рубель
У цане і па курсу старому.

Не забыць, як марозам злым
_____ пальцы пячэ балюча
І адкуль на стала тваім
Бохан свежага хлеба пахучы.

Помніць свой на _____ цень,
Не забыць, як завуць суседа,
Не забыць, як пяе пад дзень
За вясёлым сталом бяседа.

Трэба дома бываць часцей,
Трэба дома бываць не госцем,
Каб душою ты стаў чысцей
І не страціў святое штосьці.

Назва твора: _____.

Аўтар твора: _____.

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

Бацькаўшчына

Дагарэў за брамай небакрай,
Месяц паміж воблачкаў плыве.
Выйду зноў, як у мінулы май,
Басанож прайдуся па траве.
Дымная, сцюдзёная раса,
Цёмныя ў траве ад ног сляды.
А такога рослага аўса

Я не бачыў доўгія гады.

Бач, хмызы спляліся, як павець,
Светлякі мігцяць, гараць святлей.
Перад тым як звонка ў лозах пець,
Прачышчае горла салавей.
Лашчыцца трава да босых ног.
З дальніх паплавоў плыве ракой
Ледзь прыкметны сумны халадок –
Подых юні ўходзячай маёй.
Паімчаць за ёю наўздагон? –
Хоць і схопіш – усё адно падман.
Дзе каханне тых мінулых дзён –
Весніх паркаў бэзавы туман?
Нават шкадаванне – дзе яно?
Зноў вясна, і жаль знікае зноў.
(Так губляюць пах перад вясной
Ссохлыя сцябліны палыноў.)
Ціха цмокае у сне рака.
О, як добра, як прыгожа жыць!
Раска, як русалчына луска,
На вадзе ад месяца гарыць.
А вакол травіцы роснай рай
І бярозак белая сям’я.
Мой чароўны беларускі край,
Бацькаўшчына светлая мая!

У. Караткевіч.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

1) Кожны – ‘*усякі, адзін з усіх*’; кожны – ‘*адносіцца да скуру*’.

2) Пára – ‘*газ, які ўтвараецца пры вытарэнні вады, нагрэтай да высокай тэмпературы; газпадобны стан вады*’; пára – ‘*два аднолькавыя сіметрычныя прадметы, якія складаюць адно цэлае*’.

3) Зычны – ‘*які ўтвараецца пры праходжанні моцнага струменю паветра праз перашкоду ў якім-н. месцы моўнага апарату (пра гукі мовы)*’; зычны – ‘*звонкі, прарэзлівы, гучны*’.

Заданне 2.

1. *Сінонімы*: закахацца – утрэскацца, таварыства – суполка; 2. *антонімы*: родны – чужы, смяяцца – плакаць; 3. *паронімы*: магістрат – магістрант.

Табліца 1.

№ п/п	Род літаратуры	Аўтар	Сапраўднае імя аўтара твора	Твор	Жанр	Ідэя і яе ўвасабленне
1.	лірыка	Максім Багдановіч	Максім Багдановіч	“Слуцкія ткачыкі”	грамадзянская лірыка	любоў да Радзімы і волі праз вобраз васілька
2.	эпас	Генрых Далідовіч	Генрых Далідовіч	“Губаты”	аповяданне	дабрыня і міласэрнасць да прыроды, шматфарбнасць навакольнага свету, лірычнасць аповеду
3.	драма	Янка Купала	Іван Луцэвіч	“Паўлінка”	камедыя з элементамі драмы	канфлікт пакаленняў, высмейванне пыхлівасці і духоўнай абмежаванасці, індывідуалізацыя мовы персанажаў, элементы вадэвілю

Каментарый: 1 бал за кожную правільна вызначаную групу. Прымаюцца іншыя варыянты аб'яднання пар слоў у групы, калі яны лагічна абгрунтаваны.

Заданне 3.

Усе словы з малой літары	1-е слова з вялікай літары	2-е слова з вялікай літары	Усе словы з вялікай літары
бог яго ведае; мезазойская эра; сіямскі кот	Дзень моладзі; Паўночны полюс; Уральскія горы; Таніны сшыткі	дынастыя Раманавых	Каралеўства Бельгія; Прасвятая Тройца

Заданне 4.

Альма матар – ‘вобразная назва ўніверсітэта, вышэйшай навучальнай установы’.

Прыкладныя варыянты адказаў на другую частку задання:

1. БДУ для мяне сапраўдная альма матар.
2. Наша альма матар выйшла на суботнік.
3. Задача студэнта – бараніць сваю альма матар.
4. У маёй альма матар часта адбываліся розныя мерапрыемствы.
5. Універсітэт, мая альма матар, і цяпер часта ўспамінаецца мне.

Заданне 5.

Марфемная структура	Значэнне	Марфемная структура	Значэнне
ад-бі-ва-ц-ца	ад біць, адбіць, адбіваць (адкалоць, адшчапіць і інш.)	адбі-ва-ц-ца	адбіць, адбітак (адлюстроўвацца)
вы-пад-а-ць	вывальвацца, падаць і інш.	выпад-а-ць	тое, што не абумоўлена прычынай, выпадкова
гаркав-ы	картавы	гарк-ав-ы	горкі
далаж-ы-ць	паведаміць, зрабіць даклад	да-лаж-ы-ць	дадаць, дакладзі

Заданне 6.

Ткаць	Ткаць
тку	тку
тчэш	ткешь
тчэ	ткёт
тчэм	ткём
тчацэ	ткёте
ткуць	ткут
ткаў	ткал (прош.)

ткала (ж.)	ткала
ткала (н.)	ткало
ткалі	ткалі
тчы (заг.)	тки (пов.)
тчыце	тките

Паралексічны слоўнік фіксуе словы, якія пры адносным сэнсавым і фармальным падабенстве характарызуюцца адрозненнямі ў фанетычнай і марфалагічнай структуры, слова- і формаўтварэнні, націску. А самі словы называюцца паралексамі (ад грэч. *para* – блізка і *lexis* – слова).

Каментарый: Пры падрыхтоўцы да алімпіяды як вучням, так і настаўнікам пажададна звярнуць увагу на Беларуска-рускі паралексічны слоўнік-справочнік: Пособіе для учителя / [И. В. Войнич, Л. П. Кунцевич, Л. А. Мельникова и др.]; под ред. А. Е. Михневича. – Минск : Нар. асвета, 1985. – 336 с.

Заданне 7.

1) Ён выкрыў, што ў тых мільёнах гукаў, якія чуе, на кожным кроку, усюды і ў любы час няма сходных між сабою.

2) Ён выкрыў, што ў тых мільёнах гукаў, якія чуе на кожным кроку, усюды і ў любы час няма сходных між сабою.

3) Ён выкрыў, што ў тых мільёнах гукаў, якія чуе на кожным кроку, усюды і ў любы час, няма сходных між сабою.

Заданне 8.

Гл. табліцу 1.

Заданне 9.

1) *Лірызм* (характарыстыка настраёнасці, спосабу пабудовы дыялогу паміж аўтарам і чытачом); 2) *энцыклапедыя* (від навуковага выдання).

Абгрунтаванне: Гэтыя словы не адпавядаюць агульнаму значэнню прыведзеных тэрмінаў: абазначэнне жанраў літаратуры або элементаў сюжэтна-кампазіцыйнай будовы твора.

Заданне 10.

Прапушчаныя словы: ачарсцвец, цыбаты, запускае, клямка, іржышчы.

Назва твора: “Трэба дома бываць часцей”.

Аўтар твора: Рыгор Барадулін.

XI КЛАС

Заданне 1. Вызначце і запішыце па-беларуску лексічнае значэнне беларускага і рускага слоў у кожнай пары. Як называецца з’ява гукавога супадзення слоў, якія у беларускай і рускай мовах адроўніваюцца паміж сабою значэннем?

Узор: бел. *люстра* – руск. *люстра*: ‘адшліфаваная паверхня (шкла, металу), здольная даваць адбіткі тых прадметаў, якія знаходзяцца перад ёю, а таксама спецыяльна зроблены прадмет з такой паверхняй’ – ‘падвесны асвятляльны прыбор з некалькімі крыніцамі святла (электралампамі ці свечкамі) і аздобленай аратурай’.

Максімальная колькасць балаў – 4 (3 + 1).

1) падарожнік – подорожник	
2) твар – тварь	
3) вядомы – ведомый	
Гэтая з’ява называецца...	

Заданне 2. Аб’яднайце пары слоў у групы паводле сэнсавых адносін. Назавіце гэтыя групы.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Вязнуць – грузнуць, дзейсны – эфектыўны, зблізіць – аддаліць, натуральны – штучны, рэгрэс – рэгрэсія.

Заданне 3. Размяркуйце словазлучэнні ў табліцы.

Максімальная колькасць балаў – 5.

(А, а)фрыканскі (К, к)антынент, (Дз, дз)ень (Б, б)ібліятэк, (Дз, дз)ень (К, к)анстытуцыі, (З, з)імовая (А, а)лімпіяда, (З, з)накі (З, з)адзяка, (К, к)аралеўства (Н, н)арвегія, не давядзі (Г, г)оспадзі, (П, п)аўночная (Ш, ш)ырата, служыцелі (Ф, ф)еміды, (С, с)онечная (С, с)істэма.

Усе словы з малой літары	1-е слова з вялікай літары	2-е слова з вялікай літары	Усе словы з вялікай літары

Заданне 4. Патлумачце значэнне фразеалагізма. Запішыце прыклады, у якіх названы фразеалагізм выконвае ролю розных членаў сказа.

Максімальная колькасць балаў – 6 (1 + 5).

Галаву прыхінуць ‘_____’.

Член сказа	Прыклад

Заданне 5. Запоўніце табліцу, вызначыўшы часцінамоўную прыналежнасць вылучанага слова.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Сказ	Часціна мовы
1) Людзі дапамогуць, <i>толькі</i> сам рук не апускай.	
2) На дварэ яшчэ <i>толькі</i> развіднелася.	
3) Чаго там <i>толькі</i> не было!	
4) <i>Толькі</i> я лягу і вочы закрою, бачу я вас прад сабою.	
5) У вагоне было ўсяго <i>толькі</i> некалькі чалавек.	

Заданне 6. Аднавіце прыведзены ніжэй дыялог, выкарыстаўшы неабходныя тэрміны роднасці і сваяцтва.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Размаўляюць два мужчыны.

– Слухай, – пытаецца адзін у другога, – дык вы з Валерыкам _____?

– Ну, – адказвае той, – Валерык мой _____.

Суразмоўца нейкі час думае, а пасля ўдакладняе:

– Гэта ты ў яго дзіця хрысціў?

Другі рагоча:

– Той, хто дзіця хрысціць, – _____, а ён родны брат маёй жонкі, значыць – _____.

Заданне 7. Устанавіце адпаведнасць паміж сімваламі і словамі *заходні* (1), *дзьмуць* (2), *плакаць* (3), *дыхаць* (4), *вясёлы* (5), паставіўшы адпаведную лічбу.

Адкажыце, ці можа сімвалічнае пісьмо стаць агульнаразумелай універсальнай мовай. Адказ абгрунтуйце.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Абгрунтаванне: _____.

Заданне 8. Запоўніце табліцу (с. 87).

Максімальная колькасць балаў – 9

(1 бал за правільны адказ).

Заданне 9. Адзначце “лішняе” ў прыведзеным пераліку тэрмінаў. Выбар абгрунтуйце.

Максімальная колькасць балаў – 2.

Барока, сентыменталізм, аповесць, кульмінацыя, рэалізм, паэма, раман, рамантызм, класіцызм.

Правільны адказ: _____.

Абгрунтаванне: _____.

Заданне 10. Устаўце прапушчаныя словы. Запішыце назву твора, псеўданім і сапраўднае імя аўтара, час напісання твора.

Максімальная колькасць балаў – 9

(1 бал за кожны правільны адказ).

Вобразы міляя роднага краю,

_____ і радасць мая!

Што маё сэрца да вас парывае?

Чым так прыкованы я.

К вам, мае ўзгорачкі роднага поля,

Рэчкі, курганы, лясы,

Таблица 1.

№ п/п	Род літаратуры	Аўтар	Сапраўднае імя аўтара твора	Назва твора	Жанр	Ідэя і яе ўвасабленне	Характэрная цытата – ілюстрацыя з твора
1.	лірыка			“Явар і каліна”	пейзажная / філасофская лірыка	ідэя вечнасці жыцця, кахання, гармонія чалавека і прыроды. Адухаўленне вобразаў дрэваў	
2.	эпас / ліра-эпас		Канстанцін Міцкевіч			аўтабіяграфічны твор. Шырокае адлюстраванне народнага побыту і прыроды. Філасофская ідэя зямлі і волі.	Мой родны кут, як ты мне мілы!
3.		Янка Купала			сацыяльна-філасофская драма	пошукі маладым пакаленнем рэальных шляхоў вызвалення Бацькаўшчыны	Сымо н: На вялікі сход! Па Бацькаўшчыну!!!

Поўныя ____ і жалбы нядолі,

Поўныя ____ красы?

Толькі я лягу і вочы закрыву,

Бачу я вас прад сабой.

Ціха праходзіце вы, як жывыя,

____ мілай красой.

Чуецца гоман мне спелае нівы,

Ціхая жалба палёў,

Лесу высокага шум-гул шчаслівы,

Песня ____ дубоў...

Вобразы мілья, вобразы смутныя,

Родныя вёскі і люд,

Песні цягучыя, песні пакутныя!..

Бачу і чую вас тут.

Назва твора: _____.

Псеўданім аўтара твора: _____.

Сапраўднае імя аўтара: _____.

Час напісання твора: _____.

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

Максіму Багдановічу

Калі паміраюць паэты,
Што ні перад кім не гнуцца, –
У чалавецтва прасветы
На ўсе вякі застаюцца.
І ні пры чым тут гены,
Што правяць жыццём і светам,
Паэтам няма замены,
Няма замены паэтам!
Калі паміраюць паэты,
Калі яны паміраюць, –
Няпраўда, што ўсе сакрэты
Нам яны пакідаюць.
Яны забіраюць з сабою
Талент свой адмысловы,
Кінуўшы ў мора людское
Свае несмяротныя словы.
Калі паміраюць паэты,
Што ні перад кім не гнуцца, –
У чалавецтва прасветы
На ўсе вякі застаюцца.

А. Грачанікаў.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

1) Падарожнік – а) ‘чалавек, які падарожнічае, вандруе; вандроўнік’; б) ‘той, хто знаходзіцца ў дарозе’; в) ‘трыпутнік’; падарожнік – ‘прыдарожная трава’.

2) Твар – ‘нярэдня частка галавы чалавека, аблічча’; тварь – а) ‘усякая жывая істота’; б) ‘дрэнны, подлы чалавек’.

3) Вядомы – а) ‘такі, пра якога ведаюць; які карыстаецца шырокай папулярнасцю; савуты’; б) ‘які ідзе пад чыёй-н. камандай’; ведомый – ‘які ідзе пад чыёй-н. камандай’.

Гэтая з’ява называецца міжмоўнай аманіміяй.

Заданне 2.

1. *Сінонімы*: вязнуць – грузнуць, дзейсны – эфектыўны; 2. *антонімы*: зблізіць – аддаліць, натуральны – штучны; 3. *паронімы*: рэгрэс – рэгрэсія.

Каментарый: 1 бал за кожную правільна вызначаную групу. Прымаюцца іншыя варыянты аб’яднання пар слоў у групы, калі яны лагічна абгрунтаваны.

Заданне 3.

Усе словы з малой літары	1-е слова з вялікай літары	2-е слова з вялікай літары	Усе словы з вялікай літары
знакі дзяка; не давадзі госпадзі; паўночная шырата	Афрыканскі кантынент; Дзень бібліятэкі; Сонечная сістэма	зімовая Алімпіяда; служыцелі Феміды	День Канстытуцыі; Каралеўства Нарвегія

Заданне 4.

Галаву прыхінуць – ‘прытуліцца, знайсці прыстанішча’.

Прыкладныя варыянты адказаў на другую частку задання:

1. Часта не было дзе галаву прыхінуць у паходзе.

2. Галаву прыхінуць у сваім доме – памкненне кожнага чалавека.

Табліца 1.

№ п/п	Род літаратуры	Аўтар	Сапраўднае імя аўтара твора	Назва твора	Жанр	Ідэя і яе ўвасабленне	Характэрная цытата – ілюстрацыя з твора
1.	лірыка	Янка Купала	Іван Луцэвіч	"Явар і каліна"	пейзажная / філасофская лірыка	ідэя вечнасці жыцця, кахання, гармонія чалавека і прыроды. Адухаўленне вобразаў дрэваў	радок з твора
2.	эпас / ліра-эпас	Якуб Колас	Канстанцін Міцкевіч	"Новая зямля"	паэма	аўтабіяграфічны твор. Шырокае адлюстраванне народнага побыту і прыроды. Філасофская ідэя зямлі і волі.	Мой родны кут, як ты мне мілы!
3.	драма	Янка Купала	Іван Луцэвіч	"Раскіданае гняздо"	сацыяльна-філасофская драма	пошукі маладым пакаленнем рэальных шляхоў вызвалення Бацькаўшчыны	С м о н: На вялікі сход! Па Бацькаўшчыну!!!

3. З-за доўгіх пераходаў не атрымлівалася галаву прыхінуць;

4. Я папрасіўся ў хату галаву прыхінуць на ноч.

5. Салдат меў гарачае жаданне галаву прыхінуць для адпачынку.

Заданне 5.

Сказ	Часціны мовы
1) Людзі дапамогуць, <i>толькі</i> сам рук не апускай.	злучнік (умоўны)
2) На дварэ яшчэ <i>толькі</i> развіднелася.	прыслоўе
3) Чаго там <i>толькі</i> не было!	часціца (узмацняльная)
4) <i>Толькі</i> я лягу і вочы закрою, бачу я вас прад сабою.	злучнік (часавы)
5) У вагоне было ўсяго <i>толькі</i> некалькі чалавек.	часціца (вылучальна-абмежавальная)

Заданне 6.

Размаўляюць два мужчыны.

– Слухай, – пытаецца адзін у другога, – дык вы з Валерыкам *сваякі*?

– Ну, – адказвае той, – Валерык мой *швагер*.

Суразмоўца нейкі час думае, а пасля ўдакладняе:

– Гэта ты ў яго дзіця хрысціў?

Другі рагоча:

– Той, хто дзіця хрысціць, – кум, а ён родны брат маёй жонкі, значыць – *швагер*.

Даведка:

Кум – ‘хросны бацька ў адносінах да бацькоў хросніка і да хроснай маці’.

Сваяк – ‘той, хто знаходзіцца ў сваяцтве з кім-н., роднасці не па крыві, а па шлюбе (адносіны паміж роднымі тых, хто жаніўся)’.

Швагер – ‘брат жонкі або муж сястры ці швагеркі’.

Швагерка – ‘жончына сястра’.

Заданне 7.

вясёлы дыхаць плакаць дзьмуць заходні

Каментарыі: Паўнаўартаснай агульна-разумелай мовай сімвалічнае пісьмо стаць не можа, таму што ў яго аснове знакавая сістэма, якую так жа неабходна запамінаць, як словы *дыхаць*, *вясёлы* і інш.

Сімвалічнае пісьмо складаецца са знакаў, для якіх сувязь паміж сімвалам і азначаемым усталёўваецца па дамоўленасці. Гэтым яно падобнае на іншую сістэму, якая складаецца са знакаў. Напрыклад, дарожныя знакі: для таго, каб атрымаць правы, даводзіцца здаваць іспыты і на веды гэтых знакаў. І яшчэ: калі б гэтая сістэма была ўніверсальная, то можна было б адразу ўсё прачытаць і запісаць і не марнаваць час на рашэнне прапанаванай задачы.

Заданне 8. Гл. табліцу 1.

Заданне 9.

Правільны адказ: *кульмінацыя* (‘момант, перыяд найвышэйшага ўздыму, напружання ў развіцці чаго-небудзь’).

Абгрунтаванне: Гэты тэрмін абазначае элемент сюжэтна-кампазіцыйнай будовы твора; усе іншыя тэрміны абазначаюць мастацкія сістэмы або жанры.

Заданне 10.

Прапушчаныя словы: *смутак*, *смутку*, *смутнай*, *ззяючы*, *магутных*.

Назва твора: “Родныя вобразы”.

Псеўданім аўтара твора: Якуб Колас.

Сапраўднае імя аўтара: Канстанцін (Міхайлавіч) Міцкевіч.

Час напісання твора: 1882.

Падрыхтавалі
Усевалад РАГОЙША,
Аляксандр РАДЗЕВІЧ,
Ірына САВІЦКАЯ.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Да Дня беларускага пісьменства

КУЛЬТУРНЫЯ ГЛЫБІНІ ГЛЫБОКАГА

Сёлета Дзень беларускага пісьменства сустрэне Глыбокае. Свята завітае на Віцебшчыну пяты раз, а Глыбокае ўслед за Полацкам, Оршай і Паставамі стане чацвёртым горадам, дзе пройдуць галоўныя ўрачыстасці. Па колькасці правядзення гэтага культурнага мерапрыемства Віцебшчына мае сярод абласцей істотную перавагу: Брэсцкая, Гомельская, Гродзенская і Мінская вобласці прымалі свята тройчы, а Магілёўская – толькі два разы.

ПЯЦЬ СТАГОДДЗЯЎ ГІСТОРЫ

Глыбокае размясцілася паміж азёрамі Кагальнае і Вялікае, з якога бярэ пачатак рака Бярозаўка. Упершыню горад згадваецца пад 1514 г. у Метрыцы Вялікага Княства Літоўскага як панскі двор, маёнтак шляхецкай сям'і Зяновічаў. Брэсцкі ваявода, кальвініст *Крыштаф Зяновіч* стварыў тут бібліятэку, кальвінскі збор і школу.

Рака Бярозаўка ў той час дзяліла горад на дзве часткі: паўднёва-заходнюю, якая належала Зяновічам і ўваходзіла ў склад Ашмянскага паведа Віленскага ваяводства, і паўночна-ўсходнюю, валодалі якой Корсакі і якая адносілася да Полацкага ваяводства. У першай палове XVII ст. *Язэп Корсак* заснаваў тут каталіцкі касцёл, пазней – кляштар ордэна кармелітаў і завяшчаннем ад 1643 г. перадаў ім сваю палову Глыбокага. У цэнтры паўднёва-заходняй часткі, дзе размяшчаліся гандлёвая плошча, крамы, свірны, уніяцкая царква і шпіталь, быў пабудаваны Глыбоцкі замак. Ад гандлёвай плошчы паўночна-ўсходняй часткі пачынаўся шлях на Полацк і мястэчка Беразвечча.

Хутка Глыбокае змяніла статус і стала мястэчкам. У другой палове XVI ст. у часы Лівонскай вайны, якая пракацілася па гэтых землях у перыяд з 1563 да 1579 г., войскі Маскоўскага княства нанеслі Глыбокаму значныя страты. У канцы вайны праз мястэчка праходзіў Стэфан Баторый, кіруючыся на Полацк і Пскоў. Падчас вайны 1654 – 1667 гг. Глыбокае займалі рускія войскі. 6 лістапада 1661 г. войска ВКЛ разбіла рускія войскі. Зведала мястэчка і стыхію: страшэнныя пажары знішчалі Глыбокае ледзь не дашчэнту – адбывалася гэта ў 1661 і 1700 гг.

У 1668 г. паўднёва-заходняя частка Глыбокага перайшла да Радзівілаў (пазней – у XIX ст. –

да Вітгенштэйнаў). На 1775 год у гэтай частцы налічвалася 310 дамоў, у паўночна-ўсходняй – Корсакавай – 110. Пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай (1793) мястэчка перайшло ў склад Дзісенскага паведа Мінскай, а з 1842 г. Віленскай губерняў.

Вайна 1812 г. таксама не абмінула гэтыя мясціны. Французскія войскі акупіравалі горад з ліпеня да снежня. Больш за тое, з 18 ліпеня на працягу шасці дзён тут знаходзіўся Напалеон.

Пачатак 30-х гадоў XIX ст. адзначыўся сутычкамі інсургентаў з урадавымі войскамі. У 1842 г. паўночна-ўсходняя частка мястэчка перайшла ва ўладанне дзяржавы, паўднёва-заходняя засталася прыватнаўласніцкай. Па дадзеных перапісу насельніцтва 1897 г., у Глыбокім налічвалася 5544 жыхары. Падчас Першай сусветнай вайны ў Глыбокім праклалі чыгунку.

У XX ст. мястэчка адышло да Польшчы, у складзе якой знаходзілася з 1921 да 1939 г. Прайшла праз Глыбоччыну і Вялікая Айчынная вайна, якая, па афіцыйных дадзеных, знішчыла ў рэгіёне 10 133 чалавекі, а ў трох лагерах смерці загінула больш за 37 тысяч чалавек. Незадоўга да пачатку вайны – 1 студзеня 1940 г. – Глыбокае атрымала статус горада, стала цэнтрам раёна з насельніцтвам больш за 18 тысяч чалавек.

КАЛЫСКА ДЛЯ ТВОРЦАЎ

У XVII ст. у мястэчку з'явіўся кляштар кармелітаў, пры якім змяшчаліся багатая бібліятэка і архіў. Тут жа была майстэрня па перапісванні кніг. Гэты будынак у стылі позняга барока захаваўся да сёння і дзейнічае як царква.

Хто ж з вядомых беларусаў мае дачыненне да Глыбоччыны? У першую чаргу, гэта магутны трыумвірат, іерархічнасць у якім лішняя.

У засценку Пунькі, дзе сёння засталася толькі векавая ліпа, нарадзіўся *Язэп Драздовіч* – графік, жывапісец, літаратар. Яго творчае станаўленне адбывалася пад уплывам беларускага нацыянальнага адраджэння. У гэты час Я. Драздовіч рабіў першыя крокі ў мастацтве: стварыў серыю графічных работ з краявідамі родных мясцін, аздобіў вокладку “Першага беларускага календара на 1910 год”, выдадзенага “Нашай Нівай”. Пераехаўшы ў 1919 г. у Мінск, стварыў серыю малюнкаў гістарычных раёнаў горада – Замчышча, Верхняга горада, Татарскага прадмесця. Даследаваў рэчышча Нямігі, праводзіў раскопкі ў Заслаўі і Свіры.

У 1920-я гг. пачаў займацца літаратурнай дзейнасцю: напісаў гістарычны раман пра часы Полацкага княства “Гарадольская Пушча”, які аздобіў уласнымі ілюстрацыямі. А ў 1923 г. выдаў аповесць “Вялікая шышка”. З 1926 г. з навукова-творчай экспедыцыяй аб’ездзіў усю Заходнюю Беларусь. Вынік падарожжа – ёмісты альбомы графікі.

Адбітак на творчасць Я. Драздовіча накладвала апантанае захапленне космасам. Так, у 1931 г. ён выдаў у Вільні першую на беларускай мове кнігу па астраноміі “Нябесныя бегі”, у якой выклаў шэраг уласных тэорый, у прыватнасці “пра паходжанне планет Сонечнай сістэмы і вярчэнне Зямлі”. Пазней тэму космасу прадоўжылі тры серыі графічных малюнкаў і жывапісных палотнаў “Жыццё на Марсе”, “Жыццё на Сатурне” і “Жыццё на Месяцы”.

На жаль, савецкія чыноўнікі не звярталі ўвагі на творчасць Я. Драздовіча. Паказальны факт: майстар не быў прыняты ў Саюз мастакоў Беларусі, а яго ўнікальны роспіс сталоўкі ў Лужках па загадзе полацкага чыноўніка быў зафарбаваны.

Да 1939 г. творца выкладаў малюнак і баніку ў Глыбоцкай польскай гімназіі. З імем Я. Драздовіча звязаны таксама гарадскі пасёлак Падсвілле, у шпіталі якога 15 верасня 1954 г. мастак правёў свае апошнія дні. У мясцовай сярэдняй школе створаны музей-пакой народнай творчасці, дзе змешчаны яго карціны, дыяны, графічныя работы, матэрыялы, якія расказваюць пра жыццё і творчасць майстра. Пахаваны Язэп Драздовіч таксама на Глыбоччыне – на могілках паміж вёскамі Ліпляны і Малыя Давыдкі. У 1982 г. на яго магіле ўсталявана стэла з барэльефам “вечнага вандроўніка”, якую выканаў скульптар Алесь Шатэрнік.

Сёння імем Драздовіча названы вуліцы ў Мінску, Оршы, Маладзечне, Наваградку, Глыбокім, Шаркаўшчыне, Радашковічах. А помнік Я. Драздовічу аўтарства скульптара Ігара Голубева ўпрыгожвае Траецкае прадмесце ў Мінску.

Язэп
Драздовіч.

Вёска Палівачы – радзіма тэатральнага дзеяча *Ігната Буйніцкага*, 150-годдзе якога адзначалася ў жніўні мінулага года. Ён заснаваў першы тэатр у 1907 г. і разам з ім гастралюваў па навакольных вёсках. Пазней калектыў стаў прафесійным і атрымаў назву Першай беларускай трупы Ігната Буйніцкага. Ставілі Э. Ажэшку, Я. Купалу, А. Чэхава, К. Каганца і інш. Яшчэ пры жыцці І. Буйніцкага называлі бацькам беларускага тэатра. У 1913 г. непрыязнасць улады, цяжкае матэрыяльнае становішча прымусілі зачыніць тэатр.

Памёр І. Буйніцкі там, дзе было яго жыццё, – на сцэне, падчас рэпетыцыі спектакля салдацкай мастацкай самадзейнасці ў Маладзечне. Там быў і пахаваны, аднак пазней перапахаваны ў вёсцы Празарокі на цэнтральнай плошчы. На месцы пахавання – помнік, аўтар якога скульптар Іван Міско.

Таксама ў Празароках у будынку сярэдняй школы ў 1982 г. створаны музей беларускага тэатра Ігната Буйніцкага. Сярод экспанатаў – лісты Зоські Верас і Зыгмунта Абрамовіча, успаміны мясцовых старажылаў. Паказальны адзін з іх: “Памяць пра Буйніцкага сярод жыхароў вёскі Празарокі жыве дагэтуль. Успамінаюць яго самымі цёплымі словамі, а некаторыя маюць яго фатаграфіі, якімі даражаць як святыню”.

Вацлаў Ластоўскі... Хутар Калеснікаў, дзе яшчэ ў 1866 г. была толькі адна хата і месціліся 14 чалавек, даў краіне аднаго з найвыбітнейшых творцаў мяжы XIX – XX стст. Свой род Ластоўскі ў 1934 г. апісаў лаканічна: “Мой бацька – земляроб, дзед – каваль, а прадзед – бортнік”. Атрымаўшы адукацыю, працаваў у газетах “Наша Ніва”, “Гоман”, часопісах “Саха”, “Беларускі сцяг”, “Крывіч”. З 1928 г. – акадэмік і неадмен-

Вацлаў
Ластоўскі.

ны сакратар Беларускай акадэміі навук. У сваёй творчасці карыстаўся наступнымі псеўданімамі і крыптанімамі: *Власт*; *Wlast*; *Юры Верашчака*; *Ласт*; *В. Ласт.*; *Уласт*; *Ариѐм Музыка*; *Пагашчанін*; *Сваяк*; *Ю. Сулімірскі*; *Veritatis*; *Miles*; *Peregrinus*; *В. В...*; *В-...*; *В. Л.*; *В. Л-скі*; *В-т*; *Л.*; *Ю. В.*

Адна з самых вядомых прац В. Ластоўскага – “Кароткая гісторыя Беларусі”, выдадзеная ў 1910 г. У кнізе зроблена спроба абгрунтаваць беларускі характар Вялікага Княства Літоўскага. В. Ластоўскі канцэптуальна абагульніў вядомыя факты пра мінулае Беларусі з погляду нацыянальнай гісторыі (падзеі даведзены да 1905 г.). Акрамя таго, меў шэраг навуковых прац па гісторыі, этнаграфіі і літаратуразнаўстве.

Як літаратар праявіў сябе ў гістарычнай апоўвесці “Лабірынты”, сцэнічным эпізодзе з жыцця Ф. Скарыны “Адзінокі”. Склаў чытанкі для дзяцей, апрацаваў гістарычныя легенды. Пісаў пра Сяргея Палуяна, Паўлюка Багрыма, Кастуся Каліноўскага, Васіля Цяпінскага і іншых, успамінаў пра Максіма Багдановіча, Янку Купалу, “нашаніўскі перыяд”. Займаўся перакладамі з рускай (А. Талстой), англійскай (Р. Кіплінг, Б. Мэон), польскай (Э. Ажэшка, А. Валодзьскі, К. Тэтмаер), дацкай (Х. К. Андэрсен) і іншых моў.

Як мяркуе гісторык Аляксандр Гронскі, менавіта Вацлаў Ластоўскі акцэнтаваў увагу на “беларускасці” Кастуся Каліноўскага і паспрабаваў скласці яго біяграфію як ідэальнага беларускага героя. Таксама даследчык сцвярджае, што менавіта ў В. Ластоўскага Канстанцін (або Канстанты) стаў Касцюком, а пазней “Касцюк” трансфармаваўся ў “Кастуся”.

Вацлаў Ластоўскі быў неаднойчы рэпрэсаваны: спачатку ў красавіку 1930 г. яго пазбавілі звання акадэміка і на пяць гадоў выслалі ў Сара-

таў, а ў жніўні 1937 г. прыгаварылі да вышэйшай меры пакарання. Месца смерці невядома. Рэабілітавалі дзеля 10 чэрвеня 1988 г. А ў 1997 г. у выдавецтве “Беларускі кнігазбор” выйшаў збор яго твораў.

Імя *Паўліны Мядзёлкі*, мемуарысткі, удзельніцы беларускага культурнага жыцця пачатку ХХ ст., вядома найперш у дачыненні да біяграфіі Янкі Купалы. У Глыбокім ураджэнка Мядзельшчыны правяла дзяцінства, скончыла мясцовае царкоўнапрыходскае вучылішча. Аўтарка ўспамінаў “Сцежкамі жыцця”. Была знаёмая з Я. Купалам, А. Бурбісам, Ядвігіным Ш., Цёткай, З. Бядулем, К. Каганцом, удзельнічала ў сацыялістычных гуртках. Праславілася падчас пеяярбургскай прэм’еры п’есы “Паўлінка” (1913), у якой выканала галоўную ролю. Паўліна Мядзёлка – заслужаны дзеля культуры Беларусі (1966).

Сярод іншых майстроў слова з Глыбоччыны – літаратар і выдавец *Клаўдзій Дуж-Душэўскі*, паэт *Алесь Жыгуноў*, паэт і празаік *Міхась Машара*, празаік і перакладчык *Мікалай Мінскі*, празаік і перакладчык *Лявон Ракоўскі*, польскі пісьменнік *Тадэвуш Даленга-Мастовіч*, празаік і журналіст *Леанід Свэн* (сапр. Леанід Савёнак), паэт *Тамаш Ляшонак*, паэт, удзельнік вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі *Алесь Дубровіч*, паэт, празаік, фалькларыст *Янка Пачопка*, пісьменніца *Галіна Сутула*, драматург *Уладзімір Сауліч*, паэтка *Марыя Баравік*, польскі літаратуразнаўца *Здзіслаў Нядзеля*, польскі пісьменнік *Тадэвуш Кірылаў*, крытык і літаратуразнаўца *Тамара Чабан*, празаік *Ірына Жарнасек*, празаік, дзіцячы фантаст *Зіновій Юр’еў*.

Спіс літаратуры

Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўн. : у 6 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы АН Рэспублікі Беларусь, Беларус. Энцыкл.; рэдкал. : І. Э. Багдановіч [і інш.]. – Мінск : БелЭН, 1992 – 1995.

Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Віцебская вобласць / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэд. кал. : С. В. Марцэлеў [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1984.

Кулажанка, Л. Літаратурныя мясціны Беларусі : краязн. даведнік : у 3 кн. / Л. Кулажанка, А. Мальдзіс, С. Сачанка. – Мінск : БелЭн, 2000. – Кн. 1 : Брэст., Віцеб. і Гомел. вобл.

Вікіпедыя [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://be.wikipedia.org/wiki/Вацлаў_Юстынавіч_Ластоўскі. – Дата доступу : 31.07.2012.

Вікіпедыя [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://be.wikipedia.org/wiki/Ігнат_Цярэнцьевіч_Буйніцкі. – Дата доступу : 31.07.2012.

Вікіпедыя [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Язэп_Драздовіч. – Дата доступу : 31.07.2012.

Падрыхтаваў
Аляксандр КАНАНОВІЧ.

Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ

МАСТАК З РОДУ МАРЦІНОВІЧАЎ

У дзяцінстве, жывучы ў бабулі Марыі Аляксандраўны Статкевіч у Засмужжы, што на Любаншчыне, я бачыў у многіх вясковых хатах дзівоснай прыгажосці маляваныя дываны. Былі такія дываны і ў нас. Захаваўся фотаздымак, дзе я ў піянерскім гальштуку каля маляванага дывана.

З малых гадоў я ведаў, што аўтар гэтых палотнаў наш аднавясковец Павел Яўхімавіч Марціновіч, бачыў, як у вёсцы ганарацца так званымі маляванкамі.

Трэба сказаць, што ў 1930 – 1950-я гг. у Беларусі квітнела мастацтва маляваных дываноў, якімі аздаблялі амаль кожную хату. Іх яркія колеры напаўнялі прастору сялянскага жылля своеасаблівай радасцю і прыгажосцю. Незвычайна адораны ад прыроды, Павел Марціновіч быў адным з буйных прадстаўнікоў гэтага кірунку народнага мастацтва, мог у звычайным, будзённым убачыць сапраўднае характэра і перадаць яго на палатне.

Вясковыя жанчыны прыносілі да яго хатнія прасціны, разам з мастаком выбіралі сюжэт, а прыкладна праз месяц забіралі незвычайнай прыгажосці “каўёр” (так у вёсцы называлі маляваны дыван). Такія “каўры” былі ў той час прадметам гонару і паказчыкам пэўнага дабрабыту.

Акрамя дываноў, Павел Яўхімавіч ствараў невялікага памеру карціны, якія можна было паставіць для ўпрыгожання пакоя на стол. У асноўным гэта былі кампазіцыі з кветак, таму ў нашай вёсцы такія карціны называлі “букетамі”.

Мастак не быў убаку і ад грамадскіх спраў – маляваў плакаты, аднаўляў калгасную наглядную агітацыю, а яшчэ – спяваў у хоры, выконваючы народныя песні, а таксама песні ваенных гадоў. Яны былі блізкія яму па духу, таму што ў час Вялікай Айчыннай вайны Павел Яўхімавіч ваяваў у апалчэнні, абараняючы Радзіму.

Пасля вайны, калі людзі з вялікімі цяжкасцямі адбудоўвалі спаленыя фашыстамі хаты, пакідалі часовыя прыстанішчы – зямлянкі, калі вочы за гады ліхалецця прызвычаліся да чорнага і шэрага колераў, яркасць фарбаў маляваных дываноў Марціновіча давала надзею на новае жыццё, поўнае радасці і святла. Яго майстэрства асаблівым чынам вучыла бачыць у паўсядзённым прыгожае, быццам уводзіла ў іншую

рэальнасць, фантастычны свет, поўны казачных сюжэтаў, і праз гэта вяртала да жыцця збалелыя ад рэпрэсій, пажараў і вайны людскія душы.

Высокі ганак белага палаца, чыстае неба, велічныя горы ўдалечыні, азёрная гладзь, русалкі, човен, хлопец з дзяўчынаю, тонкае вясло ў яе руках, задуменная ўсмешка прыгажуні, напоўненая светлымі марамі пра каханне... Мастак умеў своеасабліва, толькі яму ўласцівым чынам глядзець на жыццё. Кожная дэталё дазваляла, здавалася б, спрошчаным формам пераўтварыцца ў арыгінальную кампазіцыю, з якой потым вырастаў дзівосны, пераасэнсаваны аўтарам самастойны мастацкі твор. Нават звычайныя фотаздымкі, зробленыя Паўлам Марціновічам, падкрэсліваюць майстэрства мастака і захапляюць.

Хутка пагалоска пра яго талент, чуткі пра які хадзілі яшчэ ў 1930-я гг., разышлася па ўсім наваколлі. Да мастака пачалі прыходзіць не толькі аднавяскоўцы, прыязджалі з заказамі жыхары суседніх вёсак – Обчын, Рачэнь, Закальное, Дубілаўка. Цяпер ужо вядома, што маляванкі Марціновіча сустракаліся ў Мінску, Слуцку, Бабруйску, гарадах Расіі.

Нарадзіўся будучы мастак у 1911 г. у вялікай сям’і сялян Яўхіма Аўраамавіча і Еўфрасіні Іванаўны Марціновічаў у Засмужжы. Хлопчык быў шостым з сем’яры дзяцей. Паспяхова скончыў Любанскую сямігодку, дзе вывучыў беларускую, рускую, нямецкую і нават яўрэйскую мовы, засвоіўшы апошняю ад гаспадароў хаты, дзе квартаваў падчас вучобы.

У Любанскай школе атрымаў і першыя навыкі малявання, якія потым так спатрэбіліся ў жыцці. Больш маляванню нідзе не вучыўся, аднак прыродны талент зрабіў яго вядомым не толькі на Любаншчыне, але і далёка за яе межамі.

Да вайны Павел Яўхімавіч працаваў брыгадзірам паляводчай брыгады, быў дэлегатам ВДНГ у Маскве.

Мне захацелася больш даведацца пра гэтага творцу з народа, тым больш што ў канцы XIX ст. лёс звёў яго дзеда і майго прадзеда. Справа ў тым, што Аўраам Сцяпанавіч Марціновіч, дзед мастака Паўла Яўхімавіча, быў сярод пакупнікоў Засмужжа.

Цікава прыгадаць тую гісторыю. Мой прадзед, дваранін Іван Вікенцьевіч Сацкевіч-Статкевіч, даведаўшыся, што князь Вітгенштэйн прадае на Любаншчыне маёнтка Засмужжа, вырашыў

Часопісны варыянт выбраных раздзелаў з даследавання “Я – сын Ваш” Анатоля Статкевіча-Чабаганова друкуецца з № 4 за 2010 г.

купіць яго. Аднак патрэбна была вялікая сума грошай – ажно 30 тысяч рублёў срэбрам. Таму блізкія родзічы – Сацкевічы-Статкевічы, Карафа-Корбуты, Рудзінскія, Тычыны, Бараноўскія, Кунцэвічы – аб’ядналі свае намаганні, каб выкупіць маёнтак, які на той час ужо перайшоў да княгіні Марыі Львоўны Гагенлоэ, народжанай Вітгенштэйн.

Разам з названымі дваранамі маёнтак выкуплялі некалькі сем’яў з не зацверджанай у дваранстве шляхты і заможных сялян. Марціновічы таксама былі сярод пакупнікоў. Такім чынам, дзед мастака Аўраам Сцяпанавіч Марціновіч стаў разам з маім прадзедам Іванам Вікенцьевічам Сацкевічам-Статкевічам і іншымі гаспадарамі-заснавальнікамі вёскі Засмужжа.

Можа, таму так вабілі мастака мясцовыя краявіды. А мясціна і сапраўды была незвычайна прыгожая. Захапляцца было чым – добрыя сенакосы, векавы лес з магутнай дубровай, якая падыходзіла да ўскрайку вёскі; ліпы, бярозы, вязы. Адзін з іх яшчэ доўгі час пасля калектывізацыі ганарліва ўзвышаўся на калгасным полі над усёй акругай.

На дзень святых Пятра і Паўла ў вёсцы праводзілі мясцовы “кірмаш”. Так у нас называлі свята вёскі, на якое збіраліся родзічы і сябры засмужцаў з наваколля. Весяліліся ажно па тры дні. Пасля застолля, якое ладзілася ў кожнай хаце, гулянне працягвалася ў маляўнічым месцы вёскі пад назвай Бярозы.

Павел з дзяцінства добра ведаў жыццё аднавяскоўцаў. На яго памяці ў вёсцы адбывалася калектывізацыя з усімі яе наступствамі, быў створаны калгас “Асвета”, куды ўвайшла вёска Засмужжа. Здавалася, гэтыя гістарычныя падзеі павінны былі паўплываць на светапогляд вясковага мастака. Тым больш што калі б на карцінах маладога майстра з’явіліся сюжэты мірнай калгаснай працы, гэта было б ухвалена мясцовым кіраўніцтвам. Аднак Павел працягваў ствараць на палотнах своеасаблівы маляваны рай, перадаючы шчырасць пачуццяў і імкненне да поўнай гармоніі чалавека з прыродай.

У 1939 г. Павел Марціновіч ажаніўся з жыхаркай суседняй вёскі Рачэнь Параскай Кукраш, у іх нарадзілася трое дзяцей – Мікалай, Марыя і Ева, з апошняй мне давялося вучыцца ў пачатковай школе. Дарэчы, гэта цяпер у вёсцы Засмужжа, якая знаходзіцца за 9 км ад Любані, мала моладзі, а тады ў нашым класе было каля 20 вучняў. Дом маёй аднакласніцы Евы стаяў якраз па дарозе ад маёй бабулі Марыі Аляксандраўны да цёткі Зоі, таму мне вельмі зручна было наведацца да Марціновічаў.

Майстэрня мастака размяшчалася ў самым вялікім пакоі дома, у святліцы. Памятаю сваё

здзіўленне палотнамі. Дзіцячае ўяўленне ўразліва яркія колеры, велізарныя, як тады здавалася, памеры дываноў. У казачнай смуге – вяршыні гор, якія адбіваюцца ў воднай роўнядзі возера, беласнежныя воблакі на фоне захаду сонца, белыя лебедзі, прыгажуні-дзяўчаты ў чаўнах, мноства яркіх кветак – рамонкі, ружы, астры, касачы, зеляніна травы на ўзбярэжжы, белыя бярозкі...

Мяне цікавіла, як ствараліся маляваныя “каўры”. Павел Яўхімавіч спачатку нацягваў палатно на раму, грунтаваў мылаварам і вапнай, затым старанна заціраў і фарбаваў яго ў чорны колер. Фарбы набываў у Мінску і нават у Маскве. Дываны былі напісаны настолькі якасна, што да гэтага часу амаль не змянілі сваіх колераў.

Паўла Марціновіча не стала ў 1980 г. Пахавалі яго на радзіме, на Дубілаўскіх могілках. Але імя мастака не забытае – добрая памяць пра яго жыве сярод землякоў.

Дзякуючы намаганням старшыні Любанскага райвыканкама Васіля Іванавіча Акуліча, начальніка аддзела культуры Любанскага райвыканкама Васіля Сцяпанавіча Каткаўца і супрацоўнікаў Любанскага дзяржаўнага музея народнай славы адбылося адкрыццё выставы “Маляваныя сны Паўла Марціновіча”, прымеркаванай да 100-годдзя з дня нараджэння мастака. Падзея сабрала родных і блізкіх Паўла Яўхімавіча, аднавяскоўцаў. Сярод іх быў Уладзімір Ціханоўскі, які добра ведаў Марціновіча, бо ў маладосці працаваў загадчыкам клуба, дзе часта рэпэціраваў і спяваў у хоры Павел Яўхімавіч; унук мастака Юрый Кукраш, які падарыў музею адну з работ свайго дзеда. Добрым словам успомніла самадзейнага мастака і яго аднавяскоўка, мая цётка Соф’я Статкевіч.

Не так даўно ў перыёдыцы прайшла публікацыя “Адкуль палац у вясковай хаце?” Сяргея Выскваркі, загадчыка арганізацыйна-творчага аддзела Любанскага раённага цэнтру культуры, і мастацтвазнаўцы Ірыны Смірновай. Аўтары згадвалі імёны самадзейных мастакоў Мінскай вобласці – Алены Кіш са Случчыны, Ядвігі Вайцешык з Салігоршчыны і Паўла Марціновіча з Любаншчыны, называючы яго творчасць “сапраўдным адкрыццём для традыцыйнага мастацтва Беларусі”.

Праходзяць гады, мяняецца мода на карціны і дываны. Спецыялісты называюць народны жывапіс, створаны Паўлам Яўхімавічам Марціновічам і яго паплечнікамі па мастацтве, інсітным або наіўным, але знаходзяць у ім адказы на зусім не наіўныя, глыбокія філасофскія і эстэтычныя пытанні.

Пераклад з рускай мовы.

Працяг будзе.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ПРАЗ УСЁ ЖЫЦЦЁ З ФОТААПАРАТАМ – АНАТОЛЬ КАЛЯДА

Колькі ўжо гадоў, як я знаёмы з Анатолям Калядой, якому сёлета ў жніўні 75. Хто толькі не прайшоў перад аб'ектывам яго фотаапарата! Асабліва шмат пісьменнікаў: Максім Лужанін, Міхась Лынькоў, Ніл Гілевіч, Максім Танк, Рыгор Барадулін, Уладзімір Караткевіч, Янка Брыль, Васіль Быкаў і многія іншыя. Пра кожнага з іх у Анатоля Каляды самыя цёплыя згадкі, самыя цёплыя ўспаміны. Ды толькі нядаўна я пачуў, як ён прайшоў у свет фатаграфіі.

Да шасцідзясятых гадоў А. Каляда працаваў на заводзе імя С. І. Вавілава зборшчыкам-механікам. Збіраў фотаапараты. Прафкам даў яму санаторную пущэўку ў Нясвіж. Там лёс звёў з уласным карэспандэнтам “Савецкай Беларусі” Міколам Рашэўскім. Жылі ў адным пакоі. Адпачывалі: на пляж разам хадзілі; забаўляліся, як маглі, як умелі; загаралі. І вось аднаго разу А. Каляду закарцела пстрыкнуць каменьчыкам у новага знаёмага. Той неяк ухіліўся, і каменьчык трапіў у незнаёмую жанчыну, што сядзела паблізу. Вядома, Анатоля Каляда падышоў да яе і папра-

Іосіф Калюта, Анатоля Казловіч, Анатоля Каляда.

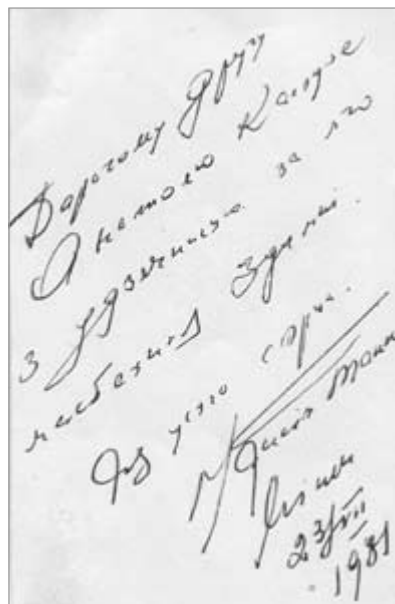
сіў прабачэння. Гэта была балерына опернага тэатра Аляўціна Карзьянкова. Яна гэтак уразіла маладога чалавека, што той з'ездзіў з ёй у Вільню. Быў у А. Каляды тады свой матацыкл, і на ім яны шмат аб'ездзілі цікавых мясцінаў. Між іншым, пасля высветлілася, што балерына таксама мела ўласны матацыкл і добра разбіралася ў гэтай тэхніцы. А. Каляда адчуў, што для рамантычных вандровак не хапае фотаапарата, і неўзабаве купіў яго. На першы апарат (“Старт”) ахвяраваў грошы тата. Гэтак і пачалася фатаграфічная эпапея А. Каляды. Фатаграфам ён працаваў на тэлебачанні, у “Нашым слове”, у “Родным слове”...

Анатоля Данілавіч дасціпны і востры на язык. Мо паўплывала сяброўства з майстрамі прыгожага пісьменства? Але не, такому немагчыма навучыцца: гэта прыродная чуласць да роднага слова.

За гады працы з беларускімі творцамі ў Анатоля Каляды набылася багата ўспамінаў... і “тры метры аўтографу”, як жартуе фатограф: доўгая кніжная паліца, дзе кожны томік мае дарчы надпіс.

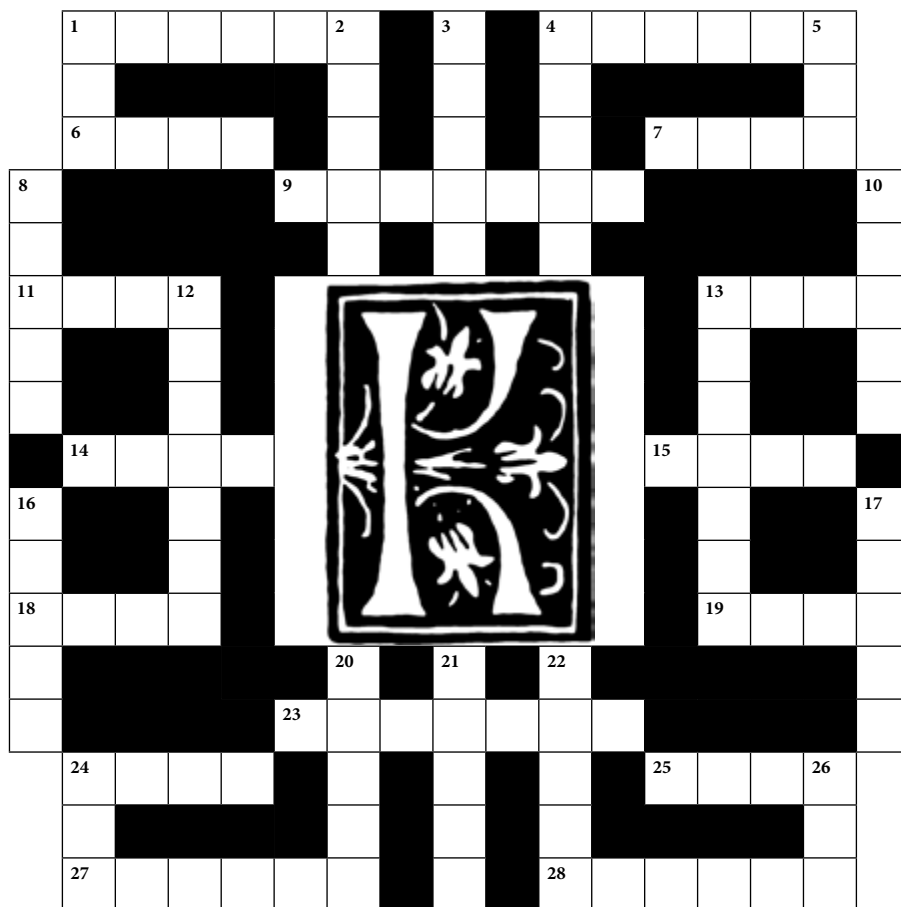
Аўтограф Максіма Танка на зборніку “Ave Maria” – з паліцы Анатоля Каляды.

Уладзімір СОДАЛЬ.

“КРАЙ НАШ РОДНЫ!”

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 1. Улетку кожны ... начаваць пусціць (прыказка). 4. “Адкусіў ён ... / Гэты гад, шчупачок” – з паэмы “Міхасёвы прыгоды” Якуба Коласа. 6. “... наш бедны, ... наш родны! / Лес, балоты і пясок” – з верша “Наш родны...” Я. Коласа. 7. Жывёла, якая вядзе падземны лад жыцця. 9. Імя, якім называлі Якуба Коласа ў дзяцінстве. 11. «І чуюцца радасны ... – / Гукае Міхась: “Баравік!»» – з паэмы “Міхасёвы прыгоды” Я. Коласа. 13. “Для агню тут ... багаты, / Як укінецца пажар” – з верша “Вёска” Я. Коласа. 14. “Свішчуць сані на марозе, / ... рвуцца і хрыпяць” – з верша “На гас-

цінцы” Я. Коласа. 15. Пасеяўшы – хоць ..., а не сеяўшы – ні снапа (прыказка). 18. “Пайшлі ў ход малаток, і ..., і брусок” – з верша “Касьба” Янкі Купалы. 19. Цэлы дзень касіў сена, а за вечар ... з’ела (прыказка). 23. “Сушыць яго сонца, / Хіліць вецярок. / Ные сірацінка, / Плача ...” – з верша “Жытні колас” Я. Купалы. 24. “Грымеў твой ..., іскрылася крыніца / Адточаных, як меч, і выкаваных слоў” – з верша “Янку Купалу” Я. Коласа. 25. Жыццёвая сіла; сок. 27. “Люблю цябе я звонка, / Люблю цябе, ...” – з верша “За песні і сасонкі” Максіма Танка. 28. “Бусел, бусел, клекагун! – / Цягне жабу за ...” – з верша “Бусел” Кастуся Цвірка.

Па вертыкалі: 1. У беларускай міфалогіі цар птушак. 2. “Жыві, мілы ..., / Многа летаў, зімаў” – з верша “Якубу Коласу” Я. Купалы. 3. Зменшаны чарцёж паверхні Зямлі. 4. “Зямля, плуг і кася – гэта наша ...” – з верша “Касцам” Я. Купалы. 5. “Высокі Бераг, ... мой мілы! / Люблю я жоўць тваіх пяскоў” – з верша “Высокі Бераг” Я. Коласа. 8. Арэх з пальмы. 10. “Недзе ... ціха струны наладжвае, / Звон падала свой пчала, пралятаючы” – з верша “Канцэрт у сене” М. Танка. 12. “І вечная наша ... / З гаючай жыўцай-вадзіцай” – з верша “Максіму Танку” Я. Коласа. 13. “Натачы, ..., / Вострым востра сярпок” – з верша “Зажынкi” Я. Купалы. 16. Жаночая прычоска. 17. Кісла-салодкая мучная страва. 20. “Песня і ... / Ходзяць у пары” – з верша “Песня і ...” Я. Купалы. 21. “А тых птушак і не злічыш: / ..., кнігаўкі, драчы” – з вершаванай казкі “Рак-вусач” Я. Коласа. 22. “Хадзіў ... пад масток, / Лавіў рыбку за хвосток” – з верша “Савось-распуснік” Я. Коласа. 24. Кухар на судне. 26. Лёс чалавека; у народных апавяданнях увасабляецца ў постаці волата з сівой барадой.

Адказы

20. Казка. 21. Качкі. 22. Коцік. 24. Кож. 26. Кон.
Па вертыкалі: 1. Кук. 2. Колас. 3. Карта. 4. Крása. 5. Кут. 8. Какос. 10. Камаp. 12. Крыніца. 13. Кавалёк. 16. Кукля. 17. Каша. 23. Каласок. 24. Кліч. 25. Клёк. 27. Краіна. 28. Каўтун.
Па гарызанталі: 1. Кусцік. 4. Кручоk. 6. Край. 7. Кроп. 9. Кастусь. 11. Крык. 13. Корм. 14. Коні. 15. Капа. 18. Каса. 19. Каза.

Зайвага. У гэтай крыжаванцы ўсе словы пачынаюцца з літары ж.

Склаў **Лявон ЦЕЛЕШ**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок).
 Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара і загадчыка прыёмнай (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
 E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 10.08.2012. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2528 экз. Зак. 2286.
 Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.